

**AZ AGRÁRGAZDASÁG ÁTALAKULÓ  
SZEREPE A VIDÉKI FOGLALKOZTATÁSBAN,  
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ  
EU-CSATLAKOZÁSRA**



**Budapest  
2002**

Kiadja:

az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet

Főigazgató:

Kapronczai István

Szerkesztőbizottság:

Alvincz József, Dorgai László, Harza Lajos, Kamarásné Hegedűs Nóra (titkár),  
Kapronczai István, Kartali János, Kovács Gábor, Popp József, Potori Norbert

Készült:

a Kutatási Igazgatóság  
Vidékfejlesztési Osztályán

Szerkesztette:

Tóth Erzsébet

Szerzők:

Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet

Számítástechnikai munkák:

Ady István

Opponensek:

Kovács Teréz a szociológia tudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs  
MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézet

Németi László egyetemi tanár, a mezőgazdasági tudományok doktora

## TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés .....	3
1. Az agrárgazdaság vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepét módosító tényezők .....	3
1.1. Az agrárágazat nemzetgazdasági szerepe .....	3
1.2. A gazdálkodási formák átrendeződése.....	3
1.3. A földhasználat sajátosságai .....	3
2. Az agrár- és a vidéki foglalkoztatás helyzete, kölcsönhatásai és újszerű vonásai .....	3
2.1. A gazdasági aktivitás alakulása .....	3
2.2. A foglalkoztatás ágazati szerkezetének változása.....	3
2.3. Az agrárfoglalkoztatás mértéke és jellemzői a rendszeres statisztikai számbavétel szerint .....	3
2.4. A mezőgazdasághoz kötődő népesség száma és összetétele az egyéni gazdaságokban .....	3
2.5. A hagyományostól eltérő foglalkoztatási formák szerepe és ellentmondásai az agrárágazatban.....	3
3. Az átalakuló vidéki foglalkoztatás feszültségei, jövedelmi viszonyai és szociális következményei.....	3
3.1. A munkanélküliség mértéke, területi különbségei és legveszélyeztetettebb csoportjai.....	3
3.2. A lakosság jövedelmi helyzetének változása és mezőgazdasági jellemzői.....	3
3.2.1. A gazdasági fejlődés és a lakossági jövedelmek helyzete.....	3
3.2.2. A mezőgazdasági dolgozók kereseti viszonyai .....	3
3.2.3. A garantált minimálbér növelésének célja és hatásai .....	3
3.2.4. A minimálbér emelésének foglalkoztatásra gyakorolt hatásai .....	3
3.3. A gazdálkodás eredményének és a vállalkozás méretének fontosabb összefüggései .....	3
3.3.1. A regisztrált szervezetek foglalkoztatási és gazdálkodási eredményei .....	3
3.3.2. Az egyéni gazdaságok főbb sajátosságai a termelési érték szerint képzett csoportokban .....	3
3.4. vidéki foglalkoztatás és megélhetés lehetőségei, „stratégiai” .....	3
3.4.1. Az önkormányzatok és a munkaerő-piaci szervezetek vidéki foglalkoztatást befolyásoló lehetőségei.....	3
3.4.2. A munkaügyi központok foglalkoztatást bővítő programjai és a munkanélküliek megélhetési „stratégiai” .....	3
4. Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikája .....	3
4.1. A foglalkoztatáspolitikai fejlődése, főbb jellemzői .....	3

---

4.2. Az irányelvek és törekvések megvalósulása .....	3
4.3. Az aktív munkaerő-piaci eszközök alkalmazásának fontosabb tapasztalatai .....	3
4.4. A rugalmas foglalkoztatás helyzete az Európai Unióban.....	3
4.5. A rugalmas foglalkoztatási formák alkalmazásának eredményei, hazai teendők .....	3
Összefoglalás .....	3
Summary .....	3
Kivonat.....	3
Abstract .....	3
Irodalomjegyzék .....	3
Táblázatok jegyzéke.....	3
Mellékletek .....	3

## Bevezetés

Intézetünkben, bő egy évtizede, a gazdasági-társadalmi átalakulás kezdetétől kísérik figyelemmel a **szervezeti-tulajdoni átalakulás mezőgazdaságra**<sup>1</sup>, tágabb értelemben pedig, a vidéken élő népesség megélhetésére **gyakorolt foglalkoztatási hatásait**, az ágazat erőteljesen módosuló foglalkoztatási szerepét. A kutatások kitérnek a mezőgazdasági foglalkoztatás számottevő csökkenésével együtt járó **gazdasági-társadalmi-szociális feszültségek általános**, valamint az ágazati adottságokhoz, a népesség, a települések különböző csoportjaihoz kötődő **sajátos jegyeinek**, területi eltéréseinek összegző értékelésére, a **foglalkoztatást bővítő megoldások**, a spontán kialakuló megélhetési stratégiák irányainak **jelzésére** is. Az elemzések horizontja az EU csatlakozás előkészítése miatt fokozatosan bővült. Egyre nagyobb figyelem fordult az **Unió foglalkoztatás politikájának** és foglalkoztatási gyakorlatának **megismerésére**, összehasonlító elemzésére is.

A kutatásokat alapvetően két törekvés kísérte. Egyrészt, az **agrárfoglalkoztatás** átalakulóban lévő, szövevényes és ellentmondásos helyzetének minél részletesebb, **valóságot tükröző megismerése**. Másrészt, pedig az **Unió foglalkoztatáspolitikája** (foglalkoztatási irányelvek és formák, munkaügyi-statisztikai definíciók és módszerek) olyan eszközként történő feltárása, amelynek **hazai adottságokhoz igazodó**, fokozatos **átvétele** a foglalkoztatás sokasodó gondjainak enyhítésében, az EU-konform munkaerőpiac mielőbbi kialakításában egyaránt fontos szerepet játszhat.

A korábbi kutatások fő célkitűzései mentén tanulmányunkban főként a gazdasági konszolidáció általános jegyeit hordozó **utóbbi fél évtized** agrárágazatban, **agrárfoglalkoztatásban** megjelenő **hatásaira**, a változások irányaira, összetevőire koncentrálnak, de nem tekintünk el a folyamatok hosszabb távú elemzésétől sem. Kiemelt figyelmet fordítunk a **hazai és az Unió foglalkoztatási folyamatok összehasonlítására**, a csatlakozás felkészültségi szintjének „mérésére” is. A helyzetelemzés során választ kerestünk arra, hogy az agrárfoglalkoztatás, illetve a mezőgazdasági tevékenységhez (is) köthető megélhetés különböző formái, miként tehetők a vidékfejlesztés olyan tényezőivé, amelyek tartósan, az EU csatlakozás tükrében is fontos szerepet játszanak a **mezőgazdasági termelés fenntartásában**, az átlagosnál jóval kedvezőbb adottságok kiaknázásában, a **vidék népességmegtartó képességének megőrzésében**.

Az elemzési szempontok gazdagításán túl, a **legújabb statisztikai adatközlések**, szakirodalmi források széleskörű feldolgozásával igyekeztünk növelni a vizsgálat naprakészségét, amely reményeink szerint jól szolgálhatja majd a foglalkoztatást érintő döntések megalapozottságát. A kutatás elsődlegesen tehát az agrárfoglalkoztatást befolyásoló főbb tényezők számbavételére irányul. A

<sup>1</sup> Tanulmányunkban a mezőgazdaság és az agrárágazat fogalmát szinonimaként, a hatályos ágazati osztályozás szerint, a mezőgazdasági, az erdő-, és vadgazdálkodási, valamint a halászati tevékenységek együtteseként kezeljük.

foglalkoztatás koncepcionális körvonalazására, kidolgozására nem vállalkozunk (nem vállalkozhatunk), viszont a kutatás eszközeivel segítséget kívánunk nyújtani a rövidebb és a hosszabb távú célok és teendők meghatározásához.

A kutatás első részében a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepét módosító legfontosabb tényezőket – az ágazat nemzetgazdasági súlyának változását, a gazdálkodási formák átrendeződését, a földhasználat sajátosságait – vesszük sorra.

A továbbiakban a munkaerőpiac és az agrárfoglalkoztatás lényegesebb összefüggéseit, így: a gazdasági aktivitás tendenciáit, a nemzetgazdaság foglalkoztatási szerkezetének változásait, a mezőgazdasághoz a megélhetés kizárólagos forrásaként, illetve az ágazathoz a kiegészítő jövedelemszerzés révén, különböző erősséggel és céllal kötődő munkaerő mennyiségi, minőségi jellemzőit, a foglalkoztatás rugalmas formáit és kombinációit tekintjük át. Ebben a fejezetben **teszünk kísérletet:**

- a piac hatásának kitett (kitehető) **mezőgazdasági árutermelés,**
- a **mezőgazdasággal** a vidéki életforma részeként **lazább** (önellátás, jövedelem kiegészítés, rekreáció révén) **kapcsolatban lévő mezőgazdasági tevékenység,** illetve
- a megélhetés szinte egyetlen forrását jelentő, **szociális (megélhetési) célú gazdaságok munkaerő-lekötésének meghatározására.**

A mezőgazdasághoz különböző módon kapcsolódó népesség (alkalmazottak, vállalkozók, egyénileg gazdálkodók, őstermelők) létszáma alapján szándékunk annak a sokat, és sokak által vitatott kérdésnek a megválaszolása, hogy **valójában hányan és kik sorolhatók a mezőgazdasági foglalkoztatottak körébe.** Az EU csatlakozáshoz közeledve, de csatlakozás nélkül, a saját tisztánlátásunk érdekében is megkerülhetetlen a **piaci versenyképesség megeremtését és növelését célzó támogatások kedvezményezettjeinek** körvonalazása, a támogatások „**hozadékanak**” **reális** alapokon nyugvó **becslése.** A támogatások célját, a tevékenység jellegét tekintve, ugyanis teljesen más megítélés alá esnek a döntően **szociális funkciót ellátó gazdaságok,** amelyekről korántsem kérhetők számon a versenyképesség követelményei. Társadalmi, szociális feszültségeket, területi differenciáltságot tompító szerepük azonban nem kétséges. A piaci körülményektől **eltérő kezelésük, támogatásuk,** a versenyszférába történő, esetleges „**átemelésük**” – már csak az érintettek számát tekintve is – **fontos** feladat.

A fentiek alátámasztásaként, a tanulmány harmadik fejezetében a foglalkoztatási feszültségek főbb munkaerő-piaci hatásait, a leginkább veszélyeztetettek jellemzőit, a mezőgazdasági munkaerő kereseti viszonyait, a garantált minimálbér bevezetésének körülményeit tárgyaljuk. Az egyéni gazdaságok foglalkoztatási (megélhetési) biztonságára – jövedelem adatok híján – méretük és gazdálkodási eredményeik (árbevétel, termelési érték) alapján következtetünk. Empirikus vizsgálatainkra támaszkodva ebben a fejezetben vázoljuk fel a vidéki megélhetés kényszerűség által formált stratégiáit, ezek rövidtávon megoldást jelentő, de szociálpolitikai szempontból igen hátrányos következményeit. Ebben az összefüggésben áttekintést adunk a munkaerő-piaci és a gazdálkodó szervezetek, valamint az önkormányzatok foglalkoztatást befolyásoló gyakorlatáról is.

A tanulmány negyedik részében összegző értékelést adunk az EU foglalkoztatáspolitikai irányelveiről és gyakorlatáról, különös tekintettel a rugalmas és társítható foglalkoztatási formákra és ezek hazánkban is kialakítandó munkajogi, társadalombiztosítási garanciáira, feltételeire. Végezetül pedig a kutatás eredményei alapján kirajzolódó következtetéseket és az ezekre épülő javaslatainkat fogalmazzuk meg.

A tanulmány az Intézet 2001. évi kutatási tervében, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Humánpolitikai Főosztálya által javasolt, már lezárt kutatások<sup>2</sup>, szintetizáló, intézeti tanulmány formájában történő összegzése, amely természetesen újabb vizsgálatok eredményeit is tartalmazza. A tanulmányba ugyancsak beépültek az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány pályázati kiírása<sup>3</sup> (2001) alapján a mezőgazdaság munkaerő-piaci helyzetének feltárását, a középkorú és az idősödő korosztályok foglalkoztatási esélyeit javító támogatások előkészítését célzó, kérdőíves felmérés tapasztalatai is.

Munkánk során főként a KSH évenként, vagy időszakosan közreadott kiadványait, a megyei statisztikai évkönyveket, a népszámlálás (1990, részlegesen 2001), a mikrocenzus (1996) és az 1992-től induló munkaerő-felmérés adatait használtuk. Ezen túlmenően igénybe vettünk más adatforrásokat, elemzéseket is. Ezek közül az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ (jelenleg Foglalkoztatási Hivatal) közleményei, különböző részletességű adatai, a területi (megyei) munkaügyi központok információi, valamint a Gazdasági Minisztérium minimálbér elemzései és előrejelzései mindenképpen említést érdemelnek. Az évről-évre javuló statisztikai rendszer a munkaerő piaci folyamatok egyre nagyobb hányadát fogta át, és bővültek az EU-val való összehasonlítás lehetőségei is. Igazán átütő változást azonban az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000) adatainak közreadása hozott, amely az egyéni gazdálkodás eddig jórészt „homályban” maradó jellemzőinek vizsgálatát is lehetővé tette. Hasznos információként szolgált az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézetben feldolgozott regisztrációs adatbázis, amelyből a fő- és a nem főfoglalkozású egyéni vállalkozók és őstermelők számát, gazdálkodási sajátosságát figyelhettük meg. A nemzetközi összehasonlítás<sup>4</sup> az Unió mezőgazdasági és munkaügyi statisztikái alapján történt.

Az adatok sokszínűségéből is kitűnik, hogy az agrárfoglalkoztatás viszonylag pontos helyzetét tükröző kép meglehetősen sok mozaikból rakható csak össze. A statisztikai megfigyelések tagadhatatlanul pozitív változásai ellenére

<sup>2</sup> A 2001. évi kutatási feladatok:

- A tevékenységbővítés új és hagyományos elemei, ösztönzői a mezőgazdasági vállalkozásokban;
- Az agrárfoglalkoztatás és a vidéki munkahelyteremtés lehetőségei, irányai, különös tekintettel a jogi szabályozás változására;
- A munkamegosztás változásának főbb jellemzői a családi gazdaságokban, különös tekintettel a nők szerepére, életminőségére.

<sup>3</sup> „A mezőgazdasági szektor munkaerő piaci helyzetének felmérése a mezőgazdasági szektorból kikerült, vagy jelenleg még foglalkoztatott középkorú és idősödő korosztályok foglalkoztatási helyzetének rendezését elősegítő 2001. évi OFA kísérleti támogatási program megalapozása” című kutatás.

<sup>4</sup> Employment in Europe, EUROSTAT – Agricultural Yearbook, The Agricultural Situation in the European Union

továbbra is hiányosságként említhető a hazai átalakuláshoz és az EU statisztikai, módszertani gyakorlatához egyaránt igazodó fogalmak és kritériumok kidolgozása és azonosan értelmezett használata. Ebben az agrárágazat alig csituló változásainak, a pontos megfigyelés fontosságának, kivitelezhetőségének „mostoha” megítélése is szerepet játszhat.

A kutatás eredményei – reményeink szerint – azáltal, hogy a lehetőségekhez mérten reális képet adnak az egyéni gazdaságokat is felölelő mezőgazdaság foglalkoztatási, munkaerő-piaci helyzetéről, segítik a döntéshozók, az érdekvédelmi és a munkaerő-piaci szervezetek szakembereinek munkáját, annak érdekében, hogy az agrárfoglalkoztatottak, a vidéken élők körében mielőbb érzékelhető, kedvező, az új gazdasági körülményekhez igazodó és világosan követhető folyamatok indulhassanak el.



## 1. Az agrárgazdaság vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepét módosító tényezők

A nemzetgazdaság fő ágazatcsoportjainak foglalkoztatási részesedése, munkaerő-lekötése szoros kölcsönhatásban van a gazdaság egészének fejlettségével, az adott ágazat teljesítőképességével, a felhasznált erőforrások piac által elismert gazdasági hasznosulásával. Számtalan más tényező mellett, meghatározó a gazdaság szervezeti rendszere, az alapvető erőforrások adottságokhoz igazodó koncentráltsága, mennyiségi és minőségi összehangoltsága.

Az **agrárágazat** foglalkoztatási szerepét befolyásoló, de egymással is kölcsönhatásban lévő tényezők közül a következőkben az ágazat **nemzetgazdasági súlyának**, a gazdasági teljesítményekből való részesedésének változását, a **szervezeti-tulajdoni rendszer** módosulását, illetve az alapvető erőforrásnak minősülő **föld használatának sajátosságait** tekintjük át.

### 1.1. Az agrárágazat nemzetgazdasági szerepe

A nemzetközi tendenciákat vizsgálva szembevetendő, hogy a **gazdasági fejlettség növekedésével a mezőgazdaság viszonylagos szerepe** mindinkább **mérséklődik**. Minél fejlettebb egy ország, mezőgazdasága annál kisebb mértékben vesz részt a gazdaság teljesítményében, a foglalkoztatásban, az előállított termékek külpiacában. Az agrárágazat nemzetgazdaságon belüli súlya az elmúlt évtizedben Magyarországon is csökkent, amely nemcsak a többi ágazathoz képest, hanem a ráfordítások és a teljesítmények **abszolút értékében is jelentkezett** (1. táblázat).

1. táblázat

#### A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepének néhány mutatója

Év	A mezőgazdaság						Külkereskedelmi forgalom egyenlege, mrd Ft
	hozzájárulása, %		részesedése, %				
	a GDP-hez	az összes hozzáadott értékhez	a fogyasztásból	az exportból*	a beruházásokból	a foglalkoztatásból	
1990	12,5	14,5	30,0	23,1	8,7	17,5	129,7
1995	5,9	6,8	34,5	23,6	2,9	8,6	227,6
1996	5,8	6,6	33,1	21,6	3,4	7,8	244,7
1997	5,2	5,9	33,3	15,5	3,6	8,5	295,6
1998	4,9	5,5	33,1	12,0	3,6	7,8	314,7
1999	4,2	4,8	32,5	9,2	3,4	7,4	273,3
2000	3,7	4,2	..	8,0	3,3	6,5	302,2
2001	..	..	..	..	..	6,2	..

\*Mezőgazdaság és élelmiszeripar együtt

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 1999., Magyarország Nemzeti Számlái 1999., 2000., A nemzetgazdaság munkaerőmérlege, KSH, A gazdasági átalakulás számokban 1989-1998 és 1991-2000 PM, KSH jelenti – Társadalom és Gazdaság 2001/12. KSH. 2002.

A táblázatban közölt adatok a vizsgált időszak változásainak pontos követését – az 1990-től eltérő, később alkalmazott módszerek miatt – csak részben teszik lehetővé, de tendenciák jelzésére mindenképpen alkalmasak.

A bruttó hazai termékhez (GDP) a mezőgazdaság a legutóbbi, 2000-ben közölt adat szerint 3,6%-kal járult hozzá, amely az 1990. évi 12,5%-os részesedéshez képest jelentős visszaesés. A bruttó hozzáadott értékkel mért mezőgazdasági termelés hasonló, több mint 10%-pontos csökkenést mutat, jelezve, hogy a nemzetgazdaság 1990-es összteljesítményében képviselt arány 30%-a sem teljesült 2000-ben.

A többi nemzetgazdasági ág szinten maradó, illetve növekvő teljesítményarányával szemben az agrárágazat gazdasági pozíciója a kilencvenes évtized utolsó harmadában folyamatosan gyengült, és ez a tendencia még napjainkban is tart. Az agrártermékek fogyasztáson belüli aránya – a belföldi kereslet jelentős mérséklődése ellenére – viszonylag kiegyenlített (30% körüli). Igaz ugyan, hogy 1994-től, évenként egy-egy százalékkal mérséklődik. Az ágazat nem tudta megőrizni a korábban kiemelkedően jó külkereskedelmi pozícióját sem. Az exportból korábban tartósan 20% felett részesedő mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel, több tényező együttes hatásaként 2000-ben már csupán 8%-ot tett ki. Ez az arány kevesebb volt az 1990. évi külpiazi teljesítményrész egyharmadánál. Különösen szembetűnő a kiviteli részarány 1996-ot követő drasztikus (21,6%-ról 8%-ra történő) csökkenése. Az élelmiszerek külkereskedelmi forgalmának kiviteli többlete viszont – az árualaptól függő ingadozásokkal – napjainkig fennmaradt.

A termelési eszközök megújítása, pótlása elmaradt az ágazat GDP-hez való hozzájárulásának mértékétől is. Az összes beruházásnak mindössze 3,3%-a (a kilencvenes évtized elején mért 8,7%-nak csupán egyharmada) került a mezőgazdaságba, amely folyó áron számolva alig múlta felül az eszköz-megújítás 1993. évi (3,1%) szintjét. Erőteljesen (rövid idő alatt és gyors ütemben) mérséklődött a mezőgazdaság foglalkoztatási részesedése is, amely 1990-2000 között 17,5%-ról 6,5%-ra esett vissza. A mezőgazdaság munkaerő-kibocsátása, a többi nemzetgazdasági ággal ellentétben, még napjainkban is tart. A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 2001-ben – az előző évinél alacsonyabb – 6,2% volt, amely 240 ezer fős munkaerőlétszámot jelent. Az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000) szerint ennél jóval többen (az összes népesség 20,3%-a; a munkavállalási korú népességnek pedig 23,7%-a) végeznek valamilyen (hobby, kiegészítő, megélhetési, főfoglalkozás jellegű) mezőgazdasági tevékenységet. Az agrárágazat teljesítménycsökkenése növelte, a foglalkoztatási hatásait tekintve is előnytelen, területi differenciálódást. Az egy főre jutó GDP 1994-ben kétszeres, 2000-ben pedig 2,4-szeres különbséget mutatott a legfejlettebb (Közép-Magyarország) és az utolsó helyen szereplő régió (Észak-Alföld) között. A főváros és a leggyengébb teljesítményű megye (Szabolcs-Szatmár-Bereg) teljesítményében 3,6-szoros eltérés figyelhető meg. A nagyobb és tartósan ható területi különbségek a mezőgazdasági termelés és foglalkoztatás magasabb arányával jellemezhetők, valamint a kedvezőtlen adottságú és szerényen iparosodott térségekben figyelhetők meg.

A fentiek alapján megállapítható, hogy hazánkban **az agrárágazat nemzetgazdasági szerepe** a jelentős visszaesés ellenére **még mindig számottevő**. Különösen igaz a vidéki életforma részeként is jelenlevő **mezőgazdasági termelés** átlagosnál **jóval kedvezőbb adottságait**, a termelés **hagyományait**, valamint az ágazat **EU átlagot jóval meghaladó arányait** figyelembe véve. A mezőgazdasági terület aránya (66,5%), valamennyi tagországot megelőzve 24%-ponttal haladja meg az EU-ra jellemző átlagot (42,4%). A mezőgazdaság GDP-hez való hozzájárulása (3,7%) több mint kétszerese az Unió egészére jellemző értéknek, és nem utolsósorban az agrárfoglalkoztatás szűkebb értelemben vett hányada is, több mint 50%-kal haladja meg az Unió hasonló mutatóját. Nyilvánvaló az is, hogy az agrárágazat túlnő, túlmutat a tevékenység elsődlegesen gazdasági keretein. Jelentős szerepet játszik a vidék tágabb értelmű megőrzésében, fejlesztésben, a vidéki társadalom formálásában, a vidéken élő, nem mezőgazdasági foglalkozású népesség megélhetésében, a szociális problémák, a területi különbségek tompításában. A jövőt illetően, gazdasági és társadalmi szerepe miatt sem lehet közömbös az ágazat további sorsának alakulása.

## 1.2. A gazdálkodási formák átrendeződése

A kilencvenes évek elején elkezdődött gazdasági-társadalmi változásokkal szoros kölcsönhatásban jelentősen átalakult és sokszínűbbé vált a mezőgazdaság szervezeti rendszere. Módosultak a gazdálkodás és ezen belül az alapvető termelőeszköznek minősülő földterület tulajdoni-, és használati viszonyai, valamint megváltozott a munkáltatók köre és átalakulóban van a foglalkoztatás jogviszonya, formája és jellege is.

Az agrárágazatban jelenleg a következő szervezeti formák és megoldások találhatók:

- társas vállalkozások (gazdasági társaságok, szövetkezetek),
- egyéni vállalkozások,
- egyéni gazdaságok,
- őstermelők,
- a statisztikai gazdasági méretet<sup>5</sup> el nem érő területen (házkörüli, a vidéki életforma részeként, vagy rekreációs céllal, szabadidőben tevékenykedő) termelők.

A fenti megoldások között, kizárólagosan **csak a szervezetet**, illetve **a szervezetet** (gazdálkodási formát) és **az egyént** (a termelőt) **egyaránt jelölő meghatározások** is vannak. A felsorolás jogi-, adózási-, szervezeti formákat egyaránt tartalmaz. Ezek a valóságban is összekeveredve, összemosódva léteznek, sőt az éppen aktuális preferenciától függően – a tisztánlátást akadályozva – állandó mozgásban vannak.

<sup>5</sup> Gazdaság méretű üzemnek minősül az a háztartás, amelynek 1500m<sup>2</sup>-nél nagyobb mezőgazdasági területe, 800 m<sup>2</sup>-t elérő ültetvénye, vagy egy állategységnek megfelelő állatállománya van.

Viszonylag **új**, pontosabban az utóbbi években újra használt **szervezeti fogalom** – a **családi gazdaság** – is gazdagítja a meglévők számát. A rájuk vonatkozó jogi szabályozás<sup>6</sup> szerint az előbb felsorolt, első négy forma mindegyikéből létrejöhetnek, vagy a következőkben felsorolt ismérvek szerint már családi gazdaságnak is tekinthetők.

A családi gazdaság hazánkban jelenleg elfogadott fontosabb ismérvei tehát:

- legfeljebb 300 hektár nagyságú termőfölddel, vagy annak haszonbérletével, a föld megműveléséhez szükséges eszközök tulajdon-, vagy használati jogával rendelkező család, amely gazdálkodást folytat,
- legalább egy családtag teljes foglalkoztatásán, és a többi családtag közreműködésén alapul,
- a mezőgazdasági, vagy az ehhez társuló kiegészítő tevékenységet a családi gazdálkodó (a gazdaság vezetője) élethivatásszerűen végzi;
- a fenti tevékenységekből származó (nettó) árbevétel eléri, vagy meghaladja az összes árbevétel ötven százalékát;
- a gazdaság vezetője szakirányú mezőgazdasági végzettséggel rendelkezik, vagy legalább három éve árbevételt hozó mezőgazdasági tevékenységet folytat;
- bejelentett állandó lakóhelye a gazdaság központjaként megjelölt településen van;
- a családi gazdaságot legalább öt évig működteti;
- három főnél több állandó alkalmazottat nem foglalkoztat.

Nem hivatalos információk szerint ez ideig tíz-tizenkétezer családi gazdaság alakult. Tevékenységükkel, foglalkoztatási jellemzőikkel megfelelő adatok és tapasztalatok hiányában jelenleg nem foglalkozunk. A továbbiakban, a statisztikai adatszolgáltatásban szereplő gazdálkodási formák sajátosságait, foglalkoztatási hatásait elemezzük.

A agrárgazdaság gazdasági szervezetei két jól elkülöníthető csoportra – **jogi személyiségű és jogi személyiség nélküli vállalkozásokra** – oszthatók (2. táblázat). A kis létszámú szervezetek térnyerése miatt **számuk** a mező- és erdőgazdaságban **együttesen 12-szeres növekedést mutatott** 1990-2001 között. A jelentős számszerű növekedés a két szervezeti forma összes vállalkozáson belüli **arányának ellentétes irányú elmozdulását** takarja.

Míg 1990-ben a vállalkozások nagyobb hányada (64%-a) **jogi személyiségű** volt, addig **2001-ben** már alig egynegyedük (**23,8%-uk**) tartozott ebbe a csoportba. Az utóbbi három évben **felgyorsult** (1999-2001 között 10-15%-kal) a jogi személyiségű vállalkozások, ezen belül pedig a **gazdasági társaságok** számának és arányának gyarapodása, amely részesedésüket az 1990. évi 22,4%-ról 2001-ben 66,2%-ra növelte. Ez a jelenség főként az állami gazdaságok részvénytársasággá alakulásának, illetve a kisebb szervezeti egységek (köztük az átalakult

<sup>6</sup> 2001. évi CXVII. tv. a termőföldről szóló 1994. évi LV. tv. Módosításáról; 326/2001. (XII. 30. Korm. r.) A családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásukról.

szövetkezetekből kivált, vagy a szövetkezet keretében működő üzemszerek) társasági formában történő önállósulásának a következménye. A **társas vállalkozások** közül a **korlátolt felelősségű társaság a legnépszerűbb**, mintegy **95%-uk** működik ebben a formában. A működő **szövetkezetek** száma (véltetően a szövetkezetek szétválása miatt) a legutóbbi években is növekedett, de a jogi személyiségű formákon belül az évtized eleji, közel **70%-os arányuk 2001-ben 20,2%-ra** mérséklődött.

2. táblázat

**A mező- és erdőgazdaságban működő vállalkozások száma, aránya és létszám szerinti megoszlása 1990-2001 között**

Megnevezés	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
<b>A vállalkozások száma, db</b>								
<b>Jogi személyiségű vállalkozás</b>	<b>1990</b>	<b>6042</b>	<b>6262</b>	<b>7116</b>	<b>7703</b>	<b>8100</b>	<b>8561</b>	<b>8926</b>
ebből: - gazdasági társaság	445	3497	3655	4296	4932	5151	5518	5933
- szövetkezet	1362	2101	1920	1904	1715	1832	1886	1808
<b>Jogi személyiség nélküli vállalkozás</b>	<b>1118</b>	<b>31004</b>	<b>24424</b>	<b>29124</b>	<b>31339</b>	<b>30103</b>	<b>30599</b>	<b>28735</b>
ebből: - egyéni vállalkozás	..	28330	21724	26280	27832	26434	26595	24583
<b>Vállalkozás összesen</b>	<b>3108</b>	<b>37046</b>	<b>30686</b>	<b>36240</b>	<b>39042</b>	<b>38203</b>	<b>39160</b>	<b>37661</b>
<b>A vállalkozások aránya, %</b>								
<b>Jogi személyiségű vállalkozás</b>	<b>64,0</b>	<b>16,3</b>	<b>20,4</b>	<b>19,6</b>	<b>19,7</b>	<b>21,2</b>	<b>21,9</b>	<b>23,7</b>
ebből: - gazdasági társaság	22,4	57,9	58,4	60,4	64,0	63,6	64,5	66,5
- szövetkezet	68,4	34,8	30,7	26,8	22,3	22,6	22,0	20,3
<b>Jogi személyiség nélküli vállalkozás</b>	<b>36,0</b>	<b>83,7</b>	<b>79,6</b>	<b>80,4</b>	<b>80,3</b>	<b>78,8</b>	<b>78,0</b>	<b>76,3</b>
ebből: - egyéni vállalkozás	..	91,4	88,9	90,2	88,8	87,8	87,0	85,6
<b>Az összes vállalkozás létszám-kategória szerinti megoszlása, %</b>								
<b>Összes működő vállalkozás:</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
ebből: - 20 fő alatti	19,7	92,8	94,5	95,5	95,9	95,6	95,8	95,7
- 21-50 fő	5,0	2,9	2,3	2,0	1,8	2,1	2,1	2,3
- 51-300 fő	40,9	4,0	3,0	2,4	2,1	2,1	1,9	1,8
- 300 fő feletti	34,4	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Megjegyzés: A statisztikai megfigyelés létszám-kategóriáinak változása miatt, 1999-től az utolsó két létszám kategóriában az adatok az 51-250, illetve a 250 főnél több munkaerőt foglalkoztató vállalkozásokra vonatkoznak.

Forrás: Statisztikai Évkönyv, KSH megfelelő kötetei; Magyar Statisztikai Zsebkönyv 2001; KSH 2002

Legdinamikusabb, 1992-2001 között **25,7-szeres változás a jogi személyiség nélküli vállalkozásoknál** következett be. Ennek a szervezeti formának meghatározó – **86% körüli** – része **egyéni vállalkozás**. Kimagasló arányuk a mezőgazdasági nagyüzemek jelentős munkaerő-kibocsátásának következménye és ebből eredően közöttük sok kényszervállalkozás is található. Az egyéni vállalkozások száma és aránya 2001-ben 7,6%-kal csökkent, amely több tényező mellett a minimálbér költségnövelő hatásából, a túlzottan költségérzékeny vállalkozások megszűnéséből adódhat.

A szervezeti rendszer, formák szerinti átrendeződését, a munkaerő létszámával kifejezett **vállalati méretek jelentős módosulása** kísérte. Az összes vállalkozás háromnegyedét 1990-ben még az 50 főnél több munkaerőt foglalkoztató szervezetek alkották, 2001-ben ebbe a vállalkozás csoportba mindössze 2%-uk tartozott.

A foglalkoztatás szempontjából igen lényeges, hogy a mezőgazdasági **vállalkozások 95,8%-a húsz fő alatti létszám-kategóriába sorolható** és alig több mint 4%-ra tehető a 21-300 főt foglalkoztató munkáltatók aránya. Az ennél magasabb, **300 főt meghaladó szervezetek részesedése sem számottevő, még az egy százalékot (0,2%) sem éri el.** A statisztikai megfigyelés létszám-kategóriáinak **1999.** évi módosítása lehetővé teszi a tíz fő alatti vállalkozások számának megfigyelését is. A legfrissebb adatokból a korábbi tendencia folytatódása olvasható ki, ugyanis **a tíz fő alatti létszámú vállalkozások részaránya a mezőgazdaságban 93,6%!** Ez a jelenség a tulajdonviszonyok és a szervezeti rendszer átrendeződésének természetes velejárója, de munkaerő-piacot élénkítő hatása mellett – megfelelő ellenőrzés és jogi garanciák nélkül – jelentősen **növeli a munkavállalók kiszolgáltatottságát.**

A **jogi személyiségű mezőgazdasági szervezetek** többségét, amelyek a rendszerváltás előtt az ágazat fő munkáltatói voltak, szintén a **kis létszámú vállalkozások dominanciája** jellemzi (3. táblázat). A 10 fő alatti szervezetek aránya 2000-ben 72%-ról, 74%-ra emelkedett. A többi (49 fő alatti), ugyancsak kis létszámúnak minősíthető vállalkozások aránya 1999-2000 között átlagosan 7%-kal (közel 500 új szervezettel) nőtt. Az **ötven főnél több munkaerőt foglalkoztató gazdaságok aránya** (számuk 5%-os csökkenése mellett) 2000-ben már **nem érte el a jogi személyiségű vállalkozások egytizedét sem,** amely **mindössze 833** mezőgazdasági szervezetet jelent.

3. táblázat

**A mezőgazdaságban működő jogi személyiségű gazdálkodó szervezetek száma létszám-kategóriák szerint (2000)**

Létszám-kategóriák	A működő vállalkozások				Index 2000: 1999=100 %
	száma	aránya, %	száma	aránya, %	
	1999-ben		2000-ben		
0 – 9 fő	5864	72,4	6327	73,9	107,9
10 – 19 fő	618	7,6	633	7,3	102,4
20 – 49 fő	743	9,3	768	8,9	103,3
50 – 249 fő	791	9,7	757	8,8	95,7
250 – 490 fő	55	0,7	48	0,6	87,3
500 fő és a felett	29	0,3	28	0,3	96,6
Összesen	8100	100,0	8561	100,0	105,7

Forrás: Mezőgazdasági termelés 2000. KSH, 2001.

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás szerint – amely 1895 óta hazánkban a teljes körű adat-felvételek sorában a hatodik volt – a 2,1 millió háztartásból **960 ezer érte el** az egyéni gazdaságok statisztikailag meghatározott

**minimális méretét.** (A jelenleg is alkalmazott gazdasági küszöbértéket a FAO ajánlása szerint a KSH 1972 óta alkalmazza, tehát a felmérések adatai összevethetők.) A gazdasági **mérethatár alatti háztartások száma 835 ezer volt.** Az összeírás időpontjában pedig **300 ezer** család egyáltalán **nem foglalkozott mezőgazdasági tevékenységgel.** Ezen kívül az ágazatban még **8500 mezőgazdasági tevékenységet folytató szervezet** működött. A két alapvető szervezet-csoport gazdaságainak száma a teljes körű összeírások időrendjében az alábbiak szerint alakult (4. táblázat).

4. táblázat

#### A gazdaságok számának alakulása

Év	Gazdálkodó szervezetek		Egyéni gazdaságok		Összes gazdaság	
	száma, ezer	a változás mértéke <sup>1)</sup> , %	száma, ezer	a változás mértéke <sup>1)</sup> , %	száma, ezer	a változás mértéke <sup>1)</sup> , %
1972	6,1	-	1841,5	-	1847,6	-
1981	1,4	23,0	1529,6	83,1	1531,1	82,7
1991	2,6	185,7	1395,8	91,3	1398,3	91,3
2000	8,5	327,0	958,3	68,7	966,8	69,1

<sup>1)</sup> A felmérés táblázatban szereplő, előző időpontja=100%

Forrás: Mezőgazdasági termelés 2000. KSH, 2001

A táblázatban feltüntetett **két gazdálkodási formához tartozó szervezetek száma** az utóbbi három évtizedben **ellentétes irányba mozdult** és jól tükrözi az agrárpolitika változásának szakaszait. A nyolcvanas évtizedre a gazdálkodó szervezetek méretének összevonással történő növelése volt jellemző, míg az elmúlt évtizedben a korábbi nagyüzemek főbb tevékenységeik, területi egységeik kiválásával, önálló szervezetekké alakultak, valamint új típusú szervezetek is létrejöttek. Az egyéni gazdaságok számának – 1991-2000 közötti, 31%-os – visszaesése, a nagyüzemek szervezeti átalakulásával összefüggően, azzal magyarázható, hogy miután megszűnt a szövetkezetekhez kötődő háztáji gazdálkodás, illetve az illetmény-föld használat, a termelési integrációk is szétestek, egyre több háztartás hagyott fel a mezőgazdasági tevékenységgel. Ebben a folyamatban szerepet játszott a mezőgazdasághoz kötődő népesség egyre kedvezőtlenebb korösszetétele, „előregedése” is.

Az egyéni gazdaságok között, „szervezeti formaként” és mezőgazdasági termelőként jelen van még **431,7 ezer östermelő.** A gazdaságokban ezen kívül még **267,2 ezer**, östermelői igazolvánnyal rendelkező **családtag** dolgozik. A gazdálkodók (gazdaságvezetők) és dolgozó családtagjaik közül **összesen** tehát, **689,9 ezer főnek van östermelői státusza.** (Számuk tehát lényegesen kevesebb a korábban becsült egy millió főnél.) Az ÁMÖ 2000 szerint a **960 ezer egyéni gazdaság közel fele (45%-a) östermelőké,** akikhez mezőgazdasági munkát végző családtagok valamivel több mint egynegyede (26%-a) szintén östermelőként csatlakozik.

Az ÁMÖ 2000 szerint tehát **az egyéni gazdaságok közel 2 millió fős** táborához **gazdaságvezetőként és családtagként** együttesen közel 700 ezer (698,8 ezer) őstermelő, **az egyéni gazdaságokban dolgozó munkaerő 35%-a tartozik.**

Az őstermelők és az egyéni gazdálkodók körében **átfedések** tapasztalhatók. Minden őstermelő egyben egyéni gazdálkodó is, de az egyéni gazdálkodók közül csak az igazolvánnyal rendelkezők tekinthetők őstermelőnek. Az őstermelői státusz a kedvezményes adózás miatt lényeges, a **regisztráció**, tehát **a gazdaság adóalanyként való bejelentése**, a támogatások elnyeréséhez szükséges.

A többször módosított 236/1998 (XII. 30.) Kormányrendelet az Európai Unióhoz való csatlakozást előkészítő adatbázis létrehozása és az agrártámogatások igényelhetősége miatt kimondja a mezőgazdasági tevékenységet folytatók adatszolgáltatási, nyilvántartási – regisztrálási – kötelezettségét. A rendelet kiterjed minden olyan termelőre, aki legalább egy hektár szántóterületet, gyepet, illetve 500 négyzetméter szőlőültetvényt, vagy gyümölcsöst használ, illetve – korlátozás nélkül kertészeti termelést végez, vagy legalább egy számosállatot tart.

Az évenként ismétlődő regisztráció mértéke gazdálkodási formánként meglehetősen eltérő, amely többek között a támogatások iránti igény mértékét is tükrözi, de kifejezheti az adókiméltetés, a háttérben maradás szándékát is. A 2000. évi regisztráció mértékét gazdálkodási formánként, az 5. táblázatban tüntettük fel. A mezőgazdasági vállalkozó és az őstermelő megnevezés a gazdaságvezetők és az általuk irányított gazdaságok számát egyaránt jelöli.

5. táblázat

**A mezőgazdaságban működő vállalkozások száma és regisztrációs aránya (2000)**

Megnevezés	Gazdaságok összesen	Regisztrált gazdaságok <sup>3)</sup>	Regisztráltak aránya az összesből, %
Mezőgazdasági vállalkozó <sup>1)</sup>	11116	10450	94,0
Őstermelő <sup>1)</sup>	434121	173947	40,1
Jogi személyiségű társas vállalkozás <sup>2)</sup>	8561	5052	59,0
Szövetkezet <sup>2)</sup>	1886	1096	58,1
Nem jogi személyiségű társas vállalkozás <sup>2)</sup>	4004	1157	28,9

<sup>1)</sup> ÁMÖ 2000 adatai; <sup>2)</sup> Magyar Statisztikai Zsebkönyv 2000, KSH, 2001 adatai, <sup>3)</sup> Az AKII Informatikai Igazgatóságának adatai

A nyilvántartásba vétel mértéke az egyéni vállalkozók körében a legnagyobb (94%), míg az őstermelőké csupán 40%. A jogi személyiségű társas vállalkozások és a szövetkezetek, vélhetően a támogatási diszkrimináció erősödése miatt, közel azonos arányban, 60% körüli mértékben regisztráltatták magukat. A nem jogi személyiségű társas vállalkozások regisztrációs hányada pedig alig érte el a 29%-ot.

Az adózás feltételei az őstermelők körében a legkedvezőbbek és a törvényhozás legújabb döntése szerint a jövőben még előnyösebbek lesznek. Az



őstermelők által elért árbevétel 250 ezer forintig adómentes. Ezt az összeget meghaladóan kétmillió forintig részletes adóbevallást nem kell készíteniük és jelenleg már hatmillió forintig választhatják az átalányadózást. A családtagok őstermelői státusza – gyakorlati tapasztalatok szerint – még kedvezőbbé teheti az adózás családonkénti feltételeit. Az őstermelők jogi, gazdasági, társadalmi helyzetének átgondolását több szakmai érdekvédelmi szervezet szorgalmazza (Máhr, 2002). Az okok között a fogalom más országokban teljes ismeretlenségét, de sokkal nagyobb hangsúllyal az árutermelést segítő gazdasági, és a szociális funkció összekeverését említik.

Az egyéni gazdaságok tehát a vidéki, mezőgazdasági termeléshez kötődő népesség megélhetésében, foglalkoztatásában jelentős szerepet töltenek be. Az ágazat további sorsát illetően, a szabályozás körültekintő módosításához megfontolásra érdemesek **az egyéni gazdaságok termelési cél szerint elkülönített csoportjai** és ezek **arányai** (6. táblázat).

6. táblázat

**Az egyéni gazdaságok száma és megoszlása gazdálkodási cél szerint megyénként és régióként (2000)**

Megnevezés	Egyéni gazdaságok száma összesen	Ebből:			
		csak saját fogyasztásra termelő	a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő	főként értékesítésre termelő	főként gazdasági szolgáltatást végző
		gazdaságok aránya, %			
Közép-Magyarország	81112	69,3	23,8	6,6	0,3
Közép-Dunántúl	89803	74,6	21,4	3,9	0,2
Nyugat-Dunántúl	100806	60,8	29,9	9,1	0,2
Dél-Dunántúl	122824	66,5	27,3	6,0	0,2
Észak-Magyarország	134655	68,4	22,9	8,6	0,2
Észak-Alföld	220191	52,4	39,5	7,8	0,2
Dél-Alföld	209143	50,1	39,0	10,6	0,3
<b>Összesen</b>	<b>958534</b>	<b>60,4</b>	<b>31,5</b>	<b>8,0</b>	<b>0,2</b>

Forrás: AMÖ 2000, KSH, 2001

Az **egyéni gazdaságok** jelentős hányada (**60,4%-a**) csak **önellátási céllal** foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, tehát a család megélhetésében betöltött szerepe nem elhanyagolható, de korántsem meghatározó. Valamivel **több mint 30%-uk** jelezte, hogy a megtermelt **termékek saját szükségleten felüli részét értékesíti**, tehát jövedelem-kiegészítéshez jut. Az **árutermelő gazdaságok aránya mindössze 8%** (76,6 ezer gazdaság), amelynek régiókénti eltérései nem túl nagyok, de megyénként igen nagy szélsőségek figyelhetők meg. Az árutermelő gazdaságok aránya legmagasabb Heves (20,6%), Győr-Moson-Sopron megyében (18,6%), 10%-ot meghaladó Jász-Nagykun-Szolnok megyében (11,7%), valamint a Dél-Alföld mezőgazdasági jellegű megyéiben (1. melléklet). A gazdasági szolgáltatást végző gazdaságok (2,2 ezer) részesedése mindössze 0,2%. Ez a

tevékenység főként a mezőgazdasági gépekkel, épületekkel jobban felszerelt egyéni gazdaságokra jellemző, amely saját célú mezőgazdasági termeléshez, a kapacitások minél teljesebb kihasználásához jól társítható.

A mezőgazdaság szervezeti átrendeződésének foglalkoztatást is érintő főbb irányai, jellemzői a következőkben összegezhetők:

- a szervezeti rendszer a korábbinál sokszínűbb, változatosabb formákkal, a foglalkoztatottak kiszolgáltatottságát, a gazdálkodás költségérzékenységét növelő, kis létszámú szervezetek túlsúlyával jellemezhető;
- a gazdálkodási formák és a mezőgazdasági tevékenységet végző személyek között a tisztánlátást tompító, a gazdálkodási és a szociális (megélhetési) funkciókat összemosó átfedések tapasztalhatók,
- a támogatások igénybevételéhez szükséges regisztráció körén kívül maradó mezőgazdasági népesség csatlakozás utáni sorsa, a termelés fenntartása, de a társadalmi-szociális hatások miatt sem lehet közömbös,
- a mezőgazdasági termelés egészét átfogó mezőgazdasági összeírás termelési célokat is érintő információi a támogatási, adózási rendszer, a munkajogi és a társadalombiztosítási szabályozás átgondolására figyelmeztetnek.

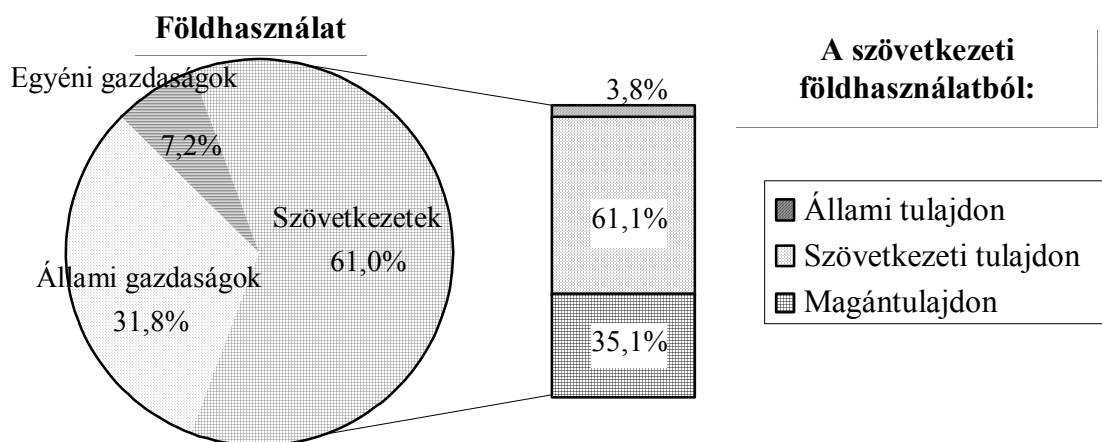
### 1.3. A földhasználat sajátosságai

Az 1980-as évek végére jellemző földtulajdon és földhasználat adatai szerint a terület 31,8%-át állami gazdaságok és vállalatok, 61,0%-át termelőszövetkezeti gazdaságok (mezőgazdasági, halászati és szakszövetkezetek együtt), 7,2%-át pedig egyéni és kiegészítő gazdaságok használták (Dorgai, 1990). Az állami gazdaságok és az egyéni, illetve a kiegészítő gazdaságok földhasználatát egyben tulajdonjogot – állami és egyéni földtulajdon – is jelentett. A szövetkezeteknél a földtulajdon és a földhasználat elkülönült egymástól, egyes (szövetkezeti és használatra átengedett egyéni) tulajdonon alapult. A szövetkezetek földterületük 3,8%-át állami, 61,1%-át szövetkezeti közös tulajdonként művelték, míg területük 35,1%-a közös használatra átengedett tagi földtulajdon volt (1. ábra).

Az 1990-es évek elején kezdődött rendszerváltás célja a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítása, a magántulajdon dominanciájának megteremtése (visszaállítása) volt. A változások eredményeként jelenleg **a termőföld mintegy 86-88%-a magántulajdonban van. A földterület 10-12%-át állami tulajdonként gazdasági társaságok (tartósan állami tulajdonú szervezetek, természetvédelmi területek, nemzeti parkok) bérlik az államtól és 2%-ra tehető az átalakult szövetkezetek tulajdonát képező földterület (2. ábra).**

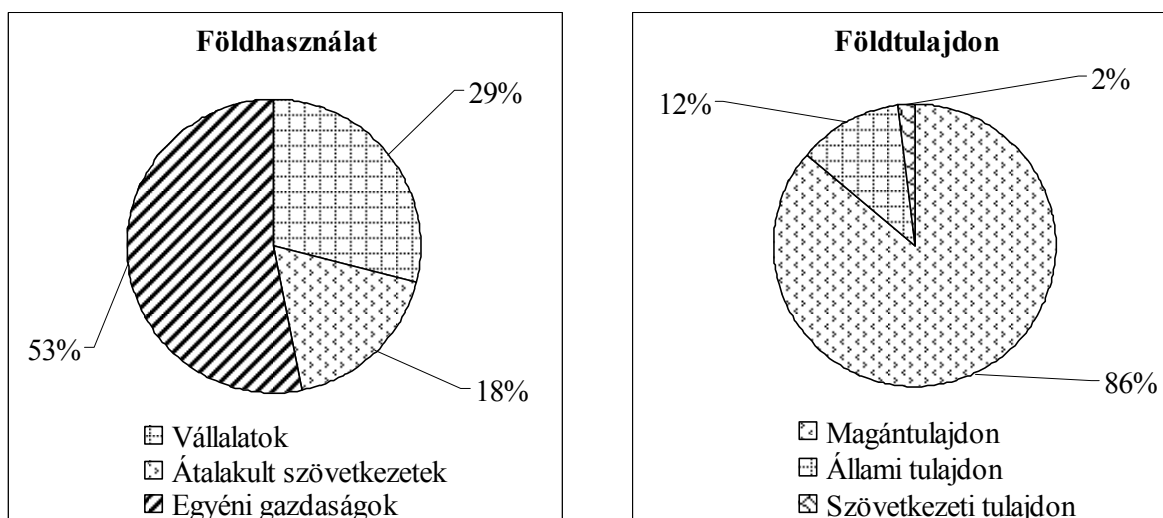
1. ábra

**A földhasználat és a szövetkezeti földtulajdon szerkezete, 1989**



2. ábra

**A földtulajdon és a földhasználat szerkezet, 1999**



A földtulajdon valóságos állapotáról még jelenleg is csak többé-kevésbé pontos becslésekkel rendelkezünk. A földhasználatról viszont az ÁMÖ 2000 teljes körű felméréséből viszonylag reális képet alkothatunk. A viszonylagosság abból adódik, hogy az összeírás azokat a területeket (termőterület) vette csak figyelembe, amelyek művelői, használói, akár személyként, akár szervezetként „beazonosíthatók” voltak. Azok a területek, ahol ez a követelmény nem volt teljesíthető, illetve nem érték el a gazdaságméret minimális küszöbét, kimaradtak a felmérésből. (Ez magyarázza a földterület-statisztika és az ÁMÖ 2000 területi adatainak eltérését.)

A gazdasági szervezetek<sup>7</sup> (többségükben a korábbi nagyüzemek jogutódjai) számának szinte elhanyagolható arányához (0,5%) a földhasználat közel 60%-a társul. A gazdaságok több mint felét (53,2%-át) kitevő egyéni gazdaságok<sup>8</sup> a terület 40,5%-át művelik (7. táblázat). Arányaikat, területi részesedésüket tekintve sem hanyagolhatók el azonban a gazdaságméretet el nem érő, házkörüli földet, vagy hobbikertet művelő termelők sem, akik az előállított termékeket saját fogyasztásra termelik.

7. táblázat

### A mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok száma és területi megoszlása (2000)

Megnevezés	Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok			
	száma	aránya, %	területe, ezer ha	aránya, %
Gazdaságok összesen	1802533	100,0	6448	100,0
ebből: gazdasági szervezet	8382	0,5	3834	59,5
egyéni gazdaság	958534	53,2	2614	40,5
nem gazdaság	835617	46,4	-	-

Forrás: ÁMÖ 2000 – Területi Adatok, KSH, 2000

A gazdálkodó szervezetek számuk és területük szerinti arányait régióként a 8. táblázatban, megyei részletezéssel pedig a 2. és a 3. mellékletekben közöljük.

8. táblázat

### Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok által használt földterület megoszlása régióként (2000)

Régiók	Mezőgazdasági tevékenységet folytató				
	gazdasági szervezetek	egyéni gazdaságok	nem gazdaság	gazdasági szervezetek	egyéni gazdaságok
	számaránya <sup>1)</sup> , %			területi aránya <sup>1)</sup> , %	
Közép-Magyarország	0,3	34,1	65,6	62,5	37,5
Közép-Dunántúl	0,5	45,1	54,4	67,6	32,4
Nyugat-Dunántúl	0,6	54,6	44,8	68,9	31,2
Dél-Dunántúl	0,7	63,5	35,8	67,7	32,3
Észak-Magyarország	0,3	48,1	51,5	66,5	33,5
Észak-Alföld	0,4	59,2	40,4	48,4	51,6
Dél-Alföld	0,5	62,3	37,2	47,6	52,4
<b>Ország összesen</b>	<b>0,5</b>	<b>53,2</b>	<b>46,4</b>	<b>59,5</b>	<b>40,5</b>

<sup>1)</sup> A gazdaságok száma, illetve területe együttesen = 100,0%

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000 – Területi Adatok, KSH 2000

<sup>7</sup> Gazdasági szervezet: jogi személyiségű és jogi személyiség nélküli vállalkozás (az egyéni vállalkozók és az egyéni gazdasági tevékenységet folytatók nélkül).

<sup>8</sup> Egyéni gazdaság: a mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartás és az adószámmal rendelkező egyéni vállalkozás által működtetett gazdaság

A térségi eltérések igen szembeűnőek. Az egyéni gazdaságok számszerű részesedése az országos átlagot 8-10%-ponttal meghaladó a mezőgazdasági jellegű Dél-Dunántúlon és a Dél-Alföldön. Az észak-alföldi megyékben, az egyéni gazdálkodás, hasonlóan magas részesedését, a nagyüzemek többségének, átalakulás nélküli megszűnése és a mezőgazdasági termelés megélhetésben betöltött meghatározó szerepe indokolja.

Az egyéni gazdaságok számarányban mutatkozó elsőbbségét a Dél-Alföld a területi részesedésben is megtartotta. Az egyéni gazdálkodás térnyerése tehát ebben a régióban a legerőteljesebb. A dél-dunántúli régióban a gazdasági szervezetek (többnyire a korábbi nagyüzemek jogutódjainak) fennmaradása miatt az egyéni gazdaságok területi részesedése jóval alatta marad (csaknem fele) számarányuknak. Ebben vélhetően az ültetvények kiterjedtsége és művelésük elaprózottsága is szerepet játszik. A gazdasági szervezetek terület-lekötése az Észak- és a Dél-Alföld kivételével, szinte minden régióban 6-8%-ponttal felülmúlja az országos átlagot. Ezek a minősítési szándék nélküli megállapítások a térségek eltérő adottságaira, hagyományaira és az ezekhez igazodó átalakulás (szerves fejlődés) szükségességére hívják fel a figyelmet.

A földterület tulajdonjog szerinti szétaprózottságának kedvezőtlen hatásait bérbeadás révén, a földhasználat viszonylagos koncentrálttsága mérsékli. Az átlagos területi méretek az egyéni gazdaságok (2,7 ha) és a gazdasági szervezetek (457,4 ha) tekintetében jelentősen eltérnek egymástól. Az alábbi táblázatban azonos méret-kategóriák szerint hasonlítjuk össze a két gazdálkodási forma területi adatait (9. táblázat).

9. táblázat

**Az egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek száma és földterülete  
birtokméret szerint, 2000**

Megnevezés	Gazdaságok		Földterülete		Egy gazdaság átlagos területe, ha
	száma	megoszlása, %	hektár	megoszlása, %	
<b>Egyéni gazdaságok</b>					
10 ha alatti	908595	94,79	890590	34,07	0,98
10-50 ha	42846	4,47	916730	35,07	21,40
50-100 ha	4601	0,48	324920	12,43	70,62
100-300 ha	2205	0,23	360209	13,78	163,36
300 ha felett	287	0,03	121551	4,65	423,52
Összesen	958534	100,00	2614000	100,00	2,73
<b>Gazdasági szervezetek</b>					
10 ha alatti	1065	12,71	3067	0,08	2,88
10-50 ha	1771	21,13	40640	1,06	22,95
50-100 ha	809	9,65	45625	1,19	56,40
100-300 ha	1635	19,51	232724	6,07	142,34
300 ha felett	3102	37,01	3511944	91,60	1132,15
Összesen	8382	100,00	3834000	100,00	457,41

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000 – Területi Adatok, KSH 2000

A táblázat adatai markáns különbséget mutatnak a két gazdálkodási forma földhasználati jellemzői között, nevezetesen:

- az egyéni gazdaságoknál a földhasználat egészségtelen szétaprózottsága, a birtokok alig 3 hektárt kitevő átlagos mérete figyelhető meg;
- az egyéni gazdaságok meghatározó (95%-os) hányada a termőterület közel egyharmadával (34,1%) a 10 hektár alatti méret-kategóriába sorolható, ahol az öt hektárnál kisebb gazdaságok 90,4%-os aránya miatt az átlagméret az egy hektárt sem éri el;
- a 10-100 hektár közötti gazdaságok aránya 5% alatti, de számarányukat jóval meghaladóan a terület 47%-át művelik, átlagosan 26 hektáros területen;
- a 100 hektár feletti birtokok aránya a terület kevesebb, mint egyötödével (18,4%) alig több mint 0,2%, amely országosan alig 2500 gazdaságot jelent, 192 hektáros átlagmérettel;
- míg az egyéni gazdaságok száma és területi hányada a kisebb területi kategóriák felé „lejt”, addig a gazdasági szervezetek a méretskála felső részénél csoportosulnak, jelezve a két pólus, a két forma jelentős gazdálkodási eltéréseit;
- a gazdasági szervezetek egyharmada (37%-a) a 300 hektár feletti kategóriába tartozik és a földterület közel 90%-át műveli, átlagosan 1100 hektáros területen;
- szembevetve sajátosság, hogy miközben a két gazdálkodási forma területi részesedése mindössze 9%-pontos különbséget mutat, addig a gazdálkodó szervezetek számában az egyéni gazdaságok „javára”, és a biztonságos megélhetés kárára 110-szeres különbség mutatkozik.

Az egyéni gazdaságok méltányos megélhetést nyújtó, életképes, gazdaságos méretének kialakulásához hosszabb idő szükséges. Meg kell küzdeni a gazdálkodási formaváltás (nagyüzem-kisüzem, alkalmazott-tulajdonos, gazdasági biztonság-kockázatvállalás) nehézségeivel. Az ellentét párok feloldását mindkét gazdálkodási forma esetében a nyomasztó tökehiány, az alacsony jövedelmezőség fékezi leginkább.

A **földhasználat lassú koncentrációja** olvasható ki a 10. táblázat adataiból, amelyek korábbi gazdaságszerkezeti (1994) és a teljes körű mezőgazdasági összeírásokból származnak. Az egyéni gazdaságok által használt **földterület átlagos mérete** 1991-2000 között **ötszörösre nőtt** ugyan, de még így sem éri el a három hektárt. A **gazdaságok döntő hányada (90,4%-a) öt hektár alatti**, amely nem nyújt megfelelő létalapot egy család biztonságos megélhetéséhez, legfeljebb csak akkor, ha más jövedelemforrással is rendelkeznek. Az ennél is kisebb területtel rendelkező földtulajdonosok többnyire bérbe adják földjeiket a gazdálkodó szervezeteknek, vagy az egyéni gazdaságoknak. A bérbeadás tehát csökkenti a földhasználat egészségtelen elaprózottságát, de a bérlet bizonytalansága és költségnövelő hatása számos hátránnyal is jár.

Igen elterjedt jelenség, hogy más munkaalkalom és megélhetés hiánya egyre több tulajdonost kényszerít a föld megművelésére, amely csekély mértéke, hiányos felszereltsége miatt jövedelem-kiegészítésre alkalmas csupán. Kétségtelen,

hogy ez a tevékenység a foglalkoztatási és a szociális feszültségek negatív hatásait csökkentik. További sorsuk, fennmaradásuk tehát az egyén, de a társadalom szintjén is létkérdés, de tőlük – a termelés jelenlegi feltételei, valamint alacsony jövedelmezősége miatt – korszerű, versenyképes termelés többnyire nem várható.

10. táblázat

**Az egyéni gazdaságok száma és földterülete birtokméret szerint**

Birtokméret	Egyéni gazdaságok		Földterület		Egy gazdaság átlagos területe, ha
	száma	megoszlása, %	hektár	megoszlása %	
<b>1991-ben</b>					
0,2-5,0	1388551	99,5	566147	88,4	0,4
5,1-10,0	5556	0,4	36505	5,7	6,6
10,1-	1646	0,1	37647	5,9	22,9
Összesen	1395753	100,0	640299	100,0	0,5
<b>1994-ben</b>					
0,04-5,0	1151283	95,9	610577	44,2	0,5
5,1-10,0	28723	2,4	198303	14,3	6,9
10,1-50,0	18922	1,6	359588	26,0	19,0
50,1-	2087	0,2	214737	15,5	102,9
Összesen	1201015	100,0	1382205	100,0	1,2
<b>2000-ben</b>					
0,15-5,0	866515	90,4	588150	22,5	0,7
5,1-10,0	42080	4,4	303224	11,6	7,2
10,1-50,0	42846	4,5	917514	35,1	21,4
50,1-	7093	0,7	805112	30,8	113,5
Összesen	958534	100,0	2614000	100,0	2,7

Megjegyzés: 1991-ben nem vették figyelembe a 0,2 hektár, 1994-ben a 0,04 hektár alatti, majd 2000-ben pedig a 0,15 hektár alatti, nem gazdaság méretű területek (gazdaságok) nem szerepeltek az összeírásban.

Forrás: A mezőgazdasági kistermelés I. KSH. 1993; Egyéni gazdálkodás a mezőgazdaságban 1994. KSH. 1995., Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000 – Területi Adatok, KSH. 2000

Az EU csatlakozás egyéni gazdaságokra gyakorolt hatásait, várható következményeit tekintve nem lényegtelenek a hazai földhasználat tagországoktól, és az Unió átlagától egyaránt eltérő jellemzői (4. melléklet). Az EU tagországok 18,4 hektáros átlagos és növekvő üzemmérete országonként jelentős szélsőségeket takar. Az üzemméret szélsőértékei (Görögország: 4,3ha; Egyesült Királyság: 69,3ha) között 16-szoros különbség van. Az üzemek alacsony átlagos mérete figyelhető meg még Olaszországban és Portugáliában, amely az ültetvények viszonylag magas arányával is összefügg. A mezőgazdasági üzemek méretének növekedése, ha különböző mértékben is, de minden országban megfigyelhető. Ez a folyamat a kilencvenes években (a birtokméret egyharmadát meghaladó növekedéssel) legdinamikusabb volt Spanyolországban, Portugáliában és Franciaországban. A termelés területi koncentrációja a többi tagországban is 15-25% körüli. Az Unió a birtokkoncentrációt az agrárnépesség egyre kedvezőtlenebb korstruktúrája, a termelés fenntarthatósága, a birtokok egyben tartása miatt különböző eszközökkel ösztönzi is.

Az egyéni gazdaságok számának és területének birtok-kategóriák szerinti eloszlása a hazánkban megfigyelhetőnél jóval kiegyenlítettebb (11. táblázat). A középmeretű (5-50 hektár közötti) üzemek számarányát meghaladja a művelt területből való részesedésük, míg hazánkban a területi részesedés (8,9%) töredéke a kategóriához tartozó gazdaságok számarányának (46,7%). Az is alapvető különbség, hogy az 50 hektárnál nagyobb, a gazdálkodók számából 8%-nyi (hazánkban 0,7%-nyi) részesedésű egyéni gazdaságok a terület több mint 60%-át használják, amely kétszerese a Magyarországra jellemző értéknek (30,8%).

11. táblázat

**A különböző méretű gazdaságok számának és területének megoszlása az EU tagországokban (1997)**

Ország	A gazdaságok méret-kategóriák szerinti								Átlagos üzem- méret, ha
	< 5 ha	5-50 ha	50-100 ha	> 100 ha	< 5 ha	5-50 ha	50-100 ha	> 100 ha	
	számaránya, %				területi aránya, %				
Ausztria	37,9	58,0	2,7	1,3	5,6	59,3	10,9	24,2	16,3
Belgium	32,1	57,8	8,3	1,6	3,0	58,2	27,2	11,6	20,6
Dánia	3,5	68,7	19,0	8,9	0,2	33,9	31,0	34,9	42,6
Egyesült Királyság	15,5	50,9	17,1	16,6	0,5	15,7	17,5	66,3	69,3
Finnország	8,6	82,7	7,7	1,2	1,1	71,4	20,8	6,7	23,7
Franciaország	26,8	43,5	18,5	11,2	1,3	24,3	31,3	43,1	41,7
Görögország	76,3	23,3	0,3	0,1	31,7	61,4	5,0	2,0	4,3
Hollandia	32,0	60,9	6,1	1,0	3,6	65,8	21,3	9,3	18,6
Írország	7,5	78,4	11,2	2,8	0,8	58,4	25,6	15,2	29,4
Luxemburg	23,3	36,7	30,0	6,7	1,1	20,6	52,4	25,9	42,5
Németország	31,5	54,4	10,0	4,2	2,2	33,8	21,3	42,7	32,1
Olaszország	75,7	22,4	1,2	0,6	19,0	46,4	12,6	22,1	6,4
Portugália	76,1	21,6	1,0	1,3	14,3	29,7	7,5	48,1	9,2
Spanyolország	53,6	38,2	4,3	3,9	5,1	27,2	13,9	53,8	21,2
Svédország	14,3	64,4	14,6	6,7	1,1	36,5	29,0	33,5	34,7
<b>EU-15</b>	<b>55,8</b>	<b>35,6</b>	<b>5,3</b>	<b>3,2</b>	<b>5,4</b>	<b>33,2</b>	<b>20,0</b>	<b>41,3</b>	<b>18,4</b>
<b>Magyarország<sup>1)</sup></b>	<b>90,4</b>	<b>8,9</b>	<b>0,5</b>	<b>0,2</b>	<b>22,5</b>	<b>46,7</b>	<b>12,4</b>	<b>18,4</b>	<b>2,7</b>

<sup>1)</sup> 2000. évi adatok

Forrás: Agricultural Statistical Yearbook, EUROSTAT

Megállapítható, hogy az Unióban az egyes birtok-kategóriák között, de a méretcsoportokon belül is kiegyenlítettebbek a földhasználati viszonyok. Ezek jól szolgálják a területi, foglalkoztatási jövedelmi különbségek csillapítását. Gazdasági hatásukat tekintve pedig a támogatások hasznosulásának jól körvonalazott megbízható bázisát jelentik. Nyilván ezek a sajátosságok nem kérhetők számon a még napjainkban is formálódó hazai birtokszerkezettől és földhasználatától, de a tapasztalatok mielőbbi átvétele az ellentmondások feloldását, az átalakulás folyamatát jól szolgálná.

Az átlagos üzemméret összehasonlítása önmagában nem ad választ a birtokszerkezet eltéréseire, de a gazdálkodás jellegében mutatkozó különbség egyik mérőszámaként hasznos támpontnak minősül.



## 2. Az agrár- és a vidéki foglalkoztatás helyzete, kölcsönhatásai és újszerű vonásai

### 2.1. A gazdasági aktivitás alakulása

A foglalkoztatás és a gazdasági aktivitás változását hazánkban az ugyancsak kedvezőtlen demográfiai tényezőkön (erőteljes népesség-fogyás, alacsony népszaporulat, előnytelen korstruktúra) túl, egészen a kilencvenes évek utolsó harmadáig a gazdasági fejlődés visszaeső üteme, és a nemzetgazdasági ágak foglalkoztatási szerepének módosulása igen kedvezőtlenül érintette. A kilencvenes évek foglalkoztatásban összegződő gazdasági-társadalmi változásait a munkahelyek tömeges megszűnése, a népesség gazdaságilag inaktív hányadának egészségtelen gyarapodása kísérte. Ez az utóbbi jelenség a munkanélküliségi ráta 1993. évi tetőfokát követő, örvendetes csökkenése és a gazdaság legutóbbi években mutatkozó élénkülése ellenére még napjainkban is tart. Több, itt most nem részletezett, ellentétes irányú folyamat,

- a demográfiai hullám hatására a munkavállalási korú népesség 1990-2000 között negyedmillió fővel történő gyarapodása,
- a foglalkoztatottak létszámának 1,2 millió fővel való csökkenése,
- a munkanélküliségi ráta 10% alatti, 6-7%-körüli alakulása,
- az új munkahelyek számának növekedése ellenére,

a **munkavállalási korú, inaktív népesség létszáma Magyarországon 1,7-szeresre (174,9%-ra) nőtt** 1990-2000 között, és 1070 ezer fős növekedést mutatva – a munkanélküliekkel együtt – **meghaladta a 2,3 millió főt**. A legutóbbi (2001, 2002 első negyedévi) adatok szerint a munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatottak száma tovább csökken és változatlan irányú az inaktív népesség számának alakulása is.

A fenti folyamat következtében **a gazdasági aktivitás valamennyi mutatója jelentős visszaesést mutat** a munkaerőpiac 1990. évi állapotához képest. Ezeket az elemzéseket korábbi vizsgálataink tartalmazzák, ismételt közlésüktől, tehát eltekintünk. Időközben viszont megteremtődtek a **foglalkoztatási arány** és az **aktivitási ráta**, Unióban alkalmazottal teljesen azonos tartalmú kiszámításának hazai feltételei, és a régiós összehasonlítás lehetőségei is (12. táblázat).

A gazdasági aktivitás mindkét mutatója növekedést mutat, amely az utóbbi évek munkaerő-piaci folyamatainak kedvező alakulását, vagy legalábbis ezek kezdetét jelzi. A térségek közötti különbségek az évtized eleji (5% körüli) eltéréshez képest erősödtek ugyan, de csökkenő tendenciájúak. A foglalkoztatás helyzete változatlanul az egyoldalúan iparosodott és a mezőgazdasági termelés szempontjából is kedvezőtlen adottságú észak-magyarországi, észak-alföldi régiókban a legrosszabb, és az 50%-ot alig meghaladó foglalkoztatási aránnyal egyre kedvezőtlenebb jelek mutatkoznak a Dél-Dunántúlon is. A gazdasági konszolidáció eltérő üteme tükröződik abban, hogy a közép-magyarországi régió foglalkoztatási elsőbbségét – 2000-ben már több mint 3%-pontnyi előnyt mutatva a nyugat-dunántúli megyék vették át.

### A gazdasági aktivitás változása

Megnevezés	Foglalkoztatási arány <sup>1)</sup> , %			Aktivitási ráta <sup>2)</sup> , %		
	1996	1998	2000	1996	1998	2000
Közép-Magyarország	56,8	57,7	60,5	62,2	61,1	63,8
Közép-Dunántúl	52,7	56,0	59,2	58,8	60,0	62,2
Nyugat-Dunántúl	59,3	61,6	63,4	63,9	65,5	66,2
Dél-Dunántúl	50,3	51,5	53,5	55,6	56,8	58,1
Észak-Magyarország	45,7	46,2	49,4	54,0	52,6	55,0
Észak-Alföld	45,6	46,4	49,0	52,5	52,2	54,0
Dél-Alföld	52,8	54,2	56,0	57,6	58,3	59,0
<b>Országosan</b>	<b>52,4</b>	<b>53,7</b>	<b>56,3</b>	<b>58,2</b>	<b>58,2</b>	<b>60,1</b>
<b>EU-15</b>	<b>60,1</b>	<b>61,3</b>	<b>63,3</b>	<b>67,5</b>	<b>68,2</b>	<b>69,0</b>

<sup>1)</sup> Foglalkoztatási arány: a munkavállalási korú foglalkoztatottak aránya a munkavállalási (15-64 éves) korú népességből; <sup>2)</sup> Aktivitási ráta: a munkavállalási korú foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes aránya a munkavállalási (15-64 éves) korú népességből

Forrás: A munkaerő felmérés regionális idősorai, 1992-2000, KSH, 2001.

Employment in Europe 2001, European Commission, Luxembourg 2001.

Újabb vizsgálatok, megfelelő részletességű adatok hiányában nem igazolják, de közvetett információk, személyes tapasztalatok alapján nincs alapunk feltételezni, hogy a falvak 1996-ban kimutatott 30,4%-os gazdasági aktivitása, napjainkban sem tér el lényegesen a legkritikusabb foglalkoztatási helyzetben lévő észak-alföldi, észak-magyarországi régiókéétól. A falvakban élő népesség foglalkoztatási lehetőségei a kisebb lélekszámú települések felé haladva mindinkább szűkülnek és az 1000 főnél kisebb lélekszámú falvakban az inaktív, lényegében eltartásra – **társadalmi, vagy családi segítségre – szoruló népesség aránya meghaladja a 70%-ot.**

A hazai foglalkoztatási arány és az aktivitási ráta 7-9%-kal alacsonyabb az Unió átlagánál, és a mutatókkal mért távolság 1-1%-nyit mérséklődött a vizsgált évek alatt. A foglalkoztatásban elért teljesítményünk a rangsor végén lévő Görögországhoz és Spanyolországhoz áll legközelebb, de jóval (10%-ponttal) elmarad a sok tekintetben hasonló adottságúnak tartott Portugáliától (5. melléklet). A tagállamok átlagos aktivitási mutatói jelentős szélsőségeket, 17-21%-pontos különbségeket takarnak. A foglalkoztatás aktivitási rátával jelzett első három helyezettje Dánia (80,0%), Svédország (77,5%) és az Egyesült Királyság (75,4%). Az Unió foglalkoztatáspolitikája (Stockholm, 2001) a meglévő munkaerő-kapacitás növekvő hasznosítását szorgalmazta. 2005-ig 67%-os foglalkoztatási arány elérését tűzték ki célul a tagországok átlagában.

Az Unió foglalkoztatáspolitikája „csupán” ajánlott előirányzatai a csatlakozásra váró tagországokat, így hazánkat is orientálják. A hazai foglalkoztatás javításának sürgető teendőit jelzi, hogy a potenciális munkaerő-forrást jelentő munkavállalási korú inaktív rétegek aránya, vagyis a **meglévő munkaerő-kapacitás kihasználatlansága**, (önmagunkhoz mérten) az 1990. évi **22,8%-ról** a 2000. év eleji

adatok szerint **38,3%-ra nőtt**. A gazdasági aktivitás erőteljes csökkenésében a foglalkoztatottak számának 25%-os mérséklődése, valamint a munkaerőpiacról kikerült, vagy ott meg sem jelenő munkavállalási korú, gazdaságilag inaktív népesség 1,7-szeres gyarapodása egyaránt szerepet játszik (13. táblázat).

13. táblázat

**A munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség összetétele, 1990-2000**

Megnevezés	1990	1996	1998	1999	2000	A változás mértéke 1990-2000 között	
						1000 fő	%
<b>A népességcsoport összesen (1000 fő)</b>							
<b>Foglalkoztatottak</b>	<b>5084,0</b>	<b>3743,7</b>	<b>3747,0</b>	<b>3798,9</b>	<b>3877,0</b>	<b>-1207,0</b>	<b>76,3</b>
Munkavállalási korú gazdaságilag inaktív népesség	1357,5	2448,1	2464,1	2362,9	2374,5	1017,0	174,9
ebből: munkanélküli	24,2	495,9	464,0	404,1	404,5	380,3	1671,5
tanuló	531,6	635,9	675,9	687,1	699,7	168,1	131,6
nyugdíjas	263,8	481,1	512,1	535,4	568,6	304,8	215,5
gyermekgondozási juttatásokat igénybevevők <sup>1)</sup>	244,7	275,2	291,0	299,9	297,1	52,4	121,4
egyéb gazdaságilag nem aktív	293,2	560,0	521,1	436,4	404,6	111,4	138,0
Inaktívak aránya a munkavállalási korú népességből,%	22,8	40,3	40,7	40,1	38,2	-	-
100 aktív keresőre jutó inaktív népesség, fő	123,0	182,5	178,8	173,5	167,4	-	-

<sup>1)</sup> A gyeseen, gyeden lévők valamint az 1994-ben bevezetett gyermekgondozási támogatást igénybevevők együttes létszáma.

Forrás: A nemzetgazdaság összevont munkaerőmérlege, 1990-2000. január 1. KSH

Az inaktív néprétegek munkaerőpiactól való távolmaradása a **fiatal korosztályok fokozódó** (önmagában örvendetes, de a várható munkaalkalmak esetlegessége miatt kétséges eredményű) **továbbtanulásával**, a **nyugdíjazás** nemzetközi összehasonlításban még mindig **alacsony korhatárával**, a főként **kényszerűségből vállalt**, korhatár alatti **nyugdíjazások növekedésével** magyarázható. Az **inaktívak egyharmadát a háztartásokban maradók** és a munkaerőpiactól kiszorult, vagy oda be sem kerülő **munkanélküliek** alkotják. A munkavállalási korú **nők közül az inaktívak aránya 43,8%**, amely **10%-ponttal haladja meg a férfiak hasonló mutatóját**.

A munkaerő aktív hasznosításának fogyatkozása miatt **nagy teher hárul a** létszámukban csökkenő foglalkoztatottakra, amelyet **az aktív és az inaktív népesség közötti arány tágulása** jelez. Míg 1990-ben 100 fő aktív keresőnek „csupán” 123 fő gazdaságilag nem aktív népesség ellátásáról kellett gondoskodnia, addig ez az „igény” – az 1996-ban mért 182 fős "csúcs" után – közel 168 főre emelkedett. A kritikus helyzetű régiók egyes megyéiben 100 aktív keresőre ennél

jóval több, helyenként 250-280 fő inaktív népesség ellátásának előteremtése hárul. Az aktív és inaktív népesség arányai szerint legkritikusabb foglalkoztatási helyzet Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Nógrád megyében alakult ki, amelyet más munkaerő-piaci jellemzők is igazolnak, és ugyanez mondható el a községek nagyobb hányadára is.

Az előbb említett kritikus foglalkoztatási helyzetű megyék gondjait népességük etnikai összetétele, a roma lakosság 40%-ot kitevő, koncentrált jelenléte is súlyosbítja. Miközben az ország népességének, valamivel több mint 60%-a városokban él, addig a romák ezzel azonos hányada választja lakóhelyéül a zsugorodó gazdasági bázisú, vagy munkalehetőséggel egyáltalán nem rendelkező községeket, kis lélekszámú településeket (Gere, 2000.). A cigány népesség kedvezőbb korösszetétele, magas termékenysége alapján (a nagyobb halandóság ellenére) a munkavállalási korúak magasabb arányával jellemezhető. Alacsony képzettségük, valamint nem ritkán a munkáltatók diszkriminatív magatartása miatt többnyire nem találnak munkát. Körükben a munkanélküliség mértéke többszöröse is lehet a megyei átlagoknak. Sajnos egyre több olyan kis település is található, ahol egyetlen állandó munkahellyel rendelkező lakos sincs. A munkaerő-piacra való visszatérés lehetőségei – helyben, de az ingázást vállalva is – hiányoznak, hiszen az a korábban is törekény szaktudás (szakképzés nélküli, betanított munka), amely a nyolcvanas évek közepén, végén még elegendő volt, mára már elavult. **A nyolcvanas évek közepére az aktív korú cigány férfiak 60-80%-a, a nőknek pedig közel fele rendelkezett munkahellyel.** Ez a kétségtelenül alacsony szintű anyagi biztonság szűnt meg a nyolcvanas évek végén kezdődő gazdasági változásokkal. A munkahelyek tömeges felszámolása, elsőként a képzetlen és ingázó roma népességet érintve, éppen azokban az ágazatokban (építőipar) indult el, amelyek foglalkoztatásukban legnagyobb részt vállaltak. Sokuk számára ez, a munkaerő-piacról való végleges kikerülést jelentette. Közülük egyre többen küzdenek morális, mentális sérülésekkel is. (Szijjártó-Lévai, 1998)

A **falvakban lakó**, nagyjából mezőgazdaságból élő **népesség** eleve **alacsonyabb munkatermelékenységéhez** és jövedelem termelőképességéhez tehát egyben **átlag feletti eltartási kötelezettség társul**. Az eltartottak jelentős hányada szociális szempontból is csak a családra számíthat, mivel nem került be a többnyire munkavállaláshoz kötött szociális ellátórendszerbe. Ezen a helyzeten az utóbbi időben (1999-től kezdődően) némileg enyhítenek az alanyi jogon járó juttatások, amelyektől azonban – más, a megélhetést javító körülmény, főként új munkahelyek nélkül – számottevő javulás aligha várható.

Hazánkban a viszonylag biztonságos megélhetés évtizedek óta a kétkeresős családmoddellre épült. Az előzőekben áttekintett változások ezt a biztonságot a családok nagyobb hányadában erőteljesen megingatták. A kritikus foglalkoztatási helyzetű térségekben, a kistelepüléseken szinte **általánosnak mondhatók az egykeresőssé lett háztartások**, de nem számít ritkaságnak mindkét kereső munkanélkülivé válása sem.

## 2.2. A foglalkoztatás ágazati szerkezetének változása

A gazdasági-társadalmi átalakulás igen összetett, egymást erősítő negatív tényezők egészen a kilencvenes évtized utolsó harmadáig, szinte változatlan intenzitással hatottak, majd az 1997. évi mélypont után a foglalkoztatás anomáliái nemzetgazdasági szinten lassan oldódni kezdtek. A foglalkoztatottak 1990-1997 közötti, több mint 1,3 millió fős (26,7%-os) csökkenését **1997 után az aktív munkaerő létszámának évi átlagban 1-1,5%-os gyarapodása** váltotta fel (6. melléklet).

A nemzetgazdaságban 1997-2001 között közel **250 ezer új munkahely létesült**. Ez a kétségtelenül örvendetes változás gazdasági áganként ellentétes irányú és szélsőséges elmozdulásokat jelent. A létesült munkahelyek korántsem elegendők a demográfiai hullám hatásaként a munkaerő-piacon újonnan jelentkező, illetve a tartósan munka nélkül lévők foglalkoztatási gondjainak megoldásához. A gazdasági aktivitást tekintve elgondolkodtató, hogy az 1997 után elért **munkahelyek növekményével együtt a foglalkoztatottak száma a 1991. évi szintet** (4028,3 ezer fő) **sem érte el**.

Másik jellemzője ezeknek a kétségtelenül kedvező folyamatoknak, hogy a legkritikusabb helyzetben lévő vidéki foglalkoztatás helyzetét alig lendítették előre. A változások pozitív hatásai a kistelepüléseket többnyire elkerülik, a foglalkoztatás szélsőségei növekszenek.

Az egyes nemzetgazdasági ágak 1997-2001 közötti foglalkoztatási részesedését jelölő adatokat a következő táblázatban foglaltuk össze, amelyekből egyértelműen az agrárágazat folyamatos foglalkoztatási szerepvesztése állapítható meg (14. táblázat).

14. táblázat

**A foglalkoztatottak számának változása a nemzetgazdaság főbb ágazatcsoportjaiban (1997-2001)**

Megnevezés	A foglalkoztatottak				A változás mértéke 1997-hez képest	
	létszáma, 1000 fő	meg- oszlása, %	létszáma, 1000 fő	meg- oszlása, %	1000 fő	%
	1997-ben		2001-ben			
<b>Mezőgazdaság</b>	<b>287,8</b>	<b>7,9</b>	<b>239,4</b>	<b>6,2</b>	<b>-48,4</b>	<b>-16,8</b>
Ipar, építőipar	1207,9	33,5	1320,9	34,2	113,0	+9,3
<b>Termelő ágazatok együtt</b>	<b>1495,7</b>	<b>41,4</b>	<b>1560,3</b>	<b>40,4</b>	<b>64,6</b>	<b>+4,3</b>
Szolgáltatás	2114,5	58,6	2299,2	59,6	184,7	+8,7
<b>Összesen</b>	<b>3610,3</b>	<b>100,0</b>	<b>3859,5</b>	<b>100,0</b>	<b>249,2</b>	<b>+6,9</b>

Forrás: A munkaerő-felmérés regionális idősorai 1992-2000. KSH, 2000.

Időszaki Statisztikai Közlemények, 2001/12. KSH, 2002.

A foglalkoztatottak számának csaknem negyedmillió fővel történő bővülése a termelő ágazatok közül az **ipar és az építőipar**, valamint a **szolgáltatások növekvő**

**munkaerő-lekötésének következménye, miközben a mezőgazdaság munkaerő kibocsátása folytatódott.** A szolgáltató ágazatok 1997-hez képest 2001-ben közel 150 ezer fővel több munkaerőt foglalkoztattak. A munkahely-növekményből a termelő ágazatok (közülük is a feldolgozó- és az építőipar) együttesen, 65 ezer (25,9%) álláshellyel részesedtek, amely csupán egyharmada (34,8%-a) a szolgáltatások kapacitásbővülésének. A mezőgazdaság és a többi termelő ágazat (bányászat, villamosenergia-ipar) munkaerőigénye pedig továbbra is mérséklődött.

Az ágazatcsoportok foglalkoztatási arányainak **a szolgáltatási szektor felé történő elmozdulása egyező irányú a gazdaságilag fejlett országokéval.** Alapvető különbség viszont, hogy **ott** ez az átrendeződés a **műszaki-technikai fejlődés**, a munkatermelékenység növekedés és a szolgáltatások iránti fizetőképes kereslet fokozódásának következménye. **Nálunk** viszont az arányok azonos irányú változását a **termelés visszaesése**, az egyes ágazatokban a **műszaki-technikai korszerűsödés** aggasztó **elmaradása** kísérte, amelyből kiragadott tényező-párok vizsgálata alapján többen a munkatermelékenység „örvendetes” növekedésére következtetnek.

A KSH legújabb munkaerő-felmérése régiós bontásban is lehetővé teszi a nemzetgazdasági ágazatcsoportok foglalkoztatási szerkezetének vizsgálatát (15. táblázat).

A **mezőgazdaság** 1997-2000 közötti, **12,5%-os** (36 ezer fős) **munkaerő-kibocsátása**, az ágazat **foglalkoztatási részesedését 6,5%-ra mérsékelte.** A mezőgazdasági munkaerő 2001-ben további 4,9%-kal csökkent, amely 240 ezer fő agrárfoglalkoztatottat jelent.

**Minden térségre jellemző a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepvesztése,** illetve az ipar és a szolgáltatások mérsékeltén növekvő munkaerő-lekötése. Az országos adatok a térségek eltérő adottságai és a termelés eltérő hagyományaitól függően jelentős különbséget takarnak. A **foglalkoztatási arány különbségei** az agrárágazat valamennyi régiót érintő visszaszorulása miatt, egyrészt **kissé enyhültek** (a szélsőértékek közötti eltérés 14,4%-pontról 13,1%-pontra csökkent). Másrész pedig még mindig határozottan körvonalazódnak azok a területek, ahol a mezőgazdasági termelés a kedvező adottságok, a termelési hagyományok és a viszonylagos gazdasági előnyök miatt még napjainkban is jelentős. Ilyennek mondható az országos átlagot 1,5-2,5-szer meghaladó Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl, valamint a megyéit tekintve rendkívül differenciált, mérsékeltén iparosodott Észak-Alföld. A témakörben végzett más vizsgálataink igazolják a **településtípusok között** meglévő agrárfoglalkoztatási különbségeket. A **községekben élők** mezőgazdasághoz való **kötődése három-négyszerese** a városokban megfigyelhetőnek.

15. táblázat

**A munkaerő nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása régióként**

Megnevezés	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltatás	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltatás
	1997			2000		
<b>A munkaerő létszáma, 1000 fő</b>						
Közép-Magyarország	25,1	309,7	782,1	20,0	322,1	847,8
Közép-Dunántúl	33,8	169,8	205,1	30,1	196,4	228,6
Nyugat-Dunántúl	29,1	159,8	213,4	26,4	175,7	225,1
Dél-Dunántúl	39,4	105,1	190,7	35,2	116,2	202,7
Észak-Magyarország	22,4	155,0	216,9	22,2	161,2	236,4
Észak-Alföld	57,2	151,2	255,3	43,5	169,1	287,9
Dél-Alföld	81,1	157,3	251,0	74,3	157,7	270,5
<b>Ország összesen</b>	<b>287,8</b>	<b>1207,9</b>	<b>2114,5</b>	<b>251,7</b>	<b>1298,4</b>	<b>2279,0</b>
<b>A munkaerő aránya, %</b>						
Közép-Magyarország	2,2	27,8	70,0	1,7	27,1	71,2
Közép-Dunántúl	8,2	41,5	50,3	6,6	43,2	50,2
Nyugat-Dunántúl	7,2	39,7	53,1	6,2	41,1	52,7
Dél-Dunántúl	11,7	31,5	56,8	9,9	32,8	57,2
Észak-Magyarország	5,6	39,3	55,1	5,3	38,4	56,3
Észak-Alföld	12,3	32,6	55,1	8,7	33,8	57,5
Dél-Alföld	16,6	32,1	51,3	14,8	31,4	53,8
<b>Ország összesen</b>	<b>7,9</b>	<b>33,5</b>	<b>58,6</b>	<b>6,5</b>	<b>33,7</b>	<b>59,7</b>
<b>EU-15</b>	<b>4,9</b>	<b>27,8</b>	<b>67,3</b>	<b>4,4</b>	<b>26,9</b>	<b>68,8</b>

Forrás: A munkaerő-felmérés regionális idősorai 1992-2000. KSH, 2000

Employment in Europe 2001, European Commission, Luxembourg 2001.

A nemzetgazdaság főbb ágazatcsoportjai közül az agrárágazat foglalkoztatási részesedése csökkent a legnagyobb mértékben (az 1990-es évek elején mért 17,5%-ról 2001-ben mindössze 6,2%-ra). Az utóbbi évek gazdasági fellendülésének köszönhetően az ipar foglalkoztatási szerepe (2-3%-os elmaradással) közelít a bő egy évtizeddel korábbi szintjéhez. A szolgáltatások munkaerő-lekötése – a rövid ideig tartó visszaeséseket nem számítva – napjainkban 60%-os részesedésű.

A foglalkoztatás nemzetgazdasági szerkezetének módosulása, amely hazánkban a gazdasági aktivitás jelentős visszaesése mellett következett be, a nemzetközi tendenciákkal azonos irányba mutat. A szolgáltatások foglalkoztatási aránya közel 9%-kal marad el az EU-tagországok átlagától (68,8%). Az ipar foglalkoztatási hányada 7%-kal, a mezőgazdaságé pedig alig 2%-kal haladja meg a mezőgazdasági foglalkoztatás Unióra jellemző átlagos értékét (4,4%).

Az arányváltozások hatására kialakult foglalkoztatási szerkezet tehát, a kilencvenes évtizedben jelentősen közeledett az EU-tagországok átlagához, amely egyrészt a gazdasági szerkezet és teljesítmény örvendetes közeledését jelenti, másrészt viszont az uniós tagsággal együtt járó versenyhelyzet erősödését és az erre való felkészülés elodázhatatlan fontosságát hangsúlyozza. Ebben az összefüggésben különös mérlegelést igényel az agrárfoglalkoztatás vidékfejlesztéshez szorosan kapcsolódó megítélése. Az ágazat foglalkoztatási szerepét, munkaerőigényét

ugyanis több tényező (a népsűrűség, a mezőgazdasági terület aránya, a földellátottság és a munkaerő-sűrűség) együttesen befolyásolja. **Hiba lenne csupán a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányából kiindulni, illetve ennek minél alacsonyabb értékét elérendőnek tekinteni.** A magas népsűrűségű és alacsony agrárfoglalkoztatású országokban (Belgium, Hollandia, Egyesült Királyság) a mezőgazdasági munkaerő tényleges létszáma korántsem jelent elhanyagolható foglalkoztatási szerepet. A 7. mellékletben közölt adatok és mutatók erre az összefüggésre hívják fel – különösebb elemzés nélkül – a figyelmet. Az adatok nemzetközi összehasonlításban jól szemléltetik, hogy az agrárfoglalkoztatás arányánál a földellátottság és a munkaerő-sűrűség tekintetében lényegesen közelebb állunk az EU-átlagához, amely mögött természetesen jelentős különbségek húzódnak meg. Hazánkban az agrárágazat nemzetgazdasági súlyának érdekeinkkel összehangolt megítéléséhez (viszonylagos szerepének megőrzéséhez), a termelés átlagosanál lényegesen jobb adottságai is érveket szolgáltatnak.

### 2.3. Az agrárfoglalkoztatás mértéke és jellemzői a rendszeres statisztikai számbavétel szerint

A rendkívül gyors gazdasági-szervezeti-tulajdoni változások miatt az agrárágazat munkaerő létszámának viszonylag pontos, statisztikai módszerekkel történő meghatározása szinte lehetetlen feladat. A hagyományos foglalkoztatás-statisztika már nem, az új viszonyokhoz és az uniós munkaerő-piaci jellemzőkhöz egyaránt igazodó, korszerűsödő statisztikai rendszer pedig még nem alkalmas a folyamatok feltérképezésére. A bő egy évtizede tartó „köztes” helyzetre a hagyományos, vagy ahhoz közeli foglalkoztatás teljes, az ezen kívül maradó foglalkoztatásnak pedig csak részleges megfigyelése lehetséges. Nem adható tehát pontos válasz arra, a tulajdonképpen egyszerűnek tűnő kérdésre hogy „hányan dolgoznak a mezőgazdaságban?” Már pedig a statisztika által egyértelműen igazolt választ a saját tisztán látásunk, az előcsatlakozási programok és az azt követően igénybe vehető támogatások követelményei egyaránt sürgetik.

A **mezőgazdaságban foglalkoztatottak** létszáma 1992-2000 között csaknem megfeleződött (54,7%-ra esett vissza), amely **6,5% részesedésnek felel meg.** (Egy évvel később az ágazatban az 1992. évi létszámnak már csak 48%-a dolgozott, az agrárfoglalkoztatás „hivatalos” aránya pedig 6,2% volt.) A mezőgazdaságból élő, illetve ahhoz a megélhetés, vagy annak kiegészítése révén, eltérő erősséggel kötődő népesség létszáma **ezt az arányt jóval meghaladja.** Azt, hogy pontosan mennyivel, a különböző tartalmú, adatbázisú statisztikák és foglalkoztatási formák definíciói miatt meglehetősen nehéz pontosan meghatározni.

A mezőgazdasági foglalkozásúak (foglalkoztatottak) számbavételét több statisztikai adatgyűjtés szolgálja:

- **A nemzetgazdaság munkaerőmérlege** – az adott év első napjára jellemző demográfiai és foglalkoztatási adatait, éves és évközi munkaügyi statisztikák



alapján tartalmazza nemzetgazdasági szinten, a 20 fő feletti vállalkozásokra, valamint létszámtól függetlenül a költségvetési szervezetek teljes körére kiterjedően. 1998-tól az egyes nemzetgazdasági ágazatok foglalkoztatási adatait nem tartalmazza.

- **A munkaerő-felmérés** – 1992-től az ILO definícióinak megfelelően reprezentatív adatgyűjtés alapján közöl részletes, extrapolált adatokat, amelyek azonban a tartalmi, az időpontbeli eltérések miatt az előző adatforrással nagy körültekintéssel vethetők csak össze.
- **A munkaügyi statisztika** – a megfigyelt gazdálkodó szervezetek létszám-kategóriájának többszöri módosítása után, jelenleg az 5 fő feletti vállalkozások (gazdasági társaságok, szövetkezetek) alkalmazásban álló munkaerejét az intézményi munkaügyi adatszolgáltatás alapján regisztrálja és az alkalmazásban állók statisztikai állományi létszámát közli.
- **A népszámlálás adatai** – rendkívül jól használhatók a munkaerő mennyiségi minőségi jellemzőinek, illetve ezek térségek, településtípusok szerint elkülönülő sajátosságainak elemzéséhez. Korlátot az éves rendszeresség hiánya jelent, amelyet némileg a két népszámlálás közötti mikrocenzus adatai oldanak.
- **Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ)** – különböző rendszerességgel (általában tízévenként), illetve a mikrocenzushoz kapcsolódva a mezőgazdasági termelés erőforrásait, a termelés szerkezetét tekinti át, amelynek részletekbe menő információi kitérnek a szervezeti rendszer (gazdálkodó szervezete, egyéni gazdaságok) és a munkaerő munkajogi státuszára, mennyiségi és minőségi sajátosságaira is. A népszámláláshoz hasonlóan évenkénti rendszerességről nem beszélhetünk, csak a felvétel időpontjára jellemző helyzet részletes (az éves periodikáknál részletesebb) elemzésére van lehetőség.
- **A munkaerő, a munkanélküliség és a kereseti viszonyok kiadványai** – regionális, megyei és ágazati szintű megfigyelést is lehetővé tesznek. Részben a KSH szervezésében készülnek, részben pedig a munkaerő-piaci szervezet (Foglalkoztatási Hivatal) saját adatgyűjtésére épülnek.
- **A regisztrált gazdálkodó szervezetek adatai** – amelyek megyei és régiók szerinti bontásban 1998 óta teszik lehetővé a vállalkozások főbb erőforrásainak, termelési szerkezetének, termelési eredményeinek elemzését. Az adatgyűjtést és feldolgozást az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet végzi.
- **Tesztüzemek adatai** – az EU csatlakozás előkészítéseként, az ottani adatgyűjtés rendszerével egyező, országos kiterjedésű, reprezentatív adatbázis, amely mezőgazdaság egyéni- és társas vállalkozásainak közzgazdasági elemzését teszi lehetővé. A rendszer kialakítása és működtetése ugyancsak az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézethez kötődik

A felsorolásból is látható a munkaerőpiac, a foglalkoztatás sajátosságainak vizsgálatához számos adatbázis felhasználható. Ez többirányú közelítést tesz lehetővé, de a tartalmi, időbeni eltérések miatt a pontos helyzetkép felvázolását és a változások követését jelentősen megnehezíti.

Mindezek előre bocsátása után ebben a fejezet részben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, évenként, statisztikailag igazolt számának alakulását, valamint minőségi jellemzőit tekintjük át, jelezve fontosabb minőségi jellemzőiket is. Majd pedig az ennél lényegesen bővebb, mezőgazdasági tevékenységgel, különböző céllal és különböző mértékben foglalkozó népesség mennyiségi és minőségi sajátosságait elemezzük az ÁMÖ 2000 adatai alapján. A két forrás, illetve közelítés összevetésével pedig kísérletet teszünk a mezőgazdaságban foglalkoztatottak és a mezőgazdaságból élő, azt fő (árutermelő) tevékenységnek és jövedelemforrásnak tekintő népesség együttes számának meghatározására.

A mezőgazdaság statisztikailag rendszeresen mért létszámát illetően megállapítható, hogy **1992-2001 között foglalkoztatottak 48%-a került ki az ágazatból, a foglalkoztatási arány tehát lényegében megfelelő** (16. táblázat).

16. táblázat

**A foglalkoztatottság alakulása a mezőgazdaságban**

Év	A mezőgazdasági foglalkoztatottak								
	száma össze- sen, 1000 fő	ebből:							
		alkalmazott		szövetkezet tagja		vállalkozó		segítő családtag	
		1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	%
1992	460,1	193,4	42,0	176,0	38,2	69,5	15,1	18,9	4,1
1993	349,4	172,7	49,4	101,6	29,1	53,7	15,4	15,9	4,5
1994	327,6	167,0	50,9	80,7	24,6	55,2	16,8	13,8	4,2
1995	295,1	150,1	50,8	66,4	22,5	53,6	18,2	13,1	4,4
1996	302,4	162,0	53,6	60,3	19,9	59,0	19,5	12,9	4,3
1997	287,8	152,2	43,5	50,9	17,7	60,6	21,0	14,5	5,0
1998	278,8	158,6	56,9	42,3	15,2	57,2	20,5	13,1	4,7
1999	270,4	151,7	56,1	34,5	12,8	65,2	24,1	12,2	4,5
2000	251,7	144,1	57,2	29,2	11,6	62,9	25,0	10,0	4,0
2001	239,4	..	..	..	..	..	..	..	..
Változás mértéke <sup>1)</sup>	52,0	74,5	-	19,6	-	93,8	-	64,5	-

<sup>1)</sup> A változás értéke százalékban a megfelelő adatok két szélső éve közötti változás mértékét mutatja, az összes mezőgazdasági foglalkoztatott kivételével az index 1999: 1992=100%

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv és Évkönyv, KSH, megfelelő kötetei

A munkavégzés valamennyi, jogviszony szerinti csoportjában csökkenés és az arányok átrendeződése figyelhető meg. Legszembetűnőbb az alkalmazotti és a tagi jogviszony (kezdetben alig különböző arányú) helycseréje. Ez a szövetkezetek kezdetben szerényebb, majd agrárpolitikai szándékokkal is katalizált gazdasági társasággá alakulásának következménye. A mezőgazdasági foglalkoztatottak

körében az alkalmazottak részaránya megközelíti a 60%-ot (57,2%), miközben a szövetkezeti tagoké – korábbi létszámuk egyötödre történő apadása mellett – mindössze 11,6%.

A **mezőgazdasági vállalkozók** közel 70 ezer fős **létszáma** kisebb-nagyobb ingadozásokkal 1992-2001 között mintegy **10%-kal lett kevesebb**. Foglalkoztatási részesedésük viszont, az agrárágazat szervezeti rendszerének módosulását igazolva, közel 10%-ponttal (15,1%-ról 25%-ra) növekedett és az összlétszám egynegyedét teszi ki. Segítő családtagjaik létszáma (stabilan 4% körüli részesedéssel) viszont évről-évre lemorzsolódott. A kilencvenes évtizedben közel **egyharmaduk hagyta el a családi vállalkozást**. Az adatok tehát a gazdálkodás formájától függetlenül, egyértelműen tükrözik a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének mérséklődését.

Az **agrárágazatban foglalkoztatottak** számának erőteljes csökkenése a **minőségi jellemzők változását**, nevezetesen az aktív keresők **korcsoport és iskolai végzettség** szerinti összetételének módosulását idézte elő. A változások elemzése a két legutóbbi népszámlálás (1990, 2001) és a közbeeső mikrocenzus (1996) adatai alapján váltak lehetővé. Az első két időpont az aktív keresőkre, az utóbbi pedig a foglalkoztatottakra (aktív keresők és nyugdíjas foglalkoztatottak) vonatkozik. Az összehasonlítást a két fogalom tartalmi közeledése teszi lehetővé, mivel a különbséget jelentő foglalkoztatott nyugdíjasok száma az agrárágazatban nem számottevő (2000-ben országosan, mindössze 74 ezer fő).

A nemzetközi tendenciákkal megegyezően hazánkban is megfigyelhető az **agrárágazatban foglalkoztatottak elöregedése**, sőt a népszámlálás legújabb adatai a folyamat erősödését jelzik (17. táblázat). Két évtized elteltével 10%-pontos növekedést mutatva a **középkorú és az idősödő korosztályokhoz tartozik a mezőgazdasági munkaerő 59%-a**. A foglalkoztatottak egynegyede, a húsz évvel ezelőtti aránnyal megegyezően, 50 éven felüli és gyarapszik a 40-49 évesek korosztálya is. A **„fiatalodás” tartalékai pedig nem látszanak**. A legfiatalabbak mezőgazdasághoz való kötődése az ágazaton belül, de más ágazatcsoportokhoz viszonyítva is a legalacsonyabb (17,9%). Az agrárágazat korösszetétele tehát a legkedvezőtlenebb, amelynek hátránya a fiatal korosztályok arányának mintegy 10%-pontos elmaradásában és az idősebbek más ágazatcsoportokat 8-9%-kal meghaladó foglalkoztatási részesedésében, a tendencia tartósságában jut kifejezésre.

A fentiekől eltérően egyértelműen **pozitív változás** következett be a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő **iskolai végzettség szerinti összetételében** (18. táblázat). A változás irányának változatlansága miatt eltekintünk az 1980. évi népszámlálás adatainak közlésétől, az adatokra szükség szerint a szövegben hivatkozunk.

17. táblázat

**A munkaerő korcsoportok szerinti összetétele (1980-2001)**

Kor-csoport	A munkaerő <sup>1)</sup> korösszetétel szerinti megoszlása,%											
	Mezőgazdaság				Ipar				Nemzetgazdaság			
	1980	1990	1996	2001	1980	1990	1996	2001	1980	1990	1996	2001
14-29 év	26,1	23,5	21,8	17,9	35,6	28,2	29,7	28,4	32,6	27,2	28,5	26,6
30-39 év	23,5	31,0	25,9	23,1	26,1	30,9	25,1	24,4	26,4	31,4	26,3	25,1
40-49 év	24,6	27,2	35,1	34,0	22,7	26,5	32,7	30,1	23,0	26,9	32,3	29,8
50-X év	25,8	18,3	17,2	25,0	15,6	14,4	12,4	17,1	18,0	14,4	12,9	18,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

<sup>1)</sup> A korösszetétel szerinti megoszlás az első három időpontban az aktív keresők, 2001-ben pedig a foglalkoztatottak létszáma szerint számolva

Forrás: A foglalkoztatottság alakulása, 1980-1996, Mikrocenzus, 1996, KSH, Budapest, 1997

Népszámlálás 2001 2. Részletes adatok a képviseleti minta alapján KSH, 2001

18. táblázat

**A munkaerő iskolai végzettség szerinti összetétele (1990-2001)**

Iskolai végzettség	A munkaerő <sup>1)</sup> iskolai végzettség szerinti megoszlása,%								
	Mezőgazdaság			Ipar			Nemzetgazdaság		
	1990	1996	2001	1990	1996	2001	1990	1996	2001
Általános iskola	55,3	46,4	34,0	42,3	25,1	19,5	38,6	21,3	15,4
Középfokú iskola	39,2	50,4	58,2	51,2	66,4	71,2	49,2	61,6	65,0
Felsőfokú iskola	5,5	7,2	7,7	6,5	8,5	9,2	12,3	16,8	19,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

<sup>1)</sup> A korösszetétel szerinti megoszlás az első három időpontban az aktív keresők, 2001-ben pedig a foglalkoztatottak létszáma szerint számolva

Forrás: A foglalkoztatottság alakulása, 1980-1996, Mikrocenzus, 1996, KSH, Budapest, 1997

Népszámlálás 2001 2. Részletes adatok a képviseleti minta alapján KSH, 2001

Két évtizeddel ezelőtt a **mezőgazdaságban dolgozók** közel **háromnegyedének** (73,4%-nak) a kedvezőtlen korösszetételből adódóan is, csupán **általános iskolai végzettsége volt**. Ez az arány **1996-ban 42,4%-ra**, **2001-ben** a foglalkoztatottak alig több mint **egyharmadára csökkent**. Jelenleg a foglalkoztatottak közel 60%-a középfokú végzettséggel rendelkezik és 1980-hoz mérten (3,6%) több mint **kétszeresre nőtt a felsőfokú végzettségű szakemberek aránya** (7,7%).

Az agrárágazatban dolgozók képzettségi szerkezetét az ipar, illetve a nemzetgazdaság átlagos értékeivel összevetve a fejlődéssel korántsem lehetünk elégedettek. A mezőgazdaságban változatlanul nagyon magas, a foglalkoztatottak egyharmadát kitevő az alacsony végzettségű munkaerő aránya, amely 1,7-2,2-szerese az iparban és a gazdaság egészében megfigyelhetőnek. A középfokú végzettségűek terén 10-20%-os elmaradás még mindig van az agrárágazat hátrányára. A mezőgazdaságban felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya került legközelebb az ipar hasonló mutatójához, a szakemberek területi eloszlása viszont jóval kedvezőtlenebb. A nemzetgazdasági átlag fölénye a magasan kvalifikált munkaerő 20% körüli arányát illetően a szolgáltató szektor sajátosságaiból adódik.

Az ágazat munkaerejének országos átlagnál kedvezőtlenebb összetétele arra utal, hogy a munka jellege, a falvakhoz való kötődés, **az ágazat** alacsony eltartó és jövedelemtermelő képessége **nem túlzottan vonzó a fiatalok körében**. Ez a sajátosság a megváltozott körülményekhez és az EU követelményeihez való alkalmazkodás egyik korlátozó tényezője. Figyelmeztető tény az is, hogy a képzettség színvonalának emelkedése a mezőgazdaság szervezeti és tulajdoni átalakulásával együtt járó, **erőteljes munkaerő-kibocsátással függ össze**. Az átalakult gazdálkodó szervezetek legkorábban a képzetlen dolgozóiktól váltak meg, amely már önmagában is képzettségi szint emelkedését idézte elő.

## 2.4. A mezőgazdasághoz kötődő népesség száma és összetétele az egyéni gazdaságokban

A KSH előzőekben vizsgált munkaerő-felmérésének mezőgazdasági foglalkoztatottakra vonatkozó adatai a főállású mezőgazdasági alkalmazottak, a szövetkezeti tagok, a mezőgazdasági vállalkozók és segítő családtagjaik létszámát tartalmazzák. **Ennek azonban többszörösét teszik ki azok, akik nem főállásban, nem teljes munkaidőben, különböző indíttatásból és céllal foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel**. A népesség ezen részének felmérésére szolgál a többé-kevésbé tízévenként végzett **teljes körű mezőgazdasági összeírás**, amelyre legutóbb 2000-ben került sor.

AZ ÁMÖ 2000 adatai szerint a gazdaság méretű és az azt meghaladó **egyéni gazdaságokban közel kétmillió fő végzett** rövidebb-hosszabb ideig **mezőgazdasági munkát**, akiknek összes népességen belüli aránya országosan, 20,3%-ra tehető. Ez az arány kismértékben fokozódik (23,7%), ha az aktív korú, tehát 15 éven felüli népesség számához viszonyítjuk az ugyanezen korosztályhoz tartozó mezőgazdasággal foglalkozók számát (19. táblázat). Az adatok alapján a területi különbségek igen jelentősnek mondhatók.

A mezőgazdasággal foglalkozó népesség arányaiban – valamennyi térséget figyelembe véve – **5,5-szeres különbség** figyelhető meg **a régiók között**. A főváros torzító hatása miatt Közép-Magyarországot nem számítva a többi térség mezőgazdasághoz kötődő népességének arányában ennél kisebb (1,8-szeres) eltérés tapasztalható. Legtöbben a Dél-Alföldön és a Dél-Dunántúlon, valamint az Észak-Alföldön kötődnek különböző erősséggel a mezőgazdasághoz. Az előbbi két esetben a motiváció a termelés kedvező adottságaiból, hagyományaiból ered, míg a harmadik régióban a kritikus foglalkoztatási helyzet, a munkahelyek hiánya említhető elsődleges okként. A megyék közül a népesség 40%-át meghaladó mértékben kötődik a mezőgazdasághoz Szabolcs-Szatmár-Bereg (48,5%), Bács-Kiskun (43,3%), valamint Somogy megye (42,2%) lakossága. A népesség több mint egyharmada végez mezőgazdasági tevékenységet Békés, Zala és Nógrád megyében. A mezőgazdasági termelés népességszámmal mért jelentősége a gazdaságilag konszolidáltabb nyugati országrészben 20% körüli, míg a főváros és a vidéki nagyvárosok környezetében mindinkább visszaszorul (8. melléklet).

19. táblázat

**Az aktív korú összes és a mezőgazdasággal foglalkozó népesség korösszetétele régiók és megyék szerint (2000)**

Megnevezés	Aktív korú népesség						A mezőgazdasággal foglalkozók aránya,%
	összesen, fő	ebből:		mezőgazdasággal foglalkozó népesség*, fő	ebből:		
		15-59	60- éves, %		15-59	60- éves, %	
Közép-Magyarország	2403185	76,3	23,7	158387	70,5	29,5	6,6
Közép-Dunántúl	914718	77,9	22,1	188173	71,1	28,9	20,6
Nyugat-Dunántúl	823370	76,4	23,6	222595	69,3	30,7	27,0
Dél-Dunántúl	808417	76,0	24,0	259134	71,0	29,0	32,1
Észak-Magyarország	1037605	75,3	24,7	287772	69,4	30,6	27,7
Észak-Alföld	1226118	77,2	22,8	450486	72,5	27,5	36,7
Dél-Alföld	1112568	75,0	25,0	409226	70,9	29,1	36,8
<b>Összesen</b>	<b>8325981</b>	<b>76,3</b>	<b>23,7</b>	<b>1975773</b>	<b>70,9</b>	<b>29,1</b>	<b>23,7</b>

\* nem alkalmazott

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása 2000, KSH Budapest 2001

A 15-59 éves korosztályból **a férfiak 70%-ot meghaladó arányban** vesznek részt a mezőgazdasági termelésben, míg az ennél idősebb népességből a másik nemhez tartozók aránya **(29-33%)**, mintegy **10%-ponttal haladja meg a férfiak mezőgazdasági termelésben való részvételét**. Ez vélhetően összefügg a férfiak rossz egészségi állapotával és a halandóság igen kedvezőtlen alakulásával (9. melléklet).

Mint ahogy ezt korábbi vizsgálatok is alátámasztják, a mezőgazdasághoz kötődő népesség aránya fordítottan arányos az adott területi egység (egy főre jutó GDP-vel mért) gazdasági fejlettségével. Az agrártermelés szerepe pedig a gazdasági nehézségeket jelző munkanélküliség növekedésével (amelyre később még visszatérünk) mindinkább felértékelődik.

A 958,5 ezer egyéni gazdaság túlnyomó többségét (97,9%-át) egy háztartás működteti. A háztartások közel egyötöde (18,9%-a) egyetlen, a felmérés tapasztalatai szerint többnyire idős személyből áll. A több háztartást összefogó gazdaságok aránya elenyésző (1,9%). Az egyéni gazdaságok háztartások és személyek szerinti összetételében lényeges területi különbségek nem mutatkoznak (10. melléklet).

Az egyéni gazdaságokban tevékenykedő, közel 2 millió fős népesség csaknem fele (48,3%-a) gazdaságvezetőként, ennél valamivel nagyobb hányada (51,7%-a) pedig családtagként dolgozik. (Az ÁMÖ 2000-ben használt meghatározás szerint családi munkaerőnek a gazdaságvezetők – a gazdálkodók – és a gazdaságban dolgozó családtagok együttes számát tekintjük.) A gazdaságvezetők között (23,9%-os részesedéssel) „kisebbségben” vannak a nők, a dolgozó családtagok létszámának viszont közel háromnegyedét (73,8%-át) alkotják. A családi munkaerő nemek

szerinti megoszlásából a hagyományos szemléleten túl, a munkavégzés eltérő jellege és a nők szakirányú és vezetői képzettségének (képességének) férfiakénál jóval alacsonyabb szintje is kifejezésre jut.

Az egyéni gazdaságok tevékenységének az ágazati besorolás szerinti mezőgazdaság keretein jóval túlnövő jelentőségét bizonyítja, hogy **gazdasági aktivitását tekintve, a családi munkaerőnek mindössze 24,3%-a tartozik** (vagy tartozott korábban) **a mezőgazdasághoz**. A gazdaságokban dolgozók többsége (67,9%-a) nem mezőgazdasági kötődésű, néhány százalékuk (7,8%) pedig eltartott (20. táblázat).

20. táblázat

**A családi munkaerő gazdasági aktivitása a gazdálkodási cél szerint elkülönülő gazdaságcsoportokban (2000)**

Megnevezés	Mezőgazdasági munkát végzők		Ebből:			
			saját fogyasztásra termelő	felesleget értékesítő	főként árutermelő	főként szolgáltató
	összesen, fő	aránya, %	gazdaságokban dolgozók aránya, %			
Gazdasági aktivitás szerint						
<b>Mezőgazdasági kötődésűek összesen</b>	<b>482084</b>	<b>24,3</b>	<b>47,4</b>	<b>40,5</b>	<b>11,8</b>	<b>0,4</b>
ebből: - aktív kereső	203998	42,3	38,0	42,9	18,3	0,8
- nyugdíjas	240336	49,9	54,5	38,8	6,6	0,1
- munkanélküli	21435	4,4	53,6	38,6	7,6	0,3
- egyéb inaktív	16315	3,4	51,9	37,1	10,6	0,4
<b>Nem mezőgazdasági kötődésűek</b>	<b>1346462</b>	<b>67,9</b>	<b>62,6</b>	<b>30,3</b>	<b>6,9</b>	<b>0,2</b>
ebből: - aktív kereső	661339	49,1	59,7	31,7	8,4	0,2
- nyugdíjas	517651	38,4	65,8	29,0	5,2	0,1
- munkanélküli	92671	6,9	65,3	28,7	5,8	0,2
- egyéb inaktív	74801	5,6	63,3	29,7	6,8	0,3
<b>Eltartottak</b>	<b>154133</b>	<b>7,8</b>	<b>52,4</b>	<b>36,8</b>	<b>10,6</b>	<b>0,3</b>
<b>Családi munkaerő összesen</b>	<b>1982679</b>	<b>100,0</b>	<b>58,1</b>	<b>33,3</b>	<b>8,4</b>	<b>0,2</b>

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása 2000, KSH Budapest 2001

A gazdaságok számának gazdálkodási cél (önellátó, felesleget értékesítő, árutermelő és szolgáltató) szerint elkülönülő arányait a családi munkaerő megoszlása is követi. A csak saját fogyasztásra termelő gazdaságokban 58,1%-uk, a felesleget értékesítő termelésben egyharmaduk vesz részt. A főként árutermeléssel foglalkozók aránya 8,4%, míg a gazdasági szolgáltatást végzőké mindössze 0,2%. A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó népességnek, tehát valamivel több, mint 40%-a vesz részt, különböző mértékben a piacon megjelenő mezőgazdasági termékek előállításában.

A csak önellátást szolgáló mezőgazdasági tevékenységben az ágazaton kívüli népesség „felül reprezentált” jelenléte a gazdasági aktivitás valamennyi csoportjára

jellemző. Az árutermelési cél erősödésével fokozatosan növekszik a mezőgazdasági kötődésűek termelésben vállalt szerepe. A döntően árutermelő és a gazdasági szolgáltatást végző gazdaságokban a mezőgazdasághoz tartozók részvétele a termelők másik csoportjához képest közel kétszeres, amely különösen az aktív keresők és az egyéb inaktívok fokozott jelenlétéből adódik. A mezőgazdasági kapcsolódással rendelkező népességre a megélhetésben nagyobb szerepet játszó árutermelés, a nem mezőgazdasági kötődésűekre pedig főként az önellátás, a jövedelem kiegészítést, az aktív pihenést szolgáló termelés jellemző inkább.

A családi munkaerő korösszetétele a korábbi megállapításokkal összhangban igen kedvezőtlen. **A mezőgazdasági tevékenységet végzők csaknem fele (47,9%-a) 50 éven felüli** (21. táblázat). Az idősebbekkel közel azonos létszámú másik három korosztály megoszlása a fiatalok igen alacsony (17,5%-os) jelenlétét mutatja. A legidősebb (60 éven felüli) korosztály részvétele a mezőgazdasági munkavégzésben 1,7-szer haladja meg a legfiatalabbakét. A gazdálkodási cél némileg módosítja a termelésben résztvevők korstruktúráját. Az árutermelés felé haladva a fiatalabb korosztályok felé „billen a mérleg”. Az árutermeléssel foglalkozó gazdaságokra a fiatalabb korcsoportok 60 évnél idősebbekét csaknem kétszeresen meghaladó aránya jellemző.

A mezőgazdasági munkát végzők **átlagos életkora 47 év, ezen belül a gazdaságvezetők átlagosan 55 évesek**. Az egyéni gazdálkodók közel egynegyede nő. Átlagéletkoruk 60 év, hét évvel haladja meg a férfiakét. A gazdaságvezetőként tevékenykedő, idősebb (egyedülálló, özvegy) nők magasabb aránya a hagyományosan mezőgazdasági jellegű térségekre jellemző, akik a gazdálkodást főként alacsony nyugdíjuk kiegészítése miatt vállalják.

A gazdaságban **dolgozó családtagok korösszetétele** a gazdaságot irányító **gazdálkodóknál kedvezőbb**, átlagos életkoruk (férfiaknál 32 év; nőknél 46 év) **alacsonyabb**. Az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézetben kialakított és működtetett **tesztüzemi rendszer** az EU előírásainak megfelelően a **legalább 5 hektáron vagy legalább 5 számosállatot tartó, árutermelő jellegű gazdaságok** reprezentatív elemzését végzi (Keszthelyi-Kovács, 2001). Ezekben a vállalkozásokban az **üzemvezetők** átlagéletkora – nők és férfiak esetében egyaránt **47 év**, a **házastársaké** pedig mindkét nemnél 44 év. A két forrásból származó adatok árutermelő gazdaságok javára billenő átlaga a gazdálkodás jellegéből, a gazdaságvezetés magasabb minőségi követelményéből adódik.

A nem szakirányú végzettséget vizsgálva megállapítható, hogy a mezőgazdasági tevékenységet végzők zöme (92%-a) alap- és középfokú végzettséggel rendelkezik. A felsőfokú képesítésűek aránya mindössze 6% körüli. Az árutermelés felé haladva javul a képzettség átlagos szintje.



21. táblázat

**A családi munkaerő gazdasági aktivitása a gazdálkodási cél szerint elkülönülő gazdaságcsoportokban (2000)**

Megnevezés	Mezőgazdasági munkát végzők		Ebből:			
			saját fogyasztásra termelő	felesleget értékesítő	főként áru-termelő	főként szolgáltató
	összesen, fő	aránya, %	gazdaságokban dolgozók aránya, %			
<b>Korösszetétel</b>						
14-29 éves	346243	17,5	53,8	35,4	10,5	0,3
30-39 éves	276160	13,9	57,7	32,6	9,4	0,3
40-49 éves	409697	20,7	56,4	33,5	9,8	0,3
50-59 éves	375080	18,9	56,6	34,6	8,7	0,2
60 éven felüli	575499	29,0	63,1	31,4	5,4	0,1
Családi munkaerő összesen	1982679	100,0	58,1	33,3	8,4	0,2
<b>Legmagasabb iskolai végzettség</b>						
Alapfokú sincs	34359	1,7	72,3	23,3	4,2	0,2
Alapfokú	1050227	53,0	62,5	31,7	5,6	0,2
Középfokú	773570	39,0	53,9	35,4	10,5	0,3
Felsőfokú	124523	6,3	43,5	36,6	19,6	0,3
Családi munkaerő összesen	1982679	100,0	58,1	33,3	8,4	0,2
<b>Legmagasabb mezőgazdasági végzettség</b>						
Alapfokú sincs	769714	38,8	64,6	28,4	6,8	0,2
Alapfokú	1098917	55,4	55,6	35,9	8,3	0,2
Középfokú	89073	4,5	41,8	42,2	15,4	0,6
Felsőfokú	24975	1,3	27,7	38,9	32,8	0,6
Családi munkaerő összesen	1982679	100,0	58,1	33,3	8,4	0,2

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása 2000, KSH Budapest 2001

Nyugtalanítóbb kép rajzolódik ki a mezőgazdasági végzettség tekintetében, amely pedig az uniós támogatások elnyerésének egyik fontos ágazati követelménye. A mezőgazdasági képzettség hiánya több éves szakmai gyakorlattal helyettesíthető ugyan, amely a gazdálkodók idősebb korosztályának gazdálkodásból való kikerülése és a fiatalok távolmaradása miatt egyre nehezebben oldható meg. Az egyéni gazdaságokban dolgozók 94,2%-ának egyáltalán nincs (38,8%), vagy csupán alapfokú mezőgazdasági végzettsége (55,4%) van. Ez utóbbi szint is többnyire a hosszabb idejű termelési gyakorlat végzettségként történő elismerését jelenti. Közép-, illetve felsőfokú szakirányú végzettséggel a termelők mindössze 5,5%-a rendelkezik. A szakképzett munkaerő részvételi hányada az árutermelői profil erősödésével fokozódik.

A családi munkaerő két csoportjának képzettségi összetételét területi egységenként a 22. táblázatban tüntettük fel. Ezek az adatok is igazolják, illetve magyarázzák az országrészek – más elemzésekkel is alátámasztott – fejlettségbeli különbségeit. Az alapfokú végzettséggel, vagy azzal sem rendelkezők aránya

Észak- Magyarországon és az Alföldön magasabb a Dunántúlon megfigyelhetőnél. A középfokú végzettségű termelők aránya a Dunántúlon ugyancsak felülmúlja az Alföldön gazdálkodókat, amely a gazdálkodók és családtagjaik esetében egyaránt megfigyelhető. **A családi munkaerő magasabb szintű iskolázottsága a nyugati országrészben kedvezően befolyásolja a piaci körülményekhez való alkalmazkodást.** A nem szakirányú felsőfokú végzettségűek részesedése a gazdálkodók és hozzátartozóik körében közel azonos (6,2-6,3%) és lényeges területi különbségeket nem mutat.

22. táblázat

**Az általános és a szakirányú végzettség helyzete a családi munkaerő két csoportjában, régióként (2000)**

Régiók	Gazdálkodók				Családtagok			
	legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása, %							
	nincs	alap-fokú	közép-fokú	felső-fokú	nincs	alap-fokú	közép-fokú	felső-fokú
<b>Legmagasabb végzettség szerint</b>								
Közép-Magyarország	1,5	55,7	35,2	7,6	1,5	50,9	40,4	7,2
Közép-Dunántúl	0,1	52,5	39,8	6,6	1,4	50,8	41,5	6,3
Nyugat-Dunántúl	0,8	51,9	40,9	6,4	1,2	47,2	45,3	6,3
Dél-Dunántúl	1,5	54,3	38,1	6,1	2,0	52,5	39,9	5,6
Észak-Magyarország	1,6	56,0	36,1	6,3	2,3	49,6	41,3	6,8
Észak-Alföld	1,9	55,8	36,6	5,7	2,1	51,3	40,2	6,4
Dél-Alföld	1,8	57,3	35,0	5,9	2,0	52,4	39,5	6,1
<b>Összesen</b>	<b>1,6</b>	<b>55,2</b>	<b>37,0</b>	<b>6,2</b>	<b>1,9</b>	<b>50,9</b>	<b>40,9</b>	<b>6,3</b>
<b>Legmagasabb mezőgazdasági végzettség szerint</b>								
Közép-Magyarország	43,3	50,3	4,5	1,9	55,4	41,1	2,9	0,8
Közép-Dunántúl	29,4	62,7	6,0	1,9	49,6	46,7	3,1	0,6
Nyugat-Dunántúl	20,3	71,3	6,4	2,0	42,6	53,8	3,0	0,6
Dél-Dunántúl	31,9	59,4	6,7	2,0	50,3	45,7	3,4	0,7
Észak-Magyarország	26,3	67,7	4,4	1,6	57,2	39,9	2,4	0,6
Észak-Alföld	22,2	69,9	6,1	1,8	48,1	48,2	3,0	0,7
Dél-Alföld	29,4	61,9	6,7	2,0	44,5	50,9	3,8	0,8
<b>Összesen</b>	<b>27,9</b>	<b>64,3</b>	<b>5,9</b>	<b>1,9</b>	<b>49,1</b>	<b>47,1</b>	<b>3,1</b>	<b>0,7</b>

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása 2000, KSH Budapest 2001

**A mezőgazdasági végzettség terén az általános helyzetenél jóval előnytelenebb kép** körvonalazódik. A gazdálkodók és családtagjaik mezőgazdasági szakképzettségének hiányában és az alacsony fokú végzettségűek dominanciájában a kedvezőtlen korösszetétel, többségében két személyből álló, egyháztartásos gazdaságok magas aránya jelenik meg. A középfokú mezőgazdasági végzettségűek hányada a nem szakirányú iskolázottság szintjének csak tizedét éri el. A felsőfokú agrárvégzettségűek aránya a gazdálkodók körében (1,9%), családtagjaiknál pedig még az egy százalékot sem éri el (0,7%) – szemben a nem szakirányú, azonos szintű végzettségűek 6%-ot meghaladó arányával.

Nem túlzó tehát az a megállapítás, hogy a mezőgazdasághoz szorosabban, a megélhetése révén is kötődő népesség kedvezőtlen korösszetétele, alacsony képzettségi szintje nem kis hátrányt jelent a termelés modernizálását, a gazdálkodás megváltozott körülményeit, valamint az EU támogatások elnyerését érintő alkalmazkodás terén.

Az **egyéni gazdaságokban munkát végzők 56,6%-ának nincs** a mezőgazdasági termelésen kívül **más jövedelemszerző tevékenysége**, megélhetésében tehát a mezőgazdasági tevékenység alapvető fontosságú. Döntő többségük (**58,3%-uk**) – amelyben a kis gazdaságméret és az idős kor egyaránt szerepet játszhat – **kizárólag önellátásra termel**, egyharmaduk pedig a megtermelt felesleg értékesítésével jut jövedelemhez. Mindössze **8,1%-uk él kifejezetten árutermelésből** és gazdasági **szolgáltatásokból** (23. táblázat).

23. táblázat

**A családi munkaerő összetétele a jövedelemszerzés lehetőségei és a gazdálkodás formái szerint (2000)**

Megnevezés	Mezőgazdasági munkát végzők		Ebből:			
			saját fogyasztásra termelő	felesleget értékesítő	főként áru-termelő	főként szolgáltatató
			gazdaságokban dolgozók megoszlása, %			
összesen, fő	aránya, %					
Gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenysége						
- nincs	1122720	56,6	58,3	33,7	7,9	0,2
- van, főfoglalkozásban	775740	39,1	57,6	33,0	9,1	0,2
- van nem főfoglalkozásban	48623	2,5	62,4	29,4	7,8	0,4
- vegyes	35596	1,8	58,7	32,6	8,2	0,4
A gazdálkodás jogviszony szerint						
- őstermelői igazolványa	698881	35,2	31,6	53,1	15,1	0,2
- mezőgazdasági vállalkozó	13707	0,7	15,8	34,8	45,3	4,2
- mindkettő	3396	0,2	26,0	38,2	31,6	4,2
- egyik sem	1266695	63,9	73,3	22,3	4,2	0,2

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása 2000, KSH Budapest 2001

A **családi munkaerő** fennmaradó, 40% körüli hányadának más jövedelemszerző tevékenysége is van. Gazdálkodási cél szerinti megoszlásuk hasonlít a mezőgazdasággal foglalkozók előző csoportjához.

Eddigi kutatásaink, munkaerő-piaci és gyakorlati szakemberek véleményével egybehangzóan igazolják, hogy az agrárágazat hagyományos foglalkoztatási szerepének csökkenésével, a vidéki munkaerő iránti kereslet más ágazatokat is érintő visszaesése felértékelte a mezőgazdasági termelés megélhetésben betöltött, és e tekintetben igen differenciált jelentőségét. A mezőgazdasági termelés az önellátás és jövedelem kiegészítés révén számottevően csillapítja a helyenként már-már kritikus szociális feszültségeket. A mezőgazdasághoz a vidéki életforma szerves részeként, más munkalehetőség híján a megélhetés fokozódó gondjai miatt tehát szociális funkció is hárul. Nem vitatva ennek fontosságát és szükségességét hiba

lenne ha az ilyen jellegű tevékenységek támogatása a piaci versenynek kitett (kitehető) árutermelés hátrányára, azzal azonos forrásból (az agrárágazat támogatási keretéből) történe. A szociális feladatokat (is) ellátó és az árutermelő mezőgazdaság eltérő megítélésének, támogatásának szorgalmazása a befektetett anyagi eszközök különböző megtérüléséből, „hozadékból” fakad, és korántsem jelenti az egyéni gazdálkodás, néhány szakmai vélemény szerint (Kovács T., 2001.) feltételezett negatív felhangú megbélyegzését, elmarasztalását. Éppen ellenkezőleg a funkciók összemosása helyett a helyzet tisztázása mindkét irányban kézzelfogható eredményeket hozhat.

A **hangsúly** tehát **nem azon** (nem csak azon) **van**, hogy **ki finanszírozza** a vidéken élők nem elhanyagolható hányadának szinte kizárólagosan a mezőgazdasági tevékenységre alapozható megélhetését, hanem azon, hogy számukra is adott legyen a **méltányos életszínvonal**, a kritikus helyzetből való kilábalás lehetősége, amely a nem elcsépelet értelmű **társadalmi szolidaritás jegyében állami eszközökkel** oldható meg.

A **mezőgazdasági munkát végzők** többsége (63,9%-a) jogállás szerint a fenti táblázatban feltüntetett kategóriák egyikéhez sem sorolható. Közel **egyharmaduk rendelkezik östermelői igazolvánnyal**, amelynek megléte az önellátást szolgáló és a felesleget értékesítő gazdaságokban dolgozók esetében a 80%-ot is meghaladja. A jelentős adóalanyoknak tekinthető egyéni vállalkozók aránya mindössze 0,7%, Érdemes megfigyelni, hogy a gazdaságot vezető, östermelői státuszú férfiak 80%-os aránya, szinte teljesen megegyezik a családtagként dolgozó nők östermelői részesedésével, amely több mint valószínűsíti, a megosztott adózás előnyeinek kihasználását. Szembetűnő az is, hogy a **gazdaságot vezetőik között többszörösen magasabb a férfiak aránya**, míg a családtagok között a nők részesedése kétszer-háromszor múlja felül a férfiak jelenlétét (11. melléklet).

A mezőgazdasági munkát végző családi munkaerő aránya a nagyobb lélekszámú település csoportok felé haladva mérséklődik. Az ország népességének egyötödét alkotó, az **1000 főnél kisebb településeken** élők közül **minden második lakos folytat mezőgazdasági tevékenységet**. Az 1000-4999 fő közötti lélekszámú településeken a lakosság valamivel több mint egyharmada (38%-a), az ennél népesebb településeken pedig 18%, illetve 2%-uk képezi az egyéni gazdaságok családi munkaerőjét. A családi munkaerő kor- és gazdasági aktivitás szerinti összetételnek település csoportonkénti adatait a 24. táblázat tartalmazza. Az adatok szemléletesen bizonyítják, hogy **az öt ezer fő alatti településeken közel kétszer több családi munkaerő kötődik a mezőgazdasághoz, mint a nagyobb lélekszámú helységeken**.

Az ország több mint 958 ezer egyéni gazdasága mindössze 5,5 ezer állandó és valamivel több mint 47 ezer időszakos alkalmazottat foglalkoztat. **A gazdaságok külső munkaerő-lekötése, tehát elenyésző**. Az állandó alkalmazottak közel 80%-át férfiak alkotják, míg az idegymunkát végzők között a nők részvétele (45,7%) mindössze néhány százalékponttal marad el a férfiak (54,3%) mögött. Az állandó alkalmazottak 160 napot, az időszakosak pedig 13 napot teljesítenek éves átlagban.

**A családi munkaerő korstruktúrája településnagyság szerint, 2000**

Korcsoport	Összes családi munkaerő		Ebből:			
	száma, fő	aránya, %	-999	1000-4999	5000-49000	50000-
fő lakónépességű településeken élők aránya, %						
<b>Korösszetétel</b>						
14-29 év	346243	17,5	19,4	48,1	26,5	6,0
30-39 év	276160	13,9	19,9	47,4	27,2	5,5
40-49 év	409679	20,7	18,1	45,8	29,6	6,5
50-59 év	375080	18,9	17,1	44,2	31,0	7,7
60-X év	575499	29,0	21,1	44,1	28,2	6,3
<b>Összesen</b>	<b>1982679</b>	<b>100,0</b>	<b>19,2</b>	<b>45,7</b>	<b>28,6</b>	<b>6,5</b>
<b>Gazdasági aktivitás</b>						
Aktív kereső	865337	43,7	17,5	44,8	30,4	7,3
Nyugdíjas	757987	38,2	20,5	45,7	27,6	6,2
Munkanélküli	114106	5,8	23,4	46,9	25,8	3,9
Egyéb inaktív	91116	4,6	20,5	49,6	24,8	4,1
Eltartott	154133	7,8	19,5	47,8	26,7	6,0
<b>Összesen</b>	<b>1982679</b>	<b>100,0</b>	<b>19,2</b>	<b>45,7</b>	<b>28,6</b>	<b>6,5</b>

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása 2000, KSH Budapest 2001

A közel két millió, mezőgazdasági tevékenységgel többnyire csak **töredék munkaidejét hasznosító munkaerő** éves munkavégzése teljes munkaidőre átszámítva az ÁMÖ 2000 szerint **554 ezer fő teljes munkaidőben foglalkoztatott munkaerő teljesítményének felel meg**. Az átszámítás az EU ajánlása alapján, 1800 munkaórának, azaz 225, nyolc órás munkanapnak, tehát egy éves munkaerő egység (AWU-Annual Work Unit) figyelembevételével történt. Ebben a teljesítményben nagyon sok célú, időtartamú és indíttatású munkavégzés összegződik, tehát a mezőgazdasági munkaerő statisztikailag igazolt, a valós helyzetet tükröző számbavételénél csak részleges figyelembe vétele indokolt. Nem állítjuk, hogy az általunk készített kalkuláció „támadhatatlan”. Hogy mégis kísérletet teszünk rá, az indokolja, hogy a mezőgazdaságból, mint kizárólagos, illetve meghatározó jövedelemforrásból az éves munkaügyi statisztikákban kimutatottnál többen, az ÁMÖ-ben felmértnél pedig kevesebben élnek meg. A mezőgazdasági munkát végzők közül **azokat soroljuk a döntően mezőgazdaságból élők közé, akik az egyéni gazdaságokban évenként 180 munkanapnál többet töltenek el**. A 25. táblázat adatai szerint ide sorolható a családi munkaerő 6,1 %-a, amely összesen 121366 fő olyan teljes munkaidős, áruterelő mezőgazdasági munkaerőt jelent, aki gyarapítja az éves munkaügyi statisztika szerint, 2000-ben kimutatott 251,7 ezer fő mezőgazdasági foglalkoztatott létszámát.

25. táblázat

**A családi munkaerő megoszlása az éves munkavégzés időtartama szerint,  
régióként (2000)**

Régiók	1-90		91-180		181-224		225-X	
	munkanapot teljesítő családi munkaerő							
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Közép-Magyarország	124297	78,2	23399	14,8	2285	1,4	8925	5,6
Közép-Dunántúl	147545	78,2	32125	17,0	2390	1,3	6787	3,6
Nyugat-Dunántúl	172957	77,5	38473	17,3	2860	1,3	9007	4,0
Dél-Dunántúl	211597	81,4	38004	14,6	2283	0,9	8047	3,1
Észak-Magyarország	240173	83,1	37773	13,1	2935	1,0	7837	2,7
Észak-Alföld	364568	80,6	64672	14,3	5538	1,2	17445	3,9
Dél-Alföld	285664	69,6	80066	19,5	10384	2,5	34643	8,4
<b>Ország összesen</b>	<b>1546801</b>	<b>78,0</b>	<b>314512</b>	<b>15,8</b>	<b>28675</b>	<b>1,4</b>	<b>92691</b>	<b>4,7</b>

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása, ÁMÖ 2000, KSH, 2001.

A fentiek alapján tehát **373 ezer főfoglalkozású**, illetve döntően **mezőgazdaságból élő munkaerővel számolhatunk**, amely a **mezőgazdaság hivatalosan kimutatott foglalkoztatási arányát 9,7%-ra emeli**.

## 2.5. A hagyományostól eltérő foglalkoztatási formák szerepe és ellentmondásai az agrárágazatban

A későbbiekben részleteiben is ismertetésre kerülő uniós foglalkoztatáspolitikai irányelvek nem kötelező jelleggel, de igen nyomatékosan hangsúlyozzák a **munkaerőpiac** (a munkaviszonyok) **rugalmassága és a munkavállalók védelme**, biztonsága **közötti egyensúly fontosságát**. A gazdaság és a társadalom összefogásával szükséges megteremteni, hogy a munkanélküliek számára a teljesítmény nélküli, szociális ellátások látszat biztonsága helyett, a munkavállalás bővülő, rugalmas és kombinálható lehetőségei jelentsenek megoldást. Az egészségesen fejlődő társadalmakra tehát a **gazdasági versenyképesség és a folyamatos munkahelyteremtés egyaránt jellemző**. Egyértelművé vált ugyanis, hogy a gazdaság társadalmat szabályozó szerepe önmagában nem elegendő. **A piac önmozgása nyomán kialakuló feszültségek mérsékléséhez** – társadalmi egyetértésen (szolidaritáson) alapuló – **állami beavatkozás, koordináció szükséges**.

A gazdasági átalakulás kedvezőtlen foglalkoztatási hatásait, a piacgazdaságra már korábban áttért országokhoz hasonlóan, hazánkban is a **foglalkoztatás hagyományostól eltérő**, a munkaerő-piacot élénkítő **rugalmas formák térnyerése** enyhítette. Míg **nálunk** ez a folyamat döntően **állami ösztönzés** és garanciavállalás **nélkül**, lényegében a munkaadók és munkavállalók rövid távú érdekeinek (alkujának) megfelelően **zajlik**, addig a **fejlett piacgazdaságok** ezeket a megoldásokat tudatosan, aktív **munkaerő-piaci eszközként formálták és alkalmazták**, amelyekhez munkajogi és társadalombiztosítási garanciákat is rendeltek.

Hazánkban a munkavállalók még mindig az **alkalmazotti jogviszony** teljes munkaidős formáját részesítik előnyben, hiszen a **foglalkoztatottak 84%-a** ebbe a munkajogi kategóriába tartozik. (Az EU tagországaiban ez az arány 55,7%.)

A **részmunkaidős munkavállalás** lehetőségei hosszú idő óta adottak hazánkban is, de a nemzetközi tapasztalatokkal ellentétben – a foglalkoztatottak 3-5%-át érintve – csak **mérsékeltlen terjednek**.

A **munkáltatók** a „hozadékhoz” képest magas adminisztrációs és adófizetési kötelezettségek miatt **nem kedvelik**. A munkaszervezés feladatai nem csökkennek a részmunkaidős alkalmazás arányának növelésével, sőt a termelőkapacitások kihasználtsága, a folyamatos munkarend fenntarthatósága még kedvezőtlenebbé is válhat. A munkabérek összegétől függő járuléktérhek nem jelentenek igazi megtakarítást. A munkaidő hosszától független, fix összegű egészségbiztosítási hozzájárulás fizetési kötelezettsége, az utazási költségtérítés és a részmunkaidő bonyolult elszámolási rendje a munkabér fajlagos költségeit inkább növelik, mint csökkentik. A munkaadók a jelenlegi feltételek mellett nem érdekeltek a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedésében. A részmunkaidős foglalkoztatás jelenlegi szabályozása tehát ellentétes a foglalkoztatáspolitikai időalapot megosztó törekvéseivel. A teljes munkaidős alkalmazás ugyanis kevesebb szervezési gondot jelent és a munkaerő igény szerinti leépítésével, majd későbbi visszapótlásával a bérköltségekben nagyobb megtakarítás érhető el.

A részmunkaidős foglalkoztatás a **munkavállalók számára sem jelent igazi és tartós megoldást**, az alacsony kereset, valamint az ugyancsak alacsony társadalombiztosítási, valamint szociális ellátás miatt. A részmunkaidős munkavégzés **időarányosan számít be a szolgálati időbe**. Az alacsonyabb kereset és a munkaidő időarányos beszámítása egyaránt kedvezőtlenül befolyásolja az elérhető nyugdíj összegét. A munkába járás járulékos költségei ugyancsak mérséklék a munkavállalási kedvet. Az OMKMK legutóbbi felmérése szerint több tízezer munkaerőpiacról kiszorult munkanélküli – háromnegyed részt nők – szívesen vállalnák ezt a foglalkoztatási formát, de a jelenleg érvényben lévő társadalombiztosítási és nyugdíjazási szabályok miatt a munkanélküliség vagy az adózást megkerülő jövedelemszerzés különféle formáinak vállalása előnyösebb számukra. Fokozódó elterjedésére az adózási és a munkajogi szabályozás módosítása után, a tevékenységek diverzifikálásával, több egymást kiegészítő jövedelemforrás együttes jelenléte és legalizálása esetén számíthatunk.

A vidéken kedvező hatású lehet a **részmunkaidős munkavállalás mezőgazdasági tevékenységhez való társítása**. A néhány órás, esetleg osztott idejű munkavégzés az idősek, betegek ellátását, a különféle szolgáltatások színvonalának emelését, választékának bővítését oldhatja meg a településeken. Véleményünk szerint a vidéki, **mezőgazdasági foglalkoztatás átütő erejű javulása ettől a formától** a helyi igények és lehetőségek szűkössége miatt **nem várható**, de a falusi **életminőségre gyakorolt kedvező hatása nem vitatható**. A részmunkaidős munkavállalás a tartósan munka nélkül lévők nyugdíjjogosultságának megszerzésében is segíthet.

A **határozott idejű szerződéssel** hazánkban a munkaadók a foglalkoztatottak 17-20%-át alkalmazzák. Ezek a szerződések megkönnyítik a létszámcsökkentést, rugalmasabbá teszik a valós munkaerő-szükséglethez való alkalmazkodást. Fontos **motiváló tényező az alkalmazás „olcsóbbá” tétele**, hiszen a munkáltató számára kedvezőbbek az adó- és járulékfizetés feltételei, valamint az elbocsátást nem terheli végkielégítés sem. Az így alkalmazott munkaerő **60%-a szakképzetlen**, amely a – az OMKMK 2000. I. félévére vonatkozó, reprezentatív felmérése szerint – munkaerő-piacra való tartós visszakerülés bizonytalansága, **a munkavállaló alacsony képzettségével összefüggő kiszolgáltatottsága miatt igen magas arányban minősíthető.**

Az önfoglalkoztatás mezőgazdaságban betöltött szerepe a jövőben vélhetően tovább folytatódik, de a folyamatot jelentős mértékben visszafogja a kritikus méretű tőkehiány, az alacsony jövedelmezőség és nem utolsósorban a szakképzettség és a vállalkozói ismeretek hiánya.

A **mezőgazdasági önfoglalkoztatás ösztönzése** 1997-től a munkanélküliek önfoglalkoztatását segítő, **aktív munkaerő-piaci eszközök között is kiemelt helyen szerepel.** A kezdeti 500000 Ft-os támogatást 2000-ben a duplájára emelték, amely kétségtelenül növelte az önfoglalkoztatók megélhetési esélyeit. Természetesen ez az összeg, saját forrás híján, nem elegendő egy család megélhetésének biztonságos megalapozásához. A támogatottak között elég **jelentős a főfoglalkozású őstermelők aránya**, amely arra utal, hogy a „talpra állás” esélyét növelve a támogatást már meglévő gazdaságuk fejlesztésére használják.

Az önfoglalkoztatási támogatást igénybe vevők többsége nagy élők munkai igényű és nem ritkán speciális szaktudást igénylő tevékenységbe fog (fólia alatti kertészet, nyúltartás, csincilla tenyésztés, dinnye termelés). A gazdálkodás eredményétől függően a tevékenység bővítésére is sor kerül és így több családtag, akár fő tevékenységként is bekapcsolódhat a vállalkozásba.

**Előfordul** azonban, hogy gazdasági, értékesítési nehézségek, vagy a kedvezőtlen időjárás miatt **a próbálkozás** nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, és **a szociális célú, kényszervállalkozások körébe sodródik.** Ez esetben egyre távolabb kerül a piac tényezőinek kitehető, árutermelést megvalósító vállalkozás megteremtésének lehetősége.

Magyarországon **a mezőgazdasági vállalkozásokra** és az egyéni gazdaságok többségére a családi munkaerő dominanciája **jellemző**, meghatározó hányaduk alkalmazott (legalábbis bejelentett alkalmazott) nélkül gazdálkodik. Munkacsúcsok, élők munkai igényes munkafázisok idején alkalmi munkavállalókat foglalkoztatnak. Az **alkalmi munka** rövid távú, megélhetést segítő formaként eléggé elterjedt, amely döntően az alacsony képzettségű, hosszú évek óta munka nélkül lévők és az alacsony nyugdíjjal rendelkező, de még munkaképes nyugdíjasok számára jelent megoldást, jövedelem kiegészítést, munkajogi, szociális és biztosítási garanciák nélkül. Ezen a helyzeten kívánt segíteni a munkaügyi kormányzat által 1997 szeptemberében bevezetett Alkalmi Munkavállalói Könyv, amely főként a bejelentési és adófizetési kötelezettség miatt a munkaerőpiac egyik oldalán sem járt



sikerrel. A mezőgazdasági csúcsmunkák miatt ennek a munkavállalási formának **hosszú távon is szerepe lesz az agrárágazatban**, regisztrálását tehát elfogadottá és elfogadhatóvá kellene tenni.

A mezőgazdaságban dolgozók foglalkoztatásában, megélhetésében felvázolt sajátosságok és a fejlődés várható irányai, feltételei az alábbiakban összegezhetők.

- A gazdasági-társadalmi változások kedvezőtlen hatásaihoz való alkalmazkodás a mezőgazdaságból élő, vidéki népesség körében a megélhetési, **foglalkoztatási megoldások** különféle – döntően kényszerűségből vállalt – **sajátos kombinációit** alakította ki. Szerepük a foglalkoztatási és a szociális feszültségek mérséklésében nem elhanyagolható, de a fekete és a szürke gazdaság jegyeit hordozva terjedésük, sőt egyre általánosabbá válásuk hosszú távon, az egyén és a társadalom szemszögéből egyaránt igen kedvezőtlen következményű.
- Ezek a formák egyik oldalról **az érintettek leleményességét**, nagyfokú alkalmazkodó képességét **jelzik**, másrészt viszont többnyire csak igen alacsony életernívó elérését teszik lehetővé. Megfelelő **munkajogi, társadalombiztosítási garanciák nélkül** a népesség egyre nagyobb hányadát szorítják ki a legális munkaerőpiacról és a különféle ellátási rendszerekből azáltal, hogy érdektelenné válnak a törvényes foglalkoztatás vállalásában.
- A rugalmas foglalkoztatási formák megfelelő szabályozás és munkavállalói érdekeltség nélküli térnyerése az Unió csatlakozás, de a hazai tisztánlátás szükségessége miatt is kedvezőtlen hatású. A munkaerőpiac átláthatóságát olyan szabályozás teremtheti meg, amelyben az adó- kíméléséből, a járulékfizetés elmaradásából származó, rövidtávú előnyök eltörpülnek a legális munkavégzéshez társuló, garantált juttatásokhoz mérten. Ennek érdekében legelőször a munkaerő nemzetközi összehasonlításban is magas költségterheit célszerű csökkenteni.



### 3. Az átalakuló vidéki foglalkoztatás feszültségei, jövedelmi viszonyai és szociális következményei

#### 3.1. A munkanélküliség mértéke, területi különbségei és legveszélyeztetettebb csoportjai

Hazánkban a gazdasági – társadalmi változások nyomán a kilencvenes évtized elején igen hirtelen és nagyarányban jelent meg a munkanélküliség. A munkanélküliségi ráta az 1990 közepén mért 0,5%-ról 1993 végére mintegy 13%-ra nőtt, majd lassú és **fokozatos csökkenés** következett, amely a mai napig tart. Ez a pozitív változás egyrészt a **foglalkoztatás lassú javulásából** fakad, másrészt viszont jelentős **számbavételi, módszerbeli változások eredménye** (a járadék folyósítás időtartamának többszöri mérséklése, a jövedelempótló támogatásukat ideiglenesen szüneteltetők számának figyelmen kívül hagyása, majd a jövedelempótló támogatás, valamint a pályakezdők munkanélküli segélyének megszüntetése, a regisztrációból kikerülők szem elől tévesztése). Ezek a módosítások, olyan létszámukban növekvő rétegek számbavételétől tekintenek el, amelyek valójában továbbra is munka nélkül maradnak.

Tartalmi és módszerbeli különbségek is nehezítik a munkanélküliség mértékével kapcsolatos tisztánlátást. A KSH – ILO<sup>9</sup> módszertanát követő – lakossági munkaerő-felmérése alapján meghatározott munkanélküliségi ráta 2001-ben 5,6% volt, amely 2,4%-kal alatta marad a munkaerő-piaci szervezet (Foglalkoztatási Hivatal) által regisztrált 8,0%-os aránynak. A következőkben az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, a jelenlegi Foglalkoztatási Hivatal regisztrált munkanélküliekre vonatkozó adatait elemezzük. Egyrészt azért, mert a valóságot hívebben tükrözik, másrészt lehetővé teszik a munkanélküliek korábbi foglalkozásuk nemzetgazdasági ágak, valamint minőségi jellemzőik (kor, képzettség, állománycsoport) megfigyelését is. Az elemzés statikus állapotot tükröz, az adatok az adott év, adott időpontjára (a táblázatokban jelzett zárónapra) vonatkoznak, tehát nem évi átlagok, és így a szezonális mozgásokat sem jelzik.

A munkanélküliség **térségi differenciáltsága** már az évtized elején megjelent, a régiók veszélyeztetettségi sorrendje azóta is változatlan maradt, a különbségek pedig az évek előrehaladtával **fokozódtak** (26. táblázat). A közép-magyarországi régió és a legmagasabb munkanélküliségi rátával jellemezhető Észak-Magyarország munkanélküliségi rátája közötti különbség 1993-2000 között 11%-pontról 13%-pontra nőtt. Mérséklődése csak 2001-ben kezdődött el. Kiugróan magas, (17% feletti) a munkanélküliségi ráta Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. A két, kifejezetten mezőgazdasági dominanciájú régióban, a Dél-Alföldön és Dél-Dunántúlon is az országos átlagot meghaladó a munkanélküliség, bár a térség megyéi közül Csongrádban – vélhetően az intenzív kertészeti kultúrák átlagot meghaladó aránya miatt – az országosnál kedvezőbb a helyzet.

<sup>9</sup> International Labour Office

26. táblázat

### A munkanélküliségi ráta változása régióként

Régió	1993	1996	1997	1998	1999	2000*	2001*
Közép-Magyarország	8,0	6,4	5,6	4,7	4,5	3,7	2,8
Közép-Dunántúl	12,8	10,7	9,9	8,6	8,7	7,1	6,5
Nyugat-Dunántúl	9,1	8,0	7,3	6,1	5,9	5,2	4,8
Dél-Dunántúl	13,1	12,6	13,1	11,8	12,1	11,1	11,0
Észak-Magyarország	19,1	16,7	16,8	16,0	17,1	16,7	14,9
Észak-Alföld	18,2	16,8	16,4	15,0	16,1	15,5	13,7
Dél-Alföld	14,7	11,3	11,0	10,1	10,4	10,0	9,2
<b>Ország összesen</b>	<b>12,9</b>	<b>11,0</b>	<b>10,5</b>	<b>9,5</b>	<b>9,7</b>	<b>8,9</b>	<b>8,0</b>

\* December 20-i állapotnak megfelelő adatok

Forrás: OMKMK

Magyarországon jellemző, hogy **a falvakban a munkanélküliség erőteljesebben jelentkezik**, mint a városokban. Míg 1998-ban az ország népességének csupán egyharmada (36,4%-a), az aktív keresőknek pedig 33%-a él községekben, addig **a munkanélküliek 45,4%-a falusi lakos**. A községekben élők munkanélküliségi rátája (13,8%) háromszorosa a fővárosra jellemző értéknek, **kétszerese az országos átlagnak**, a vidéki városokénál pedig 3%-kal magasabb. A települések lélekszáma fordított arányban van a munkanélküliségi ráta értékével, amely az **500 fő alatti községek átlagában 20,3%** volt (13. melléklet). Természetesen az ország régiói között jelentős különbségek állnak fenn, a kritikus helyzetű térségek falvaiban nem ritka a 30-40%-os, vagy még ennél is magasabb – helyenként a munkavállalási korúak csaknem 100%-át elérő – munkanélküliségi ráta sem.

A munkanélküliek megoszlását korábbi munkahelyük nemzetgazdasági ága szerint vizsgálva megállapítható, hogy 1994 és 2000 között a termelő ágazatok létszámkibocsátása mérséklődött, míg a szolgáltatási szférából a létszám kibocsátás az utóbbi években indult el, és növekvő tendenciát mutat (27. táblázat).

Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a mezőgazdaságban és az iparban az elbocsátások jelentős része még 1994 előtt, az évtized első éveiben jelentkezett, a szolgáltatásban ez a jelenség csak jóval később – átmeneti létszám felfutás után – következett be.

A **negyven éven felüliek** munkanélkülivé válása az évtized második felében is igen jelentős, **a regisztráltak 40%-át teszik ki** (28. táblázat). Az **50 éven felülieknél** ez az arány már alacsonyabb (**14,5%**), ami a nyugdíjba vonulás lehetőségének (kényszerének) tudható be. A munkanélküliség tartósságára utal, hogy **a regisztráltak létszámcsökkenése a negyven éven felüli korosztályban a legmérsékeltebb**. A mezőgazdaságból kikerülteknél országosan a csökkenés jelentősebb, de az agrár jellegű régiókban, megyékben a 40-50 éves munkanélküliek száma 2000-ben is az 1994-es szinten maradt.

27. táblázat

**A regisztrált munkanélküliek megoszlása és létszámváltozása korábbi munkahelyük nemzetgazdasági ága szerint (1994-2000)**

Megnevezés	A regisztrált munkanélküliek*					
	megoszlása (%)				létszámuk csökkenése	
	1994	1996	1998	2000	fő	(1994=100%)
Mezőgazdaság (A+B)	21,3	17,0	15,3	15,8	57462	50,8
Ipar, építőipar (C-F)	37,1	34,8	33,7	32,6	81637	60,0
Szolgáltatás, egyéb (G-Q)	41,6	48,2	51,0	51,5	35518	84,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	174617	68,2

\*Adott év júniusára vonatkozó adatok alapján

Forrás: OMKMK adatközlése

28. táblázat

**A regisztrált összes és a mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek kor és képzettség szerinti megoszlása és létszámváltozása (1994-2000)**

Megnevezés	Regisztrált munkanélküliek			A mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek*		
	megoszlása (%)		létszám változása 1994=100%	megoszlása (%)		létszám változása 1994=100%
	1994	2000		1994	2000	
<b>Korcsoportok szerint</b>						
25 év alatti	22,0	15,9	49,3	13,4	11,0	47,5
25-39 éves	42,2	42,5	68,7	42,9	40,0	54,3
40-49 éves	24,3	27,1	76,0	28,2	30,9	63,7
50 év feletti	11,5	14,5	86,5	15,5	18,1	68,0
<b>Iskolai végzettség szerint</b>						
8 általános és kevesebb	43,4	41,3	64,9	56,7	55,7	57,1
Szakmunkás, szakiskola	35,0	34,9	68,0	28,9	30,3	61,0
Középiskola	19,3	21,1	74,4	12,5	12,4	57,9
Felsőfokú iskola	2,3	2,8	82,7	2,0	1,7	49,5

\*Adott év júniusára vonatkozó adatok alapján

Forrás: OMKMK adatközlése

A munkanélkülivé válás kockázata leginkább az alacsony képzettségű munkavállalókat fenyegeti. A regisztráltak között a nyolc általánost, vagy annál kevesebb osztályt végzettek képviselik a legnagyobb, 40% körüli arányt. Az összes munkanélküli közel egyharmada szakmunkásképzőt, szakiskolát végzett, tehát az állásvesztés ellen a szakképzettség sem nyújtott védelmet. A legkisebb, 2-3% körüli arányt a felsőfokú képesítéssel rendelkezők képviselik. Az országos átlagnál jóval kedvezőbb a képzettségi szint a fővárosban, ahol az általános iskolát végzettek aránya „csupán” 30%, a felsőfokú képzettségűek aránya a munkanélküliek körében viszont megközelíti a 8%-ot. Nyugat-Dunántúlon, különösen Győr-Moson-Sopron- és a dél-alföldi Csongrád megyében is jobbák az iskolázottsági mutatók. Legrosszabb a helyzet Nógrád-, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben.

A **mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek** a képzettségi szint tekintetében is **hátrányosabb helyzetben vannak** mint a korábban iparban dolgozók. Itt a legfeljebb általános iskolát végzettek aránya közel 56%, ez 13%-kal magasabb mint az iparból kikerülteknél. Az agrárágazatból kikerültek közül Dél-Dunántúlon különösen Baranyában, Észak-Magyarországon pedig Heves megyében a legalacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya a 60%-ot is jóval meghaladja, és 1994 óta létszámuk is csak kis mértékben csökkent.

Hazánkban a munkanélküliség mértékének, sajátosságainak elemzése kapcsán megállapítható tehát, hogy

- a foglalkoztatási arány mérsékelt növekedése mellett a munkanélküliségi ráta hasonló arányú csökkenésével számolhatunk,
- számbavételi, módszerbeli változások következményeként nőtt a valós és a regisztrált munkanélküliség közötti különbség,
- a munkanélküliség térségi differenciáltsága egyre mélyül, az északi, északkeleti megyék helyzete az évtized eleje óta változatlanul a legkritikusabb,
- az idős korú és alacsony képzettségű fizikai foglalkozásúak csoportjában a legnagyobb a munkahelyvesztés esélye, ez az a réteg, amely a legnehezebben tud visszatérni a munka világába.

Az egyes ágazatokból kikerült munkanélküliek minőségi jellemzőit vizsgálva következtethetünk a foglalkoztatottak helyzetére és jellemzőire is. E szerint elmondhatjuk, hogy a mezőgazdasági munkaerő helyzete mindhárom (kor-, képzettség és állománycsoport) jellemző tekintetében elmarad a többi ágazatban foglalkoztatottakétól. A régiók közötti fejlettségbeli különbség szintén megmutatkozik ezen minőségi jegyek tekintetében, tehát legkedvezőtlenebbül az északi régiókban alakul (az országos átlagnál nagyobb a fiatalok és az alulképzett fizikai munkakörben dolgozók aránya) és a munkanélküliség tartóssága is erre az országrészre a leginkább jellemző.

## **3.2. A lakosság jövedelmi helyzetének változása és mezőgazdasági jellemzői**

### **3.2.1. A gazdasági fejlődés és a lakossági jövedelmek helyzete**

A gazdaság GDP-vel mért teljesítményének a kilencvenes évtized eleji drasztikus visszaesése után, 1994-1997 között igen mérsékelt, majd ezt követően gyorsuló ütemű növekedése volt jellemző. Az egy főre jutó GDP 1999-ben elérte a rendszerváltás előtti szintet, de nem mérsékelte lényegesen a gazdaságilag fejlett országoktól való elmaradást. A GDP fajlagos értéke vásárlóerő-paritáson<sup>10</sup> az USA hasonló mutatójának egyharmadát, az EU tagországok és az OECD államok átlagának pedig felét teszi ki. A csatlakozásra váró tizenhárom ország közül hazánk

<sup>10</sup> A GDP vásárlóerő paritáson történő összehasonlítása a jóléti szint, a valutaparitás alkalmazása pedig a versenyképesség mérésére szolgál.

(Csehország és Málta után) a mezőny első felében az ötödik helyen áll. A gazdasági fejlődés tehát elindult, mértéke azonban nem elegendő az Unióhoz mért elmaradásunk mérsékléséhez.

A **különbségek szűkítésének egyik sarkalatos pontja a bérek, a lakossági jövedelmek közelítése a fejlett országok szintjéhez.** Ez egyrészt a gazdasági versenyképesség, másrészt pedig a társadalmi jólét, a magasabb életszínvonal általánosabbá válása miatt fontos. Hazánkban a bérek (keresetek) alacsonyabbak, mint ezt a gazdaság fejlettsége indokolná. **Az átlagkeresetek valutaparitáson 11%-át, vásárlóerő- paritáson pedig 30%-át teszik ki az EU átlagnak.** Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék viszont hasonló számbavétellel az EU-ra jellemző átlag 21%-át, illetve felét éri el. Az EU tagországok közül Portugáliában a legalacsonyabb a bérszínvonal, amelytől a magyar bérek 40%-kal maradnak el. Hasonló különbségek rajzolódnak ki a CEFTA országok (Csehország, Lengyelország) bérszínvonalának összehasonlításakor is, amely 30-40%-kal haladja meg a hazai bérszintet.

A fentiekben vázolt kedvezőtlen hatások egyrészt abból adódnak, hogy a gazdasági eredmények életszínvonalra gyakorolt kedvező hatásai több áttétellel, lassan érzékelhetők, másrészt ezeket az áttételeket időben megnyújtják, és értékben mérséklük az **aránytalanul magas adóterhek.**

A **magas adóterhek** viszont más (szocialista országokkal is) összehasonlítva az **egy főre jutó GDP nem kielégítő** (de kétségtelenül növekvő) **alakulásából**, az ország jelentős **eladósodottságából**, valamint a terjeszkedő multinacionális vállaltok fokozódó jövedelem „elszívásából”, jövedelem kiviteléből adódnak

A hazai adó és járulékrendszer élőlomka költségeit érintő terhei nemzetközi összehasonlításban is igen magasak. AZ OECD 1998-1999-ben végzett vizsgálatai szerint Magyarország **az élőlomka magas (45-50% körüli) közterhei** miatt – csupán Belgiumot és Németországot követve – a tagállamok élmezőnyébe tartozik. Más kelet-közép-európai állammal összevetve is **kifejezetten szigorú a hazai adórendszer. A legmagasabb, 40%-os adót a térség más országaiban többnyire háromszor-ötször akkora jövedelemből vonja el az állam, mint nálunk.** (Magyarországon, 1,050 millió Ft, Lengyelországban ötmillió Ft, Szlovákiában 3,3 millió Ft után kell 40%-os jövedelemadót fizetni.) Nyugat-Európában általában egy millió forintos jövedelem után nem kell adót fizetni, ennek kétszeresét pedig csupán 17,5%-os társadalombiztosítási járulék terheli.

A magas adóterhelés hazánkban főként az alacsony jövedelmű rétegeket érinti kedvezőtlenül, sok esetben korlátozva legális elhelyezkedésüket. Az 1997-ben bevezetett egyösszegű egészségügyi hozzájárulás hasonló következményű, korlátozza az alacsony keresetűek munkahelyének megőrzését és visszafogja a munkaadók (legális) munkaerő-felvételi törekvéseit is.

A **jövedelem-egyenlőtlenség** növekedés a kilencvenes évtized első harmadához képest csökkenő ütemben ugyan, de folytatódott. Az alacsony

jövedelmű rétegek összes jövedelemből való részesedése mérséklődött, a magas jövedelműeké több lett, a középrétegeké pedig alig változott az elmúlt években. **A gazdasági és a társadalmi fejlődés közötti összhang hiánya** jut kifejezésre abban, hogy az elmúlt tíz évben a magyar lakosság 6%-a volt képes jelentősen javítani életminőségén.

A **jövedelem különbség** (a felső és az alsó jövedelmi tized egy főre vetített bruttó jövedelme alapján számított) mértéke **1993-2000 között 5,3-szeresről 6,5-szeresre nőtt**. A jövedelemskála két szélén elhelyezkedő háztartások **munkajövedelem szerinti decilisei között 2000-ben 12,5-szeres különbség mutatkozott** (14. melléklet). Ez a differenciálódás az Európai Unió átlagában is végbement, de hazánkban ez a jövedelmek reálértékének jelentős csökkenése mellett következett be. A reálkereset 1999-ben az 1990. évinek 87,7%-át érte el csupán, számottevő csökkenés következett be a nyugdíjak és a nyugdíjminimum vásárlóértékében is (15. melléklet).

A jövedelem nagyságától függően lényegesen **eltér a munka- és társadalmi jövedelmek aránya** is. A legmagasabb jövedelmű családokban a munkajövedelem aránya 84%, míg a skála másik végén lévő háztartásokban, a jövedelem munkából származó hányada mindössze 40%.

A szegénységet, annak mértékét a szakirodalom szerint különféle módszerekkel és mutatókkal mérik. Az egyik leggyakoribb becslés a létminimum szintjén élő népességet tekinti szegénynek. **2000-ben** a 25,6 ezer forintos **létminimum szintje** (a nettó havi átlagkereset 46%-a) **alatt a lakosság 25-30%-a élt**. A szegénységet több jellemzővel<sup>11</sup> mérő módszer szerint 4-5-féle, szegénységre utaló hiánnyal, a lakosság valamivel több mint 5%-a küzd, 31%-uknál viszont „csak” egy szegénységi faktor található. A hivatkozott vizsgálat szerint **a magyar háztartások 58,5%-ában van jelen valamilyen szegénységre utaló körülmény**, és 41,5% mentes ettől.

A lakossági jövedelmek terén is erősödő **területi (regionális) különbségek** a kilencvenes évek végére jelentősen **felerősödtek**. Ez a kedvezőtlen változás az eltérő munkavállalási lehetőségekkel és a kereseti színvonal eltéréseivel hozható összefüggésbe. A több mutatóval jelzett **gazdasági fejlettség regionális sorrendje** – a különbségek növekedése mellett – **a kilencvenes évek eleje óta változatlan**. A jövedelmi és a fogyasztási mutatók Közép-Magyarországon a legmagasabbak, majd a dunántúli régiók következnek, amelyektől az utóbbi években az erőteljesen mezőgazdasági jellegű dél-dunántúli régió leszakadt.

<sup>11</sup> A halmozott szegénység kritériumai: (1) jövedelmi-, (2) fogyasztási-, (3) szubjektív-, (4) lakás-, (5) lakás-komfort szegénység (Forrás: Havasi Éva: Jövedelmek, fogyasztás, megélhetés és szegénység Magyarországon, INFO-Társadalomtudomány, 2000. november)



### 3.2.2. A mezőgazdasági dolgozók kereseti viszonyai

Az elmúlt évtizedben a munkavállalók jövedelempozíciói jelentősen romlottak. A bérből és fizetésből élők keresetének reálértéke 1989-2000 között 26%-kal mérséklődött. A reálkeresetek 1996-ig 26%-kal estek vissza, majd csökkenő ütemben növekedni kezdtek. A **keresetek reálértéke 2000-ben 13%-kal haladta meg a négy évvel ezelőtti szintet.**

Ez a nemzetgazdasági ágak többségére jellemző tendencia néhány ágazatban, így a **mezőgazdaságban sem valósult meg.** A nettó keresetek emelkedése, ugyanis nem érte el a fogyasztói árak növekedését, amely a mezőgazdasági **keresetek reálértékének csökkenéséhez vezetett.**

A mezőgazdaság hátrányára folytatódott tehát a jövedelemdiszparitás, amelynek kialakulásában, és még mindig tartó fokozódásában az előbb említett tényezők túl, szerepet játszik a mezőgazdasági tevékenység „rangjának” hagyományosan kedvezőtlenebb megítélése, a foglalkoztatottak alacsonyabb képzettségi szintje, a döntéshozók által is számításba vett kiegészítő jövedelemszerzés lehetősége és nem utolsósorban az ágazat rendkívül alacsony jövedelmezősége.

Csupán az 1980-as évek végén beszélhettünk rövid ideig az ágazatok közötti jövedelmek viszonylagos kiegyenlítetttségéről, amelyet a mezőgazdaságban dolgozók jelentős többlet-munkával, többletmunkaidő teljesítésével értek el. Ezt követően az agrárágazat hátrányára nőtt és állandósult a jövedelem-diszparitás. A **kiegészítő jövedelemszerzés** hagyományos, integrált formái és **lehetőségei** (háztáji és kisegítő gazdaságok) erőteljesen **beszűkültek.** A mezőgazdasági dolgozókon túl ez kedvezőtlenül érintette a vidéki településeken élő, de más nemzetgazdasági ágakban foglalkoztatott lakosságot is. Lényegében megszűntek, illetve egyre keskenyebb mezsgyén mozognak azok a lehetőségek, amelyek a jövedelem kiegészítés szempontjából szóba jöhetnek. Mindinkább terjednek az elsődlegesen önellátást szolgáló, komolyabb gazdasági háttér nélkül működő megoldások, amelyek – különösen a foglalkoztatási krízishelyzetben lévő térségekben – a rendkívül alacsony színvonalú megélhetés fő forrásává is válhatnak.

A jövedelem-diszparitás 1990-1999 közötti országos adataiból kitűnik, hogy az 1990-es évtizedben **a mezőgazdasági bruttó átlagkeresetek 20-35%-kal maradtak el** az ipar és a gazdasági ágak átlagától (29. táblázat).

A személyi jövedelemadó progresszivitása miatt a nettó keresetekben ennél kisebb, 15-30%-os lemaradás figyelhető meg. „Forintosítva” ez azt jelenti, hogy 2000-ben **a mezőgazdasági dolgozók bruttó keresete 28000-31000 forinttal volt alacsonyabb** az ipar és a gazdasági ágak átlagánál és 15000-16000 forinttal kevesebb a nettó átlagkeresetknél. A **mezőgazdaság hátrányát növelő különbségek** tehát **fokozódnak.** Az átlagkereset 1992-ben kimutatható 7000 Ft-os (nettóban 4000 Ft-os) különbsége az évtized végére, **4-szeresre** nőtt.

A **mezőgazdasági keresetek** 1990-2000 közötti években más ágazatsoportoktól rendre elmaradó, növekvő különbségei az évenkénti keresetgyarapodás a **nemzetgazdasági és az ipari átlagnál is alacsonyabb üteméből** adódnak (16. melléklet). Érzékelhető változást a 2001. január 1-től, jelentősen megemelt minimálbér bevezetése okozott.

A minimálberek 25500Ft-ról 2001. január 1-től 40000Ft-ra történő emelése, természetesen nem csökkentette látványosan az ágazatok közötti keresetkülönbségeket. Nem lebecsülendő viszont, hogy az előző év hasonló időszakához képest **2001-ben mezőgazdasági keresetek hátránya** – a bruttó és a nettó összegek esetében egyaránt – **2-3%-ponttal mérséklődött**. Így az agrárágazatban dolgozók bruttó átlagkeresete a gazdasági átlag több mint kétharmadát (69,2%-át), a nettó kereseteknek pedig háromnegyedét érte el.

29. táblázat

**A mezőgazdaságban dolgozók bruttó és nettó keresete a nemzetgazdaság más ágazatsoportjaihoz viszonyítva**

Megnevezés	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2001
<b>Bruttó átlagkereset (Ft/fő/hó)</b>							
- a mezőgazdaságban	11268	15317	24609	34992	48520	59538	72112
- az iparban	13700	22038	33422	50223	71533	91533	104195
- a gazdasági ágak átlagában	13446	22294	33309	47491	68718	87566	103558
<i>A mezőgazdasági bruttó kereset</i>							
- az ipari kereset %-ában	82,2	69,5	73,6	69,7	67,8	65,0	69,2
- a gazdasági ágak átlagának %-ában	83,8	68,7	73,9	73,7	70,6	68,0	69,6
<b>Nettó átlagkereset (Ft/fő/hó)</b>							
- a mezőgazdaságban	8817	11710	18236	24809	34938	40905	48724
- az iparban	10273	15495	23078	32402	47125	57668	65205
- a gazdasági ágak átlagában	10108	15628	23049	31086	45675	55650	64915
<i>A mezőgazdasági nettó kereset</i>							
- az ipari kereset %-ában	85,8	75,6	79,0	76,6	74,1	70,9	74,7
- a gazdasági ágak átlagának %-ában	87,2	74,9	79,1	79,8	76,5	73,5	75,1

Forrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999. KSH, 2000;

Magyar Statisztikai Évkönyv. KSH, megfelelő kötetei;

Magyar Statisztikai Zsebkönyv 2001. KSH 2002;

A mezőgazdasági keresetek növekedése kilencvenes évek mindegyikében alatta maradt a nemzetgazdaság és az ipari ágak átlagában megfigyelhetőnek. 2001-ben viszont fordított helyzet állt elő. Nemzetgazdasági átlagban a **bruttó keresetek** 17%-os, az ipariak 15%-os **növekedését a mezőgazdaságban mért 20%-os** érték – az eddigiektől eltérően, most **először – felülmúlta**. Ez a korábbiaktól eltérő, a mezőgazdaság kereseti hátrányát 2-3%-kal mérséklő, erőteljesebb kereset-dinamika **a jelenlegi minimálbérnél kevesebbet keresők nagy számával és az alacsony bérszínvonallal magyarázható**. A nemzetgazdasági átlagnál gyorsabb ütemű kereset kiáramlás minden, a nemzetgazdaság kereseti átlagát el nem érő ágazatra jellemző volt 2001-ben.

Hosszú évek tendenciáját törte meg, hogy **az alacsonyabb keresetű fizikai munkavállalók keresetnövekedése** a nemzetgazdasági ágak átlagában egy, a **mezőgazdaságban pedig 4,1%-ponttal haladta meg a szellemi foglalkozásúakét**. Igaz ugyan, hogy ezt a keresetnövekedést a mezőgazdaság, **teljes munkaidős, fizikai** munkát végző **munkaerő létszámának** (az előző év azonos időszakához képest) **közel 11%-os visszaesése kísérte**. A munkavállalók állomány csoportjait vizsgálva szembevetendő az is, hogy az alacsonyabb fizetési kategóriába tartozó segéd- és betanított munkások körében intenzívebb – a nemzetgazdaság átlagában két százalékpontos – volt az alapbérek arányának növekedése. A kereseti viszonyok **ágazatok és régiók szerinti eltérései** is igen jelentősek. A mezőgazdasági keresetek más ágazatokhoz mért lemaradása valamelyest mérsékeltebb a viszonylag szerényebben iparosodott térségekben, a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl mezőgazdasági dominanciájú megyéiben (17. melléklet). A területi különbségek országos átlaghoz mért eltéréseinek vizsgálatából pedig az tűnik ki, hogy valamennyi ágazatban **rendre magasabbak a keresetek a közép-magyarországi régióban és a nyugati országrészben** (18. melléklet). Igen szembevetendők a tartósan kritikus gazdasági és foglalkoztatási helyzetben lévő térségek (**Észak-Alföld, Észak-Magyarország, Dél-Alföld**) és ezeken belül néhány megye (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád) igen **alacsony kereseti lehetőségei**.

A területi különbségek figyelmeztetőek ugyan, de megoldásként korántsem a kiegyenlítődé, a nivellálás igénye merül fel. Sokkal fontosabb ennél **az indokolatlan szélsőségek mérséklése** – egyes néprétegek leszakadásával fenyegető – társadalmi és szociális feszültségek enyhítése. Súlyos gondot jelentenek, a megélhetés különböző térségeket és néprétegeket érintő nehézségei, amelyek mielőbbi változások nélkül konzerválják, a **következő generációra is kivetítik a hátrányt jelentő különbségeket**.

### 3.2.3. A garantált minimálbér növelésének célja és hatásai

Hazánkban a **minimálbér emelését** az indokolatlan keresetkülönbségek mérséklése iránti igény, a gazdaság rendelkezésre álló anyagi ereje ösztönözte, és igen erőteljesen **motiválta az Unióhoz tartozó országok átlagos bérszínvonalához való közelítés** csatlakozást elősegítő követelménye is. Az **Európai Szociális Karta** közösen elfogadott (de nem kötelező érvényű) irányelvei szerint a méltányos, a megfelelő szintű életvitelhez legalább **a nettó átlagkeresetek 60%-át elérő minimálbér szükséges**.

A gazdaság növekvő teljesítményétől függően 1998-2001 között a garantált, legkisebb bér 1,7-szeresre (22500 Ft-ról 40000 Ft-ra) nőtt. A 2002. január 1-től bevezetett, 50000 Ft-os minimális bér pedig 2,2-szerese az 1998. évinek. Igazán nagyléptékű, 25500 Ft-ról 40000 Ft-ra történő (57%-os) minimálbérnövelés 2000-2001 között következett be, amelyet a 2002. január 1-i emelés további 25%-kal egészített ki.

A minimálbér átlagbérhez viszonyított aránya 2001. évi adatai szerint jelentősen javult. A kedvező tendencia tehát elindult, de az EU által ajánlott minimálbér-átlagbér arányt a bérek növekvő emelése ellenére sem értük még el. A bruttó arány 39%-ra, a nettó pedig 48%-ra emelkedett. Előzetes számítások szerint az 50000 Ft-os minimálbér nettó aránya várhatóan 55% lesz 2002-ben, amely természetesen az EU átlagkeresetek tizedét, egyharmadát kitevő színvonalon valósul meg.

A magyar gazdaság nemzetközileg is elismert gazdasági eredményei tehát megalapozták az Unióra jellemző bérarányok közelítését, a társadalom igen összetett minőségi jellemzőinek a népesség egyre szélesebb körét érintő javítását. A pozitív előjelű társadalmi, életszínvonalat emelő, valóban érzékelhető változások némi késedelemmel következnek be, amelyek a gazdasági és a társadalmi elmozdulások hosszabb-rövidebb ideig tartó fáziskéséséből adódnak. Ez az eltolódás leghosszabb ideig a kritikus gazdasági, foglalkoztatási helyzetben lévő térségekben, népességszociális csoportokban tart, tehát tudatos lerövidítése, a szélsőségek lehetséges mérséklése igen fontos feladat.

**Kiemelkedő figyelmet érdemelnek** tehát a **gazdasági-társadalmi átalakulás** jól körvonalazható **vesztesei**, amelyek között **népesség-csoportok, térségek, ágazatok** egyaránt találhatók.

A következőkben a Gazdasági Minisztérium utóbbi három évben készített, döntést előkészítő prognózisának adatait elemezzük a nemzetgazdaság fontosabb ágazatszoportjai, illetve a mezőgazdaság főágazatai, valamint a statisztikai-tervezési régiók szerint. Az előrejelzés a tervezett minimálbér különböző szintjeit elérő, vagy annál kisebb keresetű alkalmazottak létszamarányát, illetve ennek függvényében a béremelés költség-növekményét vizsgálja (30. táblázat).

A három, különböző minimálbér-emelést előkészítő prognózis ágazati részletezésű adatai alapján az alábbi megállapítások tehetők:

- A minimálbér emelkedő összege jelentősen bővíti az érintettek körét, mivel egyre több alkalmazott keresete került a megemelt minimálbér szintje alá. A nemzetgazdasági ágak átlagában legnagyobb (2,5-szeres, 9,8%-ról közel 25%-ra történő) „ugrás” a 25500 Ft-os (2000) és a 40000 Ft-os (2001) minimálbért el nem érők arányában következett be, amelynek mértéke az 50000 Ft-ra történő emeléskor – az alkalmazottak közel egyharmadát (33,1%-át) érintve – 1,5-szeresre mérséklődött.

30. táblázat

**A minimálbérhez közeli keresetű alkalmazottak létszamaránya a nemzetgazdaság főbb ágazatcsoportjaiban**

Megnevezés	Érintett létszám	22500 Ft-ot	24500 Ft-ot	25500 Ft-ot	28000 Ft-ot	Érintett létszám	30000 Ft-ot	34000 Ft-ot	38000 Ft-ot	40000 Ft-ot	Érintett létszám	46000 Ft-ot	48000 Ft-ot	50000 Ft-ot	55000 Ft-ot
	összesen, fő	vagy ennél kevesebb munkabért kereső alkalmazottak aránya, %				összesen, fő	vagy ennél kevesebb munkabért kereső alkalmazottak aránya, %				összesen, fő	vagy ennél kevesebb munkabért kereső alkalmazottak aránya, %			
		1999. májusi előrejelzés					2000. októberi előrejelzés					2001. augusztusi előrejelzés			
	<b>Mező-, erdő- és vadgazdaság</b>	<b>108885</b>	<b>4,1</b>	<b>10,9</b>	<b>14,3</b>	<b>23</b>	<b>145500</b>	<b>14,8</b>	<b>26</b>	<b>36,8</b>	<b>40,8</b>	<b>116400</b>	<b>40,9</b>	<b>46,4</b>	<b>50,7</b>
Növénytermelés	32156	5,8	12,8	16,4	26	42800	17,1	29,2	40,4	44,2	42500	44,7	49,2	53,6	61,6
Állattenyésztés	190543	4,0	11,6	13,8	20,8	25400	14,2	24,4	35,8	40,9	27500	42,5	48,4	52,5	60,4
Vegyes gazdálkodás	41431	3,4	9,5	13,1	22,6	55200	13,9	25,5	36,4	40,4	37500	43,8	48,1	48,1	57,8
Mezőgazdasági szolgáltatás	4104	2	13,7	19,7	28,6	5800	18,9	31,0	39,7	45,6	5900	46,9	55,6	58,9	63,7
Erdő- és vadgazdálkodás	11057	2,6	8,0	11,2	17,9	14900	12,1	20,8	29,5	32,3	10200	26,5	31,4	35,2	45,1
Halászat, halgazdálkodás	1020	4,1	9,7	10,2	13,3	1400	7,1	14,2	21,4	21,4	1600	37,8	47,1	54,2	70,3
<b>Ipar, építőipar</b>	<b>681508</b>	<b>0,4</b>	<b>5,9</b>	<b>7,5</b>	<b>11,4</b>	<b>944900</b>	<b>7,8</b>	<b>26,5</b>	<b>19,1</b>	<b>21,6</b>	<b>961100</b>	<b>23,6</b>	<b>27,1</b>	<b>30,2</b>	<b>37,9</b>
<b>Szolgáltatások</b>	<b>493539</b>	<b>0,7</b>	<b>9,9</b>	<b>12,1</b>	<b>14,8</b>	<b>1602100</b>	<b>8,7</b>	<b>14,5</b>	<b>22,0</b>	<b>25,1</b>	<b>788500</b>	<b>28,6</b>	<b>30,8</b>	<b>34</b>	<b>41,1</b>
<b>Vállalkozások összesen</b>	<b>1283946</b>	<b>0,8</b>	<b>7,9</b>	<b>9,8</b>	<b>13,7</b>	<b>2692500</b>	<b>8,7</b>	<b>14,6</b>	<b>21,8</b>	<b>24,7</b>	<b>1866000</b>	<b>26,8</b>	<b>29,9</b>	<b>33,1</b>	<b>40,6</b>

Megjegyzés: Az adatok 1999-ben a 10 főnél 2000-ben és 2001-ben az 5-főnél több munkaerőt foglalkoztató gazdasági szervezetekre vonatkoznak

Forrás: a Gazdasági Minisztérium felmérésén alapuló számítás

- Az ipar, építőipar esetében a vizsgált évekre vonatkozó, minimálbér alatt kereső alkalmazottak aránya 2-3%-ponttal alacsonyabb a gazdaság egészére jellemző átlagnál, a növekedés ütemének mérséklődő dinamikája pedig hasonló ívet ír le. Az ágazatcsoport alkalmazottainak valamivel több mint egyötöde (21,6%-a) keres 40000 Ft-ot, vagy annál kevesebbet, a 2002. évi minimálbéremelés pedig 1,4-szeresüket, 30,2%-ukat érintette.
- A mezőgazdaságban dolgozók fentieknél jóval alacsonyabb bérszínvonalát jelzi, hogy az éppen aktuális minimálbér alatti besorolású alkalmazottak létszamaránya rendre meghaladja a többi ágazatcsoportban megfigyelhető. Az érintettek létszamarányának mérséklődése is lassúbb. A 40000 Ft-ra történő emelés 2001-ben közel 41%-ukat érintette, a 2002-től érvényes 50000 Ft pedig az alkalmazottak felénél (50,7%-nél) jelentett kötelező béremelést.
- A főbb ágazatcsoportokban a 40000 Ft-os minimálbér az érintetteknél 24-25%-os, az 50000 Ft-os pedig 13-14%-os béremelést, viszont ágazatonként meglehetősen eltérő bértömeg-növekményt, termelési költségfokozódást jelent. A többlet bérigény a mezőgazdaságban a legnagyobb. Az agrárágazat alapbértömegének növekedését a 2001. évi előrejelzés 6,1%-ra, 2002-re pedig 4,8%-ra becsülte, amely a 2%-os TB járulékcsökkentés hatását figyelembe véve nettó 3,7-2,7% költség-növekményt jelent.

A minimálbéremelés **statisztikai-tervezési régiók**, valamint **megyék szerinti** hatásai visszatükrözik a területekre jellemző gazdasági-kereseti különbségeket (19. melléklet):

- Az érintett munkaerő arányának országosan több mint 10%-pontos különbsége mögött a jövedelem színvonal tekintetében legjobb Közép-Magyarország) és legrosszabb helyzetű (Észak- és Dél-Alföld) régiók között közel kétszeres különbség figyelhető meg. Az utóbbi két év felmérései szerint a megyék közül Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves és Nógrád megyében volt a legmagasabb – az országos átlagot 10-13%-kal meghaladó – a minimálbér alatti besorolású alkalmazottak aránya. Több tényező mellett ebben szerepet játszik a szóban forgó megyék mezőgazdasági jellege is.
- Jól elkülönül az országos létszamarány alatti és az azt meghaladó régiók köre. A minimálbér szintjén, vagy annál kevesebbet keresők létszáma Közép-Magyarországon, Közép- és Nyugat-Dunántúlon a legalacsonyabb. Az országos átlagot meghaladó az összes többi régióban, ahova az utóbbi évek kedvezőtlen gazdasági hatásai miatt a dél-dunántúli térség is tartozik. A régiók ez utóbbi csoportjában a legkisebb garantált bér 50000 Ft-ra történő növelése az alkalmazottak további 10-12%-át érintette 2002-től, holott ennek gazdasági feltételei ezekben a térségekben a legkevésbé adottak. Az érintett létszám gyarapodása a gazdaságilag fejlettebb térségekben 5-8%-ra tehető.

A minimálbér bevezetésének hatásait a **létszám-kategória szerinti vállalat-csoportokban** vizsgálva szembevetendő, hogy minél kisebb létszámú az adott vállalkozás, annál magasabb arányt képvisel a bevezetett, 50000 Ft-os minimálbérnél kevesebbet kereső munkaerő. Az érintett létszamarány szélsőértékei (15,3% és 57,0%) között 3,7-szeres különbség figyelhető meg (31. táblázat).

31. táblázat

**Az 50000 Ft-os minimálbér bevezetésének hatása a létszám-kategória szerinti vállalkozáscsoportokban (2001. augusztus)**

Létszám-kategória	Érintett létszám, ezer fő	46000 Ft-ot	48000 Ft-ot	50000 Ft-ot	55000 Ft-ot
		vagy ennél kevesebbet kereső alkalmazottak aránya, %			
5-9 fő közötti vállalkozások	229600	50,7	52,9	<b>57,0</b>	64,2
10-19 fő	229000	44,1	46,4	<b>50,3</b>	57,9
20-49 fő	131700	37,0	40,9	<b>44,8</b>	52,4
50-299 fő	470400	27,5	31,3	<b>34,9</b>	42,6
300-999 fő	351100	16,6	19,7	<b>22,4</b>	29,8
1000 fő és több	454300	10,1	13,1	<b>15,3</b>	22,8
<b>Vállalkozások összesen</b>	<b>1866000</b>	<b>26,8</b>	<b>29,9</b>	<b>33,1</b>	<b>40,6</b>

\*Az adatok az 5 főnél több munkaerőt foglalkoztató gazdasági szervezetekre vonatkoznak

Forrás: a Gazdasági Minisztérium felmérésén alapuló számítás

A témakörben végzett eddigi vizsgálatok eredményei is igazolják, hogy a kis létszámú, úgynevezett mikro-vállalkozásoknál igen gyakori a minimálbéren való alkalmazás, amely a munkaadó és rövidtávon a munkavállaló számára is előnyös lehet. A munkaadó „indokai” között, a vállalkozás túlzott költségérzékenysége miatt legfőbb érv az adókímélés, amely az igen magas adóterhek miatt akár reális gazdasági érvnek is tekinthető. A kisvállalkozásoknál igen elterjedt a kötelező és adózott minimálbéren felüli, „zsebből-zsebbe” történő fizetés, vagy a munkaszerződésben feltüntetett munkaidőnél hosszabb időtartamú, ellenszolgáltatás nélküli foglalkoztatás. A munkavállaló számára ezek a próbálkozások mindenképpen előnytelenek, alacsony nyugellátást, társadalombiztosítási ellátást „eredményeznek”. A munkaerő túlkínálat miatt azonban a munkavállalók többsége kénytelen elvállalni ezeket az egyértelműen kedvezőtlen feltételeket.

A kereseti lehetőségek javulása, a legalitás fokozódása jut kifejezésre abban, hogy a dolgozói létszám növekedésével csökken a minimálbéren, vagy ahhoz közeli szinten való alkalmazás aránya, amely mérsékli a munkavállalás bizonytalanságát, a munkavállalók kiszolgáltatottságát is.

### 3.2.4. A minimálbér emelésének foglalkoztatásra gyakorolt hatásai

A 40000 Ft-ra (majd 50000 Ft-ra) megemelt minimálbér foglalkoztatási hatásainak mérését és elemzését egyrészt a bevezetés óta eltelt idő rövidsége, másrészt a rendelkezésre álló adatok és információk hiánya, pontatlansága, esetenként ellentmondásossága korlátozza. A foglalkoztatás ez évi változásait a felsorolt tényezők miatt csupán vázlatosan, mozaikokból összerakva tudjuk áttekinteni. Ehhez a hivatalos statisztikai adatközlésen túl felhasználjuk a

munkaadók és a munkavállalók érdekvédelmi szervezeteinek információit, valamint saját, 2001-ben végtett reprezentatív vizsgálatunk<sup>12</sup> eredményeit.

A hivatalos adat- és információgyűjtési csatornák szerint a minimálbér 57%-os emelését:

- nem követték jelentős munkaerő-piaci feszültségek;
- nem következett be számottevő munkaerő-kibocsátás nemzetgazdasági szinten, sőt a foglalkoztatottak száma 2001 első félévében (az előző év azonos időszakával összevetve) egy százalékkal nőtt;
- nem fokozódott túlzott mértékben a részmunkaidős foglalkoztatás aránya, amely az első félévi adatok szerint országosan 5,9%, tehát 28 ezer fős gyarapodást jelent;
- a részmunkaidőben dolgozók létszámnövekedésének forrása nem a teljes munkaidőben foglalkoztatottak létszámleépítése, hanem valamennyi ágazatra jellemzően (tehát a mezőgazdaságra is) a foglalkoztatás bővülése volt;
- a munkanélküliek elhelyezkedési (munkahely keresési) aktivitásának élénkülése kísérte, amelyre vélhetően kedvezően hatott, hogy a munkanélküli járadék összege, ma a minimálbér 63%-át éri el, szemben az egy évvel korábbi 90%-os arányhoz képest és ez a változás kifejezésre jut a regisztrált munkanélküliek közel 15 ezer fővel történő csökkenésében is;
- a minimálbér emelésével járó terheket – különösen a kisvállalkozások körében a különféle kedvezmények (TB járulék, beruházási adó mérséklés stb.) kompenzálták, de ez nem hatott a vállalkozások számának gyarapodására, sőt a jogi személyiség nélküli vállalkozásoknál 6,2%-os csökkenés következett be;
- a nettó minimálbér a jelentős emelés ellenére, a családtámogatásokkal együtt sem éri el az egy főre jutó átlagos létminimum 20-33 ezer forintos összegét, viszont kedvező hatást gyakorol a társadalombiztosítás különféle juttatásainak összegére.

Az érdekvédelmi és felügyeleti jogokkal felruházott szervezetek tapasztalatai, annak ellenére, hogy üdvözölték a minimálbéremelést, többnyire ellentmondanak a fenti megállapításoknak. Ezeket nem az ellentmondó vélemények összevetése, hanem a valósághoz közelítő mérlegelés, a sürgető, kiigazító teendők jelzése miatt az alábbiakban közöljük. Az előbb említett szervezetek véleménye szerint, tehát:

- a megnövelt minimálbér hatásaként a hivatalosan jelzett 400 főnél jóval több, mintegy 10000 fő munkavállaló esetében következett be elbocsátás, vagy más munkaadói szabályszegés;

<sup>12</sup> Hamza E. - Miskó K. - Székely E. - Tóth E. (szerk.): A mezőgazdasági szektor munkaerő-piaci helyzetének felmérése, a mezőgazdasági szektorból kikerült, vagy még foglalkoztatott középkorú és idősödő korosztályok foglalkoztatási helyzetének javítását elősegítő 2001. évi OFA támogatási program megalapozása című, OFA pályázatként kiírt kutatás zárótanulmánya. AKII, 2001.



- legtöbb probléma a kis- és a középvállalkozásoknál volt fellelhető, amelyek között leggyakrabban a teljes munkaidős munkavégzést leplező szerződéses, vagy hivatalosan részmunkaidős foglalkoztatás, normaemelés, vagy különféle bérpótlékok alaphéresítése, bérkiegészítő juttatások megszüntetése volt megfigyelhető;
- a megemelt minimálbér legkedvezőbb hatást azokban az ágazatokban tudott kifejteni, ahol a bérköltség-növekményt nagyobbbrészt, vagy teljesen kompenzálta a 2%-os TB-járulék csökkentés hatása (mint az előzőekben láthattuk, a mezőgazdaság nem tartozik ezek közé);
- az egyébként is alacsony bérszínvonalú ágazatokban jelentős bérfeszültségek indukálódtak a szakképzett és a szakképzetlen, a fiatal pályakezdő és a hosszabb ideje munkaviszonyban állók között;
- a gazdasági gondokkal küzdő, alacsony jövedelmezőségű ágazatok költségvetési kompenzáció, kedvezmény nélkül nehezen, nagy áldozatok árán, vagy egyáltalán nem tudják megteremteni a megemelt minimálbér fedezetét;
- a mezőgazdaságban, a teljes munkaidőben foglalkoztatottak létszáma (több tényező együttes hatásaként) 10%-kal csökkent, miközben a részmunkaidőben dolgozó munkaerő az előző év azonos időszakához mérten, 26,8%-kal gyarapodott (itt tehát nem mondható el, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás terjedése a munkaerőlétszám változatlansága mellett következett be).

A fentieknél még kedvezőtlenebb kép tárul elénk azokból a reprezentatív vizsgálatokból, amelyeket két, agrár jellegű térség (Dél-Dunántúl és Dél-Alföld) mezőgazdasági társas-vállalkozásaiban, átalakult szövetkezeteiben végeztünk. Tapasztalataink szerint, minél közelebb kerülünk az információt adókhöz, a változásokat megélők köréhez a valóság egyre markánsabb, áttételek nélküli sajátosságaival találkozhatunk. Természetesen a gazdálkodók adott köréből nyert információk nagy körültekintéssel, fenntartásokkal általánosíthatók, de vizsgálatuk mindenképpen szükséges. A mikroszintű elemzésből a következő jelenségek körvonalazódnak:

- A vizsgált gazdálkodó szervezetekre az egyre kevesebb élők munkát igénylő, leegyszerűsödött termelési szerkezet, a tartósan alacsony (2,3%-os) jövedelmezőség és a korábban jól működő termelési integrációk szétesése, vagy igen leszűkített működése jellemző. Ezek a jellemzők más körülményekkel együtt jelentősen rontották a mezőgazdaságból főfoglalkoztatásból élők helyzetét és a jövedelem-kiegészítés szempontjából, visszafogták a falvakban élő, nem az ágazathoz tartozó lakosság árutermelő mezőgazdasági tevékenységét is.
- Az ágazat munkaerő kibocsátása nem állt meg, amely a más munkahelyekről kikerült, a falvakba visszatérő állás nélküli lakossággal együtt jelentősen – a regisztráltaknál lényegesen nagyobb mértékben – növelte a munkanélküliek számát és a munkanélküli állapot időtartamát.

- A munkahellyel rendelkező foglalkoztatottak a mezőgazdaságban is előnyben részesítik a teljes munkaidős foglalkoztatást (amelynek aránya a vizsgált gazdaságokban, az országos átlaggal közel megegyezően 95% körüli), de a gazdaságok 69%-a a jelenlegi gazdasági kondíciók mellett nem tudja a folyamatos foglalkoztatást megoldani. Ezért terjednek a rugalmas és a hagyományos formák különféle kombinációi, illetve teljesen természetes megoldás a vegetációs időszak szerint váltakozó munkanélküliség és a munkaviszony „forgója”. Sajnálatos, hogy az **érintettek munkaviszonyát évről-évre csökkenő hányadban tudják visszaállítani**. A gazdálkodó szervezetek közel 70%-a **további 7-8%-os létszámcsökkentésre** kényszerül, amely jelzéseik szerint az eddigieknél fokozottabb mértékben érinti majd a 45-50 éven felüliek korosztályát.
- A minimálbér 2002. évi teljesen indokolt növelésétől a mezőgazdaságban a foglalkoztatási gondok további erősödését várták. A **tervezett 7-8%-os létszámcsökkenés** többek között az egyébként üdvözlendő **minimálbér emelés következménye**. A mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége létszámcsökkentés nélkül nem nyújt fedezetet a bérnövekményre és annak közterheire. A **gazdaságok 42%-ának jelenlegi bérszínvonala nem éri el az 50000 Ft-os minimálbért**.
- Az agrárágazatból kikerült munkaerő további sorsára vonatkozó becslések között a vizsgált településeken **első helyen** – a 40 éven felüliek mintegy 90%-át érintve – a **várhatóan tartós munkanélküliség szerepel**. **Másodikként a segélyekkel társított alkalmi munkavállalás** jelent „perspektívát” a 40 éven felüliek 60%-ában. Ingázással járó, vagy lakóhely változtatást igénylő sikeres munkavállalás a fiatalok körében jöhet szóba, csakúgy, mint a **képzés, átképzés lehetősége** is. A megélhetés változatai között **utolsó helyeken** szerepel az **árutermelő, egyéni gazdaság kialakítása**, illetve kizárólagos jövedelemforrásként az **önfoglalkoztatás**.
- A **mezőgazdasági tevékenység** az ágazat utóbbi évtizedben megrendült teljesítménye ellenére, a kritikus foglalkoztatási helyzetű térségekben és a kistelepüléseken **felértékelődött**, igen **fontos** és növekvő **szerepet játszik** az ott élők megélhetésében, **szociális problémáik tompításában**, növeli az érintettek „tűrőképességét”.
- A **vidéki megélhetés és foglalkoztatás erőteljes mezőgazdasági kötődése hosszú távon is valószínűsíthető**, de **szerepe** a népesség eltartó képességében – a nemzetközi tendenciákkal egyezően – **vélhetően mérséklődik**. A vidék népesség megtartó képességének megőrzése az agrárágazathoz kötődő tevékenységek bővítése, illetve a mezőgazdasághoz csak közvetetten kapcsolódó feladatok (környezet- és tájvédelem, kultúrállapot megőrzés) vállalása, valamint más nemzetgazdasági ágazatok munkahelyteremtő képességének és szándékának ösztönzése révén érhető el.

### 3.3. A gazdálkodás eredményének és a vállalkozás méretének fontosabb összefüggései

#### 3.3.1. A regisztrált szervezetek foglalkoztatási és gazdálkodási eredményei

A következőkben rövid áttekintést adunk a mezőgazdasági szervezetek kötelező nyilvántartásba vételének (regisztrációjának) néhány jellemzőjéről, amelyek véleményünk szerint jól kiegészítik a megélhetés minőségét, jövedelemviszonyait „firtató” vizsgálódásunkat. Ezért az áttekintésnek részét képezi a regisztrált egyéni vállalkozók és őstermelők árbevétel szerinti, illetve az egyéni gazdaságok termelési érték szerinti megoszlásának elemzése is.

Az egyéni vállalkozók és az őstermelők foglalkoztatásának, önfoglalkoztatásának jellege alapvetően eltér egymástól (32. táblázat). A 10 ezer főt alig meghaladó egyéni vállalkozó 67%-a főfoglalkozásúként, 33%-a pedig töredék munkaidőt hasznosítva foglalkozik mezőgazdasági termeléssel.

32. táblázat

#### Az egyéni vállalkozók és az őstermelők száma és megoszlása (2000)

Megnevezés	Egyéni vállalkozó, fő	ebből:		Őstermelő, fő	ebből:		Egyéni vállalkozók és őstermelők együtt	
		fő-	nem fő-		fő-	nem fő-	fő	nem fő
		foglalkozású, %			foglalkozású, %		foglalkozású, %	
Közép-Magyarország	731	58,3	41,7	7328	12,3	87,7	16,4	83,6
Közép-Dunántúl	1103	70,1	29,9	12427	7,4	92,6	12,5	87,5
Nyugat-Dunántúl	1306	74,2	25,8	13553	9,4	90,6	15,1	84,9
Dél-Dunántúl	1418	63,7	36,3	18051	8,1	91,9	12,1	87,9
Észak-Magyarország	1007	66,1	33,9	17792	4,3	95,7	7,6	92,4
Észak-Alföld	2406	65,7	34,3	55732	5,5	94,5	8,0	92,0
Dél-Alföld	2479	67,3	32,7	49064	18,2	81,8	20,5	79,5
Ország összesen	10450	66,9	33,1	173947	9,9	90,1	13,2	86,8

Forrás: A regisztrált mezőgazdasági, erdőgazdasági, valamint halászati tevékenységet folytató termelők és gazdálkodó szervezetek főbb adatai 2000, AKII 2000.

Az őstermelőknél fordított helyzettel állunk szemben. Körükben meghatározó (90,1%) a nem főfoglalkozású tevékenység. A régiók szerinti eltérések is erőteljesebbek az őstermelőknél. A nem főfoglalkozású őstermelők országos átlagot meghaladó aránya (92-95%) a kritikus foglalkoztatási helyzetben lévő régiókra (Észak-Alföld, Észak Magyarország, Dél-Dunántúl) jellemző.

Az önfoglalkoztatást megvalósító két gazdálkodási formára a nem főfoglalkozásúak dominanciája jellemző. Ennek okai meglehetősen összetettek, de a tőkehiány, az értékesítés nehézsége, a termelési integrációk szétesése, a termelés alacsony jövedelmezősége, nagy kockázata feltétlenül említést érdemel.

A foglalkoztatás és megélhetés biztonsága nagymértékben függ a gazdaság méretétől, a termelés szerkezetétől és a gazdálkodás jövedelmezőségétől. Ez utóbbi jellemző az egyéni gazdálkodók körében „üzleti titoknak” minősül. A gazdaság területe viszont közvetett úton segíti a gazdálkodás eredményének becslését. Az alábbi táblázatban az egyes gazdálkodási formák szántóterületének átlagos méretét közöljük (33. táblázat).

33. táblázat

**A regisztrált gazdaságok szántóterületének átlagos mérete  
gazdasági formák szerint (2000)**

(hektár)

Megnevezés	Gazdasági társaság		Szövetkezet	Egyéni vállalkozó		Őstermelő		Egyéb
	jogi	nem jogi		fő-	nem fő-	fő-	nem fő-	
	személyiségű			foglalkozású		foglalkozású		
Közép-Magyarország	323,8	73,8	687,3	58,7	36,9	14,3	11,0	67,8
Közép-Dunántúl	602,9	132,8	996,0	61,5	46,1	19,2	9,4	54,9
Nyugat-Dunántúl	351,7	65,7	1036,9	44,5	38,8	16,0	8,7	44,3
Dél-Dunántúl	500,6	134,1	1220,0	51,8	42,7	16,9	9,4	73,9
Észak-Magyarország	311,6	91,7	938,3	52,1	45,9	19,0	9,5	76,8
Észak-Alföld	321,1	78,3	881,6	35,8	35,4	14,3	7,0	68,3
Dél-Alföld	422,8	121,5	968,3	42,2	38,4	10,5	7,9	31,5
Ország összesen	400,2	99,1	977,1	46,3	39,7	13,2	8,2	50,8

Forrás: A regisztrált mezőgazdasági, erdőgazdasági, valamint halászati tevékenységet folytató termelők és gazdálkodó szervezetek főbb adatai 2000, AKII 2000.

A jogi személyiségű gazdasági társaságok és a szövetkezetek átlagosan több száz hektáros szántóterületen gazdálkodnak, amely más tevékenységekkel kiegészülve 250 ezer fő foglalkoztatását tette lehetővé 2000-ben. A főfoglalkozású egyéni vállalkozók szántóterülete 50 hektár körüli, míg a részfoglalkozásúak esetében a szántóföldi termelés ennél 15-20 hektárral kisebb területen folyik. Az őstermelők szántóterületének átlaga 13 hektár, a részfoglalkozásúak pedig 8 hektár körüli szántón gazdálkodnak. Ez utóbbi két méret aligha elegendő egy család biztonságos megélhetéséhez. A gazdaságok és a szántóterület méret-kategóriák szerinti megoszlása igazolja a korábban leírtakat, nevezetesen az egyéni gazdaságok alacsony területi kategóriákba való csoportosulását, a területek szétaprózottságát (8. melléklet).

A regisztrált **egyéni gazdálkodók árbevételi adatait** vizsgálva megállapíthatjuk, hogy annak nagyobb hányadát **(67%-át)** – magasabb számuknál fogva – a **mezőgazdasági őstermelők** állítják elő, azonban az **egy gazdálkodóra jutó árbevétel az egyéni vállalkozóknál magasabb** (34. táblázat).

34. táblázat

**A regisztrált egyéni gazdaságok megoszlása árbevételük nagysága szerint (2000)**

Árbevétel-kategóriák, ezer Ft	A gazdaságok		Főfoglalkozásúak	Nem főfoglalkozásúak
	száma	megoszlása, %	aránya, %	
<b>Egyéni vállalkozók</b>				
0-250	392	3,8	53,6	46,4
250,01-1000	1707	16,3	56,8	43,2
1000,01-5000	4869	46,6	65,3	34,7
5000,01-10000	1596	15,3	71,3	28,7
10000,01-	1886	18,0	78,9	21,1
<b>Összesen</b>	<b>10450</b>	<b>100,0</b>	<b>66,9</b>	<b>33,1</b>
<b>Östermelők</b>				
0-250	57366	33,0	3,6	96,4
250,01-1000	71541	41,1	9,5	90,5
1000,01-5000	44239	25,4	18,2	81,8
5000,01-10000	546	0,3	40,5	59,5
10000,01-	255	0,1	45,9	54,1
<b>Összesen</b>	<b>173947</b>	<b>100,0</b>	<b>9,9</b>	<b>90,1</b>

Forrás: A regisztrált mezőgazdasági, erdőgazdasági, valamint halászati tevékenységet folytató termelők és gazdálkodó szervezetek főbb adatai 2000, AKII 2000.

Az egyéni vállalkozók többsége (46,6%-a) az 1-5 millió Ft árbevétel közötti sávba tartozik, és valamennyi árbevételi kategóriában a főfoglalkozású vállalkozók aránya magasabb. Az östermelők esetében ez a tendencia ellenkező irányú. A **gazdálkodók zöme** (41%-a) a 250 ezer és 1 millió Ft közötti, valamint **33%-uk** a **250 ezer Ft alatti árbevételi kategóriába sorolható**, és valamennyi kategóriában a nem főfoglalkozásúak képviselnek magasabb arányt. Az **5 millió Ft feletti árbevételi kategóriákban az östermelők aránya még a fél százalékot sem éri el**.

**3.3.2. Az egyéni gazdaságok főbb sajátosságai a termelési érték szerint képzett csoportokban**

A KSH 1994. évi gazdaságszerkezeti- és a 2000. évi általános mezőgazdasági összeírása (ÁMÖ) lehetőséget ad arra, hogy az egyéni gazdaságok megoszlását az egy gazdaságban előállított termék értéke szerint is vizsgáljuk (35. táblázat). Bár a felmérésekben használt érték kategóriák nem teljesen egyeznek, hozzávetőleges összevetésre mégis alkalmasak. A két időpont között eltelt hat év alatt az infláció mértékével párhuzamosan a termelési értékhatárok is kitolódtak. A **0,5 millió forint mezőgazdasági termék értéknél kevesebbet előállító gazdaságok aránya 16 % ponttal csökkent**, bár még mindig igen magas, hiszen **80%-át teszi ki az összes vállalkozásnak. Ötmillió forintnál nagyobb termelési értéket még 2000-ben is a gazdaságok csupán 1%-a állított elő**.

35. táblázat

**Az egyéni gazdaságok megoszlása az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék értéke szerint 1994, 2000**

Megnevezés	Egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék értéke, ezer Ft							
	-500	501-1000	1001-3000	3001-	-500	501-1000	1001-5000	5001-
	1994-ben				2000-ben			
<b>Gazdaságok</b>								
-száma összesen,1000 db	1160	28	11	2	775	89	82	13
-aránya, %	96,6	2,3	0,9	0,2	80,8	9,3	8,7	1,3
- növénytermelők, %	99,0	0,5	0,4	0,1	89,9	4,4	4,9	0,7
-állattartók,%	99,2	0,4	0,2	0,1	94,3	3,7	1,6	0,3
-vegyes profilúak, %	93,3	4,7	1,7	0,3	64,5	17,7	15,9	1,9

Forrás: Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében Agrárgazdasági Tanulmányok 1999. 8. szám, AKII 1999.

ÁMÖ, Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben -területi adatok- KSH Budapest, 2000.

Az egyéni vállalkozásokat tevékenységük jellege szerint is elemezve, mindkét időszakban megfigyelhető **a vegyes profilú gazdaságok kedvezőbb helyzete** a csupán egyféle termelési irányú gazdaságokkal szemben. Az 1994-es évhez képest 2000-ben nagyobb arányú volt az állattartással foglalkozó vállalkozások lemaradása a növénytermelő üzemektől. (1994-ben a növénytermelő és az állattartó gazdaságok hasonló részben képviseltették magukat az egyes méret-kategóriákban.) **Jelenleg tehát a legkisebb termelési érték előállítása az állattartó gazdaságokra jellemző**, a gazdaságok több mint 94%-a tartozik az 500 ezer Ft-nál kevesebbet termelők csoportjába, és csupán 3 ezreléknyi az 5 milliónál nagyobb értéket előállítani képes gazdaság. Úgy tűnik, **a növénytermelő vállalkozások** az évtized elejéhez képest **jobban erőre kaptak**, mintegy 10%-uk lépett át a fél millió forintnál nagyobb értéket előállítók csoportjába.

Kétségtelenül a vegyes gazdaságok azok, amelyek talán méretüknél fogva is a legéletképesebbek, nagyobb termelési érték előállítására képesek. Esetükben az időjárással, a piaci viszonyokkal összefüggő kockázati tényezők is kevésbé jelentenek veszélyt, illetőleg a gazdaságon belüli termék (pl. takarmány, trágya) visszaforgatás is jelentősen csökkenti a költségeket.

Az átlagos területi-, és állatállomány-adatokból kitűnik, hogy **az évi 0,5 millió Ft termelési értéket meg nem haladó, a gazdaságok** zömét jelentő termelői kör igen csekély, csupán **egy hektár körüli földterülettel** rendelkezik, és az 5 millió forinton felüli értéket előállítók csoportja is csak átlagosan 51 hektáron gazdálkodik (36. táblázat). Az állattartó gazdaságok között szintén igen nagy az egy számosállatnál kevesebbel rendelkezők száma, a tekintélyesebb méretű, (5 millió forint feletti értéket előállító) átlagosan 47 számosállatot tartó vállalkozások mindössze 3 ezrelékét adják az összes állattartó gazdaságnak.

A gazdaságok termelési érték szerinti megoszlása ismételten a kisegítő, jövedelem kiegészítő gazdálkodás túlsúlyára utal. A jövőt illetően eldöntendők azok

a gazdálkodási ismérvek (méret, munkaerő lekötés, jövedelem) amelyek alapján a vállalkozás a piaci hatásoknak kitehető szervezetek közé sorolható és támogatható. Ettől a vállalkozás csoporttól elkülönülő kisebb méretű és más szerepet vállaló gazdaságok a megélhetés segítői és döntően szociális funkciót látnak el, csökkentve ezzel a társadalmi feszültségeket.

36. táblázat

### Az egyéni gazdaságok átlagos területi és állatállomány-adatai az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék érték szerinti csoportosításban (2000)

Megnevezés	Az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék értéke, ezer Ft							Össze- sen
	-50	51-100	101-200	201-500	501-1000	1001-5000	5000-	
Gazdaságok száma	114066	196499	250177	213753	89144	82434	12461	958534
gazdaságok aránya(%)	11,9	20,5	26,1	22,3	9,3	8,6	1,3	100,0
a szántóterület, ha <sup>1)</sup>	0,4	0,4	0,6	1,8	4,8	13,7	51,4	2,3
a szőlőterület, ha <sup>1)</sup>	0,1	0,1	0,2	0,6	1,3	2,3	5,1	0,3
a gyümölcssterület, ha <sup>1)</sup>	0,1	0,1	0,2	0,4	0,9	2,1	7,4	0,4
szarvasmarha, db <sup>2)</sup>	-	-	1,0	1,5	3,0	7,1	39,4	3,4
sertés, db <sup>2)</sup>	1,0	1,6	2,5	5,4	12,3	25,6	198,8	3,4
ló, db <sup>2)</sup>	1,0	1,3	1,7	2,2	2,5	2,5	3,4	1,8
juh, db <sup>2)</sup>	2,1	3,4	5,2	10,1	19,7	54,8	176,3	11,2
tyúkféle, db <sup>2)</sup>	7,2	11,5	17,1	16,6	15,3	15,1	15,7	14,0
állatállomány(sz,á.db) <sup>2)</sup>	0,1	0,2	0,4	0,8	2,3	5,6	47,6	0,7

<sup>1)</sup> növénytermelő gazdaságokban <sup>2)</sup> állattartó gazdaságokban

Forrás: ÁMÖ, Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben -területi adatok- KSH Budapest, 2000.

## 3.4. vidéki foglalkoztatás és megélhetés lehetőségei, „stratégiái”

### 3.4.1. Az önkormányzatok és a munkaerő-piaci szervezetek vidéki foglalkoztatást befolyásoló lehetőségei

Két, hagyományosan mezőgazdasági jellegű régióban (Dél-Alföld, Dél-Dunántúl) végzett empirikus vizsgálatunk 2001. évi tapasztalatait, főbb foglalkoztatási és szociális jellemzőit a döntően statisztikai adatokra alapozott elemzés kiegészítéseként a következőkben foglaljuk össze.

A szóban forgó térségek vizsgált településeire a kilencvenes évtizedben kivétel nélkül **a foglalkoztatás csökkenő színvonala, a munkanélküliség növekedése jellemző.** Ez a „végeredmény” egyaránt megfigyelhető a hagyományosan mezőgazdasági dominanciájú, illetve mezőgazdasági-ipari jellegű térségekben. Az első esetben a munkanélküliség fő forrása az agrárágazat radikális létszámcsökkenése volt, míg a környezetükben iparral is rendelkező települések, településcsoportok „visszafogadták” a korábban ingázó, munkanélkülivé vált lakosaikat is.

A két, hagyományosan mezőgazdasági jellegű régióban nem következett be gazdasági eredetű pozitív változás, a munkanélküliség csökkenése, **a munkaerőpiac foglalkoztatást bővítő élénkülése** – a hivatalosan közölt, javuló munkanélküliségi

ráta ellenére – **nem tapasztalható**. A munkanélküliség stagnálása már eredménynek mondható. A gazdálkodási formák és a munkaadók száma gyarapodott, de ezek munkaerőigénye töredéke a kínálatnak. Foglalkoztatási szempontból azok a települések vannak kedvezőbb helyzetben, ahol a szövetkezet, vagy jogutódja mérsékelt létszám leépítésre kényszerült, vagy fenn tudja tartani az évtized elején létrehozott ipari üzemágait. Ezek nyereség nélkül működnek ugyan, de a folyamatos foglalkoztatás színterei. Ilyen példával mindössze egy településen találkoztunk.

A **gazdálkodó szervezetek** megmaradt **foglalkoztatási szerepét**, különösen a kis lélekszámú, kedvezőtlen korstruktúrájú településeken **veszélyezteteti** a nyugdíjas **tagjaik**, illetve **örökösök erősödő földeladási szándéka**. Ha a vásárlók a földet nem mezőgazdasági tevékenységre használják, még inkább szűkül a jelenlegi munkáltatók földbérleti és ezáltal foglalkoztatási lehetősége is. A foglalkoztatást illetően **hasonló következménnyel járhat a szövetkezetek gazdasági társasággá alakulása** is, amely többnyire szintén létszámcsökkentéssel jár.

A **nagyobb munkáltatók**, köztük a szövetkezetek jövőbeli helyzete – sok esetben egyetlen jelentősebb gazdasági bázisként – a **települések sorsát alapvetően meghatározza**. A csökkenő, de még mindig jelentős szociális, települési intézményeket támogató funkción túl ezek a szervezetek a **települések legnagyobb adófizetői és foglalkoztatói is**. Sok esetben a túlfoglalkoztatást is vállalva, megosztják a munkaalkalmakat dolgozóik között.

A számukban szinte minden településen **gyarapodó**, de szintén egyszerű **termelési szerkezetű magángazdaságok** – akár 600-800 hektárosak is – a családi munkaerőn túl **egy-két főt alkalmaznak**. Munkacsúcsok idején pedig alkalmi munkavállalókat vesznek fel, többnyire mindkét fél számára adót kímélő módon. Az árutermelő magángazdaságok jövőjét illetően elhangzott az a nemzetközi tendenciákkal is igazolható aggodalom, hogy a **fiatal nemzedék nem mutat** túl nagy **affinitást** a **gazdaság** majdani **átvételére**, már ha egyáltalán jelenleg ott dolgozik.

Mezőgazdasági munkahelyről kikerültek között **szép számmal vannak őstermelők**, akik családi összefogással, teljes, vagy részmunkaidőben kisebb gazdaságot működtetnek. Ez a tevékenység meglehetősen bizonytalan eredményű és többnyire **alacsony életszínvonalat** jelentő megélhetéshez elegendő.

A települések sokasodó szociális gondjait jelentősen mérséklik a **munkanélküliek**, főként **önellátást szolgáló**, de alkalmanként piacra is termelő **kisegítő gazdaságai**. Ezek a gazdaságok az önellátást munkanélküli járadékkal, segélyekkel, alkalmi munkavállalásból származó jövedelemmel egészítik ki, amely szintén szerény színvonalú megélhetésre nyújt fedezetet. Közöttük magas az **idősebbek aránya**, akik az ismételt munkavállalástól egyre messzebbre kerülnek.

Az előző két termelői csoport megélhetése és további sorsa a termelésüket segítő, az értékesítést-beszerzést megszervező **integrációk** jelenlététől függ. A gazdálkodó szervezetek integráló, termelést orientáló tevékenységét a gazdaság más szereplői nem vették át, az amúgy is hátrányos helyzetű érintettek önszervező tevékenysége szinte teljesen hiányzik. Igen szerény a településeken élő, a „mintát



adó, mintaértékű tevékenységet végző” és az integrálást fel is vállaló gazdálkodók száma is. A pozitív példák ellenére a **települések többségéből ma még hiányzik az előre vivő, önszervező erő**. A szövetkeztek, vagy jogutódjaik, mint ahogy az előző fejezetben láttuk ezt a tevékenységet fejlődésük egyik fontos lehetőségének tekintik.

**Munkaerő** nagyon **csekély** mértékben terelődött át a **szolgáltató ágazatokba**. A községek többségében szaporodott a kereskedelemmel, szolgáltatásokkal foglalkozó kisvállalkozók száma azonban ezek többsége nem nőtt túl az önfoglalkoztatás szintjén. **Nagyobb hányaduk kényszer vállalkozó** és előbb-utóbb fel is hagy ezzel a tevékenységgel. Szűk keresztmetszetet igazán a számottevő, fizetőképes kereslet hiánya jelent.

Az önkormányzatok foglalkoztatást bővítő lehetőségei igen korlátozottak, alig haladják meg a közintézmények munkaerő igényét. Gyakran több község társulásaként erőfeszítéseket tesznek munkahelyet teremtő vállalkozók megnyerésére. Próbálkozásaik többnyire kudarccal, vagy igen **csekély eredménnyel** zárulnak. Az infrastruktúra, a megfelelő képzettségű munkaerő hiánya nem vonzó a befektetők számára. A vizsgálatban szereplő városok helyzete sem előnyösebb. Ez a közeli nagyobb, fejlettebb város szívó hatásának következménye is lehet, de előfordul, hogy a viszonylag kedvező adottságok ellenére a „többnyire alacsony képzettségű, betanított munkaerőt foglalkoztatni tudó, nagyobb vállalkozást sem sikerül a városba csábítani”. A jelenlegi támogatási rendszer nem kedvez a nagyobb munkáltatóknak, kevés a nagy létszámú, betanított munkaerőt alkalmazó cég. Több önkormányzat az éves árbevétel szintjétől függően adókedvezményben (500 ezer Ft árbevétel alatt egy évig eltekintenek az iparüzési adótól), munkaerő felvétel esetén pedig foglalkoztatási támogatásban részesíti a vállalkozókat.

A települések közül a vonzó természeti adottságokkal (kirándulásra alkalmas, szép környezet, borvidék, termálvíz forrás) rendelkezők lehetőséget látnak a **falusi turizmus fejlesztésére** is. Azon túl, hogy tisztában vannak ennek magas tőkeigényével, úgy vélik, széles körben és a megélhetés fő forrásaként csak korlátozottan terjedhet el. Példaként bor-út állomások kiépítését is említették, amely a vendéglátás szigorú előírásai miatt igen költséges és korántsem ad folyamatos, a megélhetés fő forrását jelentő bevételt.

A **települések** arculatát, foglalkoztatási helyzetét a munkaerőpiac kedvezőtlen hatásain túl több, a település vezetőihez, együttműködésük erősségéhez, a hagyományokhoz, az alkalmazkodási módok felismeréséhez és vállalásához kötődő tényezők formálják. Ezek alapján a hat megye 12 települése meglehetősen **színes és szélsőséges képet mutat**. Talán nem tévedünk nagyot, ha a kisebb települések erősebb összetartó erejét, ma is élő hagyományait említjük, még akkor is ha közöttük egyaránt van 3%-os, illetve 20% feletti munkanélküliségi rátával jellemezhető község. A munkanélküliségi ráta a vizsgált alföldi mezővárosokban is közelít a 20%-hoz.

Az önkormányzati és a gazdálkodó szervezetek vezetőinek **személyes példamutatása** nagyon fontos, de helyenként – megfelelő partnerek és összetartás nélkül – eltérő eredményre vezető körülmény. Azon a településen ahol (1000 fő

alatti faluról van szó) elengedhetetlen fontosságúnak tekintik az önálló óvoda és a nyolc osztályos iskola működtetését, ahol a szövetkezet keresi és vállalja a tevékenység megőrzés és bővítés terheit, a népességszám hosszú idő óta szinte változatlan, **a foglalkoztatási helyzet konszolidált, „a falu együtt van”**.

Egy másik hasonló adottságú településen **a szövetkezet az átalakulás után egytizedére csökkentette létszámát**, de ezt sikerült „majdnem fájdalommentesen megoldani”. Éltek a korkedvezményes nyugdíjazás lehetőségével, a korábban jelentősnek mondható ipari tevékenységüket (téglagyár, varroda, díszmű üzem) fokozatosan építették le, részben pedig értékesítették. Az állattartást az alacsony jövedelmezőség és a közeli húskombinát kezdetben késedelmes átutalásai, majd felszámolása miatt megszüntették. Jelenleg rendkívül **kevés élőmunkát igénylő termelési szerkezetre rendezkedtek be**, és a környéken gépi szolgáltatásokat vállalnak. A költségek kímélése miatt a szövetkezet vezetése a szó szoros értelmében a szolgáltató bázisra vonult vissza és értékesíteni kívánja jól felszerelt, de a kevés munkaerő miatt már kihasználatlan irodaházát is. A községben a **munkanélküliségi ráta 20%-ra nőtt** és sajnos ennek jeleit a község már magán viseli. A településen **visszaesett** a korábban jelentős **kiegészítő jövedelmet adó állattartás**, a munkanélküliek segélyből és alkalmi munkavállalásból élnek. A szövetkezeten kívül munkáltatóként az önkormányzat említhető. Az iskola tanulólétszáma évről-évre kevesebb. A gyerekek jelentős részét szüleik a közeli, nagyobb település, vagy a megyeszékhely iskolájába járatják. A környező hajdani nagyüzemek gazdátlaná vált majorjaiból **egyre több**, szintén munkanélküliséggel, **megélhetési nehézségekkel küszködő család települ be**, amely a település amúgy sem kevés gondját tovább növeli és a jövőt, alapvető gazdasági változások nélkül meglehetősen kétségessé teszi.

A **közhasznú munkavégzést** a települések többsége hasznos, de a foglalkoztatás gondjait csak kissé enyhítő megoldásnak tartja. Fő érdeme, hogy a **rászorulóknak nem esnek ki a munka világából**, hátránya viszont, hogy töredékük (10%-uk) tud később állandó munkát találni esetleg éppen az önkormányzat intézményeiben. Elhelyezkedésüket az alacsony képzettség, az önkormányzatok csekély létszámbővítési lehetőségei korlátozzák. A közhasznú munkát végzők között helyenként az **50%-ot is eléri a korábban mezőgazdasági foglalkozásúak** és az idősebb korosztályhoz tartozók **aránya**.

Összességében megállapítható, hogy a mezőgazdasági jellegű régiók településein jelenleg még **nem tapasztalható az élénkülő gazdaság foglalkoztatást javító hatása**. A gazdaság fellendülését főként a helyi és a vonzáskörzethez tartozó **gazdasági bázis megrendülése** (mezőgazdasági szövetkezetek, élelmiszer feldolgozó vállalatok), a munkaerő kedvezőtlen kor- és képzettségi összetétele, a fejletlen infrastruktúra és a tőkehiány korlátozza.

Ezeket a kedvezőtlen tényezőket a **települési önkormányzatok** többsége a rendelkezésre álló eszközökkel, a helyben mobilizálható tartalékokkal, külső vállalkozók bevonásával **igyekszik tompítani**. A többnyire szerény eredmények ellenére biztató, a **gazdálkodó szervezetek és az önkormányzatok erősödő**, a

település távlati érdekeit szolgáló **együttműködése**. Egyre elfogadottabb eszközzé válik a **pályázatos lehetőségek** fokozódó kihasználása, illetve több **település önkéntes társulásainak** létrehozása is.

### 3.4.2. A munkaügyi központok foglalkoztatást bővítő programjai és a munkanélküliek megélhetési „stratégiái”

A vizsgálatba vont hat megye munkaügyi központjainál főként a mezőgazdaságból kikerült és az idősödő korosztályhoz tartozó munkanélküliek helyzetét javító programok tapasztalatairól, az ismételt elhelyezkedés esélyeiről érdeklődtünk.

Sajnálatos tény, hogy a korábbi igen jelentős létszámleépítés ellenére a mezőgazdasági munkaerő kibocsátás még napjainkban is folytatódik. A gondokat tetézi, hogy a korábban munkanélkülivé válók ismételt elhelyezkedése ebben a foglalkoztatási csoportban változatlanul a legnehezebb. **A mezőgazdaság létszámcsökkenése döntő mértékben (egy-egy megyében 70-80%-ban) a falvakra koncentrálódik.**

Az érintettek nagyobb hányadának korösszetétele, szakképzettségi szintje legkevesebé felel meg az (idősebbeket egyébként is kirekesztő) új munkahelyek igényeinek. A 40 éven felüli munkanélküliek aránya az összes és az agrárágazatból kikerültek között is a legmagasabb. Mindezek következményeként a tartós munkanélküliség – amely az esetek nem elhanyagolható hányadában több éve tartó, időnként megszakított munkanélküliséget is jelenthet – a 40 éven felüliek korcsoportjában 30% körüli, ötven éven felül pedig megközelíti az 50%-ot.

Az ilyen adottságok mellett még a nagyon jól előkészített képzési programok sikere is meglehetősen bizonytalan, a munkanélküliek számához, az ismételt elhelyezkedés lehetőségéhez mérten nem átütő erejű. A 40 éven felüliek képzésben való részvétele 18-20% körüli. Van olyan megye, ahol a 45-50 év feletti munkanélküliek gyakorlatilag nem vesznek részt a képzésben, máshol arányuk nem sokkal haladja meg az összlétszám 10%-át. A képzés motivációját tehát az idősebbek esetében alig sikerül megteremteni. Nemcsak ezt a korosztályt érintve visszahúzó erő a remélt elhelyezkedés gyakori megghiúsulása is. Több megyében indítottak kifejezetten 45 év feletti, tartós munkanélküliek számára, képzettséget frissítő, a munkahely keresés készségét erősítő tanfolyamokat, de ezek érdektelenség miatt kudarcot vallottak.

A fenti korosztályban egyre sikerebb az egy millió forinttal támogatott **önfoglalkoztatás**. Közöttük a mezőgazdasági tevékenységre vállalkozók aránya megyénként elég nagy szóródást mutat, 10-35-40% is lehet. A támogatottak között elég **jelentős a főfoglalkozású őstermelők aránya**. Ez arra utal, hogy a „talpra állás” esélyét növelve a támogatást már meglévő, döntően családi munkaerőre alapozott gazdaságok fejlesztésére használják a pályázók. A munkaügyi központok gátló tényezőnek tartják, hogy a **támogatást kizárólag főfoglalkozású termelők vehetik igénybe**.

A mezőgazdasági munkanélküliek megélhetési esélyeit kívánják növelni a **nagy élmunka igényű kultúrák** (dinnye, zöldség, fűszernövény, gyümölcs, szőlőtelepítés) **termelését előkészítő, megszervező programok**, amelyek az erre vállalkozókat **egyesület formájában** fogják össze. A program lényege, hogy a munkaügyi központ program (projekt) menedzsereket képez ki és foglalkoztat. A programszervezők egyik oldalról felkutatják a pályázati lehetőségeket, megkeresik a pályázatba bevonható szervezeteket és munkanélkülieket. Majd ezt követően működtetik a programot. Az eddigi tapasztalatok szerint ez a megoldás viszonylag sikeres, az igaz viszont, hogy jelenleg még a munkanélküliek szűk körét mozgósítja.

Számos kistérségben, ahol minimális a munkaerő iránti kereslet és a megélhetés alapja többnyire az önellátás, több intézmény összefogásával **foglalkozásbővítő, gazdaságfejlesztő programot** indítottak (Békés megye, **AGRO-START** program). Ez a **munkanélküliek kistermelővé válását segítő** program az önkormányzatok, a gazdálkodó szervezetek, a képző- és munkaügyi központok együttműködésén alapul. A közös cél érdekében pedig koncentrálja a különböző ágazatok rendelkezésére álló forrásokat. Az 1995-ben indult program a képzés révén érzékelhetően **növelte** a termelésben **résztvevők szakértelmét**, a munkaerő kínálathoz **igazította a termelés szerkezetét**, összehangolta a termelés folyamatát, beleértve ebbe az **értékesítést** is. A programok paradicsom, zöldség, dinnye, gyógynövény termelésre, kert- és parkápolásra, nyúl, baromfi, sertés tartásra irányulnak. A programban résztvevők számára igen előnyös, hogy a szakismeretek megszerzését követően az önfoglalkoztatóvá válást elősegítő támogatáson kívül, **különböző agrártámogatásokra is pályázhatnak**, amellyel erősebbé, jövedelmezőbbé tehetik vállalkozásukat.

Hasonló céllal, több mikro-térségben közhasznú társaságokat szerveztek. Ezek tevékenységét a munkaügyi központok által képzett, és fizetett projektszervezők irányítják, felkutatva a pályázati lehetőségeket, a termelést segítő kapcsolatokat, a bevonható erőforrásokat. Több helyen tevékenykednek az úgynevezett **falumenedzserek**, akiknek fő feladata lényegében az állásközvetítés, a **munkahelyek felkutatása, a munkaadók és a munkavállalók „összehozása”**. A programszervezőket a munkaügyi központok meghatározott ideig jogosultak támogatni. A támogatások finanszírozásának idő előtti (helyi igényeket figyelmen kívül hagyó, adminisztratív) megszüntetése sok esetben visszaveti az ígéretesen fejlődő programok működését.

A munkaügyi központok tevékenységének fő vonásai tapasztalataink szerint az alábbiakban összegezhetők:

- tevékenységük mindinkább az aktív munkaerő-piaci eszközök helyi adottságokhoz igazodó hasznosítása felé mozdult el;
- döntő fontosságú a különböző szervezetek, gazdasági szereplők együttműködésére, a különféle fejlesztési források egyesítésére, összehangolt felhasználására irányuló törekvések erősödése;

- a munkahelyteremtés, a megélhetés segítése terén felismerték és egyre több programjukban igyekeznek érvényesíteni a komplexitást, a képzéstől a termékértékesítésig tartó folyamat megszervezésének elősegítését;
- eredményeik nem vitathatók, de különösen a falvak gazdasági életének fellendülése nélkül korántsem elégségesek, hiszen a rászorulóknak viszonylag szűk körben tudnak segíteni.

A munkanélküliek egy részét, főként az alacsony képzettségű idősebbeket, meglehetősen nehéz, vagy egyenesen reménytelen visszavezetni a munka világába. Többségük falvakban, kistelepüléseken él és korábbi munkája, vagy a falusi életforma szerves részeként meglévő házkörűli, kisegítő gazdaságával kötődik a mezőgazdasághoz. A kilencvenes évtized kedvezőtlen munkaerő-piaci változásai, a munkanélküliség, az ismételt elhelyezkedés sorozatos kudarcai a családok megélhetését egyre inkább a kisegítő gazdaságok felé terelték. A **mezőgazdasági tevékenység önellátó**, esetenként még **piacra is termelő szerepe** fokozatosan **felértékelődött** nemcsak a korábban is mezőgazdaságból élők, hanem a más ágazatokból kikerült, állandó lakóhelyükre visszatérő munkanélküliek körében is.

A megyei munkaügyi központok munkatársai hívták fel a figyelmet arra, hogy a felajánlott munkahelyek visszautasításában főként a **családok kényszerűség szülte tevékenységeiből** (az önellátást és némi értékesítést is szolgáló mezőgazdasági termelés, alkalmi munkavállalás), a munkanélküli járadékból, szociális segélyekből **származó összetett jövedelme** játszik szerepet, ugyanis ezzel sok esetben **nem versenyképes** az új **munkahelyen elérhető kereset**. Különösen akkor nem, ha számításba veszik a munkába járás járulékos költségeit (útiköltség, ruházkodás) és azt, hogy a munkahely tartóssága korántsem garantált. Munkavállalás esetén felmerül a kialakított **házkörűli gazdaság visszafejlesztésének**, felszámolásának **szükségessége** is, amely az új munkahely bizonytalansága miatt ugyancsak megfontolandó. A munkanélküliséggel küszködő családok kezdeti, intenzív munkahely keresése, tehát egy idő után megtörik. Maguk veszik kezükbe sorsukat és közvetlen környezetük lehetőségeit mérlegelve igyekeznek segíteni magukon, miközben **egyre távolabb kerülnek attól, hogy a munkaerő-piacra visszakerüljenek**.

Ebből a megélhetési „stratégiából” származó sajátosságok és mielőbbi változtatást sürgető feszültségek az alábbiak:

- a **mezőgazdasági tevékenység** az ágazat utóbbi évtizedben megrendült teljesítménye ellenére, a kritikus foglalkoztatási helyzetű térségekben és a kistelepüléseken igen **fontos** és növekvő **szerepet játszik** az ott élők megélhetésében, a **szociális problémáik tompításában**. Az igényként és legkézenfekvőbb lehetőségként kínálkozó, önálló tevékenységként végzett mezőgazdasági termelés segíti a munkanélküliségből adódó hátrányok elviselését, növeli az érintettek „tűrőképességét”;
- a mezőgazdaságnak ez a többnyire rövidtávú előnyökkel és alacsony életszínvonallal járó, kiegyenlítő szerepe azonban – más lehetőségek híján – **konzerválja a vidék feszültségeivel terhes foglalkoztatási helyzetét**, elodázza a megoldás sürgető teendőit;

- a tartós munkanélküliséggel küzdő, „többforrású” családi jövedelemszerzésre berendezkedett családok adózatlan, vagy adót kímélő bevétele **rövid távon a szerény megélhetés forrása** ugyan, de **nem nyújt fedezetet** és nem jelent **jogosultságot** a később fontossá váló **nyugellátásra, egészségügyi gondoskodásra és juttatásra**;
- a kényszer szülte **gazdaságok többsége** megfelelő ösztönzéssel, támogatással, a szétesett termelési integrációk szerepének átvételével – új integrációk létrehozásával, vagy a régiók újraszervezésével – **fejleszthető, a legális jövedelemszerzés színtereivé tehető**, amely az érintettek számára még akkor is előnyös lehet, ha a későbbiek során ez a tevékenység a vidéki életforma részeként, a fő tevékenységből származó **jövedelem kiegészítő forrásává** válik.

## 4. Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikája

### 4.1. A foglalkoztatáspolitiká fejlődése, főbb jellemzői

A foglalkoztatáspolitiká hivatalosan csak 1997-ben (az Amsterdami Szerződés elfogadásával) került a közösségi politikák szintjére. A foglalkoztatáspolitiká alapjaként a gazdasági és szociális kohézió kezdettől fogva szerepel az európai integráció célkitűzései között, bár az évek folyamán nagymértékben változó tartalommal töltötték meg. A gazdasági és szociális kohézió megvalósítására irányuló közösségi szintű intézkedéseket nevezik strukturális politikának, amelyek egyik költségvetési eszköze a Strukturális Alapok. Ide tartozik az ERFA<sup>13</sup>, az EMOGA<sup>14</sup>, a HOPE<sup>15</sup> és a foglalkoztatás szempontjából legfontosabb az ESA<sup>16</sup> amely 1958-tól fejt ki tevékenységét. Az Alap célja az Unión belül, hogy „... megkönnyítse az elhelyezkedési lehetőséget, és megnövelje a dolgozók földrajzi és szakmai mobilitását, valamint megkönnyítse az ipari változásokhoz és a termelési rendszer fejlődéséhez való alkalmazkodást, kiváltképpen a szakképzés és az átképzés területén.”

A kilencvenes évek elejéig azonban a foglalkoztatás kérdésére nem helyeztek túl nagy hangsúlyt. A foglalkoztatás javítását, a foglalkoztatáspolitikák összehangolását koordinációs eszközökkel, ajánlásokkal és az úgynevezett közösségi kezdeményezésekkel (LEADER<sup>17</sup>, NOW<sup>18</sup>, HORIZON<sup>19</sup>) próbálták meg elérni.

A kilencvenes évek elején már erősen érezhetőek voltak a gazdasági recesszió foglalkoztatási hatásai (a munkanélküliségi ráta az EU átlagában 1992-ben 9,5%, 1993-ban 12% volt) és ez előtérbe helyezte a foglalkoztatáspolitikát és ezen belül szükségessé tette a tagállamok fokozottabb együttműködését. 1994-1999 közötti programozási időszakban a célkitűzések között már a foglalkoztatást segítő programok támogatása is jelen volt (3. célterület, a tartós munkanélküliség leküzdése, a fiatalok munkába állásának megkönnyítése, a munkaerőpiacról való kiszorulás veszélyének mérséklése).

A feszültségek nyomán a Közösség fokozott figyelmet szentel a foglalkoztatás problémájának, és a Bizottság 1993-ban megfogalmazta „Foglalkoztatás, növekedés, versenyképesség” címmel, az úgynevezett Fehér Könyvet. A dokumentum a tagállamok beszámolóí alapján felvázolja a közösségi foglalkoztatási stratégia lehetséges változatait. A dokumentum szerint a jövőben az

<sup>13</sup> Európai Regionális Fejlesztési Alap

<sup>14</sup> Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap

<sup>15</sup> Halászati Orientációs Pénzügyi Eszközök

<sup>16</sup> Európai Szociális Alap

<sup>17</sup> Kifejezetten a vidékfejlesztést támogató Közösségi Kezdeményezés.

<sup>18</sup> Ezek a Közösségi kezdeményezések azóta megszűntek

<sup>19</sup> Ezek a Közösségi kezdeményezések azóta megszűntek

aktív szolidaritás elvét kell szem előtt tartani, ami azt jelenti, hogy tudatos munkahelyteremtéssel csökkenteni kell a fejlődő és a hátrányos helyzetű régiók, a foglalkoztatottak és munkanélküliek, valamint a munkaerőpiacról kirekesztettek közötti különbségeket. Az egyes intézkedéseknek a tagállamok sajátos jellemzőit kell figyelembe vennie, amelynek célja a nemzeti stratégiák kidolgozása.

A közösségi foglalkoztatáspolitikában új fordulatot jelentett az Európa Tanács 1994. évi esseni ülése, ahol elfogadták az „Esseni Következtetések” című dokumentumot, amelynek prioritásai többek között a szakképzés, a rugalmas foglalkoztatás és a munkahelyteremtés fontosságát emelik ki az Unió foglalkoztatási gondjainak megoldásában.

A közösségi és tagállami foglalkoztatáspolitikai harmonizálásában az Amsterdami Szerződés jelentett előrelépést. Az Unióban a közösen kialakított irányelvek nem váltak kötelezővé, de azokat minden nemzeti foglalkoztatáspolitikában „illet” érvényesíteni, sőt az együttműködés a **nemzeti foglalkoztatási programok közös áttekintésében** (értékelésében) is kifejezésre jutott. **Az Unió foglalkoztatáspolitikája elsősorban olyan rendeletekre és irányelvekre támaszkodik, melyek nem kötelező érvényűek, míg a nemzeti foglalkoztatáspolitikai az adott állam munkaerőpiacának közvetlen szabályozására irányul.** A Közösség eszközei és forrásai révén befolyásolja a tagállamok, illetve ezek valamilyen célból támogatott térségeinek foglalkoztatási viszonyait, de az Uniónak a foglalkoztatáspolitikai terén nincs közvetlen kapcsolata a munkaerőpiac szereplőivel.

A közösen kialakított foglalkoztatási irányelvek az alábbi négy pilléren nyugszanak:

- **Munkahely-teremtés, a foglalkoztatási szint emelése**
- **Vállalkozóvá válás ösztönzése**
- **Alkalmazkodó-készség fejlesztése**
- **Egyenlő munkaerő-piaci esélyek megteremtése**

## 4.2. Az irányelvek és törekvések megvalósulása

Megvizsgálva az elmúlt időszak foglalkoztatáspolitikai törekvéseit azt lehet mondani, hogy részben sikerült teljesíteni a kitűzött célokat. Sikeres előrelépések történtek a foglalkoztatás növelésének terén. **A foglalkoztatási ráta az 1997-es 60,5%-os szintről 2000-re 63,3%-ra emelkedett**, ami főleg a 1995-ös év stagnálását figyelembe véve számottevő, és elvezethet a 2010-re kitűzött 70%-os átlagos foglalkoztatáshoz.

Sikernek lehet azt is elkönyvelni, hogy 1995-óta **az új munkahelyek mintegy 60%-a nők számára** jött létre, bár hozzá kell tenni, hogy ennek egy része csak részmunkaidős állást jelent. A 2000-ben létrejött mintegy 3 millió munkahely



szintén közel 53%-át nők töltötték be. A létrejött munkahelyek **elsősorban a gazdaság szolgáltató szektorába**, azon belül is a magas technikai tudást igénylő és a tudás-intenzív szektorokban koncentráálódtak.

Ezzel szemben – a törekvéseknek megfelelően – továbbra is **csökkent** Uniós szinten **a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya**. Míg 1997-ben a foglalkoztatottak 4,9%-a dolgozott az ágazatban, addig **2000-ben** már csak **4,4%-a**. Hozzá kell azonban tenni, hogy országonként azért jelentős különbségek vannak. Jellemző, hogy azokban az országokban is, ahol viszonylag magas a mezőgazdasági foglalkoztatottság (Görögország, Portugália, Írország) folyamatosan csökken a szektorban dolgozók száma (1997-hez képest mintegy 2%-al), kivétel ez alól Görögország, ahol az utóbbi időszakban nem érzékelhető csökkenés. (Ez a tendencia hazánkban is megfigyelhető, azzal a jelentős különbséggel, hogy míg az Uniós tagországokban ez egy hosszú és átgondolt folyamat eredménye, addig nálunk ez a csökkenés drasztikusan, kevésbé jól előkészítetten ment végbe.)

Az Unióban **kiemelten kezelik a nemek közti megkülönböztetés kérdését**. Az egyenlő esélyek elvének és gyakorlatának megteremtése az Unió politikai célkitűzései között egyre növekvő súllyal szerepel. Ehhez az elvhez változó erősséggel ugyan, de mindig társult a nemek közötti egyenjogúság érvényesítésének követelménye is. Indokolt is ennek a kérdésnek a kiemelt kezelése, hiszen a két nem foglalkoztatási mutatói jelentős különbségeket mutatnak<sup>20</sup>. 2000-ben a férfiak foglalkoztatási rátája 72,5% volt, míg ugyanez az adat a nőknél 54%. Mint látható a különbség 18%, ami azért is elgondolkodtató, mert bár külön-külön mindkét nem foglalkoztatási rátája javult 1997-hez képest, de a köztük lévő különbség megmaradt.

Igaz ez a különbség a bérezésre is. A nők és a férfiak bérszintje közötti eltérés az Unió tagállamainak többségében továbbra is jelentős, (sőt növekvő mértékű), és ez a különbség az életkor előrehaladtával még nagyobb lesz. Bár az egyenlő bérezés elvét a közösségi jog már régen deklarálta, de a jelenlegi helyzet szerint a jogalkalmazás nem tudja megfelelően kezelni ezt a kérdést.

A szándék tehát megvan az Unióban **a nemek közti különbségek csökkentésére**, de egyelőre a jogharmonizáció és jogérvényesítés során csak a diszkriminatív jogszabályokat tudták kiiktatni és ezek sikeres átültetése a gyakorlatba még várat magára.

A négy fő pilléren nyugvó, közösen kialakított és elfogadott foglalkoztatási irányelvek a megvalósítás során többnyire eredménnyel járnak. A tagállamok Nemzeti Akcióterveinek értékelése alapján a Bizottság különleges erőfeszítéseket javasol **a fiatalok munkába állásának megkönnyítésére, a tartós munkanélküliség megelőzésére, az idős korúak foglalkoztatási arányának növelésére**. A következőkben ezek valóra váltásának fontosabb tapasztalatait összegezzük.

<sup>20</sup> A nemek közti esélyegyenlőséggel az alábbi tanulmány foglalkozik bővebben: Hamza E. – Miskó K. - Tóth E. (szerk.): Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkaerő-piaci helyzetére (1990-2000), Agrárgazdasági Tanulmányok 2001.2. szám

## 1. A fiatalok munkába állásának megkönnyítése

Nagyon sok EU tagországban gondot okoz a fiatalok munkanélküliségének magas aránya, főleg, ha az elsősorban tartós munkanélküliségben nyilvánul meg. Bár az időszakos, rövid ideig tartó munkanélküliség hozzátartozik a foglalkoztatottá váláshoz, de ha ez az időszak eléri vagy meghaladja a hat hónapot az könnyen vezethet a tartós munkanélküliség kialakulásához.

Az Unióban a **fiatalok munkanélkülivé válásának** legfőbb okai az alábbiakban határozhatók meg:

- **korszerűtlen szakképzettség** (az iskolarendszer rugalmatlansága miatt),
- **alacsony motiváltság,**
- **téves pályaválasztás.**

A 15-24 év közötti korosztály foglalkoztatási rátája 40,3% volt 2000-ben, ami 3,1%-os növekedést jelent 1997-hez képest. Leglátványosabb növekedést a fiatalok foglalkoztatásában Írország ért el, 1997-hez képest mintegy 8%-os növekedéssel, de számottevő (4-6%-os) növekedés tapasztalható Portugáliában, Spanyolországban, Finnországban és Svédországban is. A pozitív változások ellenére azonban még mindig 30% fölötti a fiatal munkanélküliek aránya – a hazánkéhoz hasonló adottságú – Görögországban és Olaszországban. Ez a legjobb helyzetben lévő Hollandia 5,1%-os hasonló mutatójához viszonyítva kifejezetten kedvezőtlennek mondható. Uniós átlagot tekintve minden hat 15-24 év közötti fiatalból egy munkanélküli, míg az előbb említett Görögországban és Olaszországban minden háromból egy munkanélküli. A fiatal munkanélküliek foglalkoztatásának növelésében legjelentősebb sikereket Belgium, Spanyolország és Franciaország ért el.

Az Uniós foglalkoztatási irányvonalak arra ösztönzik a tagállamokat, hogy törekedjenek a preventív (megelőző) és a foglalkoztatást-orientáló stratégiák kidolgozására. Az 1. irányvonal előírja, hogy **minden fiatal számára - képzettségétől függetlenül - újrakezdési lehetőséget kell biztosítani, még azelőtt, hogy hat hónapja lenne munkanélküli.** A tagállamokban ezért arra törekednek, hogy **minden fiatal lehetőséget kapjon a tanulás melletti gyakorlatra, illetve szakmai képzés segítségével** – még azelőtt, hogy szakismeretei elavulnának és elveszítené önbecsülését – **bekerüljön a munka világába.** A megvalósítás határidejét a tagállamok maguk szabják meg, de ez nem lehet hosszabb a 2000-es irányvonalak szerint 3 évnél (ez alól kivételt képeznek azok az országok, ahol kiugróan magas a munkanélküliség). A probléma megoldásában a legjobb eredményeket Svédország és az Egyesült Királyság érte el, és legkevesébé sikerült ez Görögországnak és Olaszországnak, mivel itt kell a legnagyobb gondokkal szembenézni.

## 2. A felnőttkori tartós munkanélküliség megelőzése

A munkaerőpiac elmúlt években bekövetkezett pozitív irányú javulása ellenére ma is jelentős megoldatlan probléma a tartós munkanélküliség, ami alatt az Unióban a 12 hónapot meghaladó munkanélküliséget értik. (Hazánkban tartósnak a 180 napot meghaladó munkanélküli minősül.) Ez különösen azért veszélyes, mert minél több időt tölt valaki távol a munka világától, az idő előrehaladtával annál kisebb esélye lesz visszakerülni oda. A tartósan munka nélkül lévők között nagyobb arányban találhatóak szakképzetlenek, idősebb korosztályhoz tartozók és alacsony iskolai végzettségűek. Legalacsonyabb a felnőttkori tartós munkanélküliség Luxemburgban és Hollandiában, ahol 0,5% körül van, de kedvező a helyzet Dániában és Ausztriában is ahol 1% körüli. Velük szemben legsúlyosabb a helyzet Spanyolországban (5,9%) és Olaszországban (6,4%), bár hozzá kell tenni, hogy 1997 óta Spanyolországban 5%-os csökkenés következett be (37. táblázat).

37. táblázat

### A munkanélküliek aránya az Európai Unióban (%)

Megnevezés	Munkanélküliek aránya*		Tartós munkanélküliek aránya*		Fiatal munkanélküliek aránya a 15-24 évesek között	
	1997	2000	1997	2000	1997	2000
Belgium	9,4	7,0	5,7	3,8	23,1	17,7
Dánia	5,6	4,7	1,5	1,0	8,4	7,3
Németország	9,9	7,9	5,0	4,0	10,8	9,1
Görögország	9,8	11,1	..	..	30,8	29,6
Spanyolország	20,8	14,1	10,9	5,9	38,9	26,2
Franciaország	12,3	9,5	5,0	3,8	29,20	20,1
Írország	9,9	4,2	6,1	1,7	15,4	6,5
Olaszország	11,7	10,5	7,9	6,4	33,8	30,8
Luxemburg	2,7	2,4	0,9	0,6	8,1	7,3
Hollandia	5,2	2,7	2,5	0,8	9,5	5,1
Ausztria	4,4	3,7	1,2	1,0	6,7	5,2
Portugália	6,8	4,2	3,7	1,7	15,1	9,0
Finnország	12,7	9,8	4,0	2,8	25,2	21,4
Svédország	9,9	5,9	3,4	1,3	20,6	11,3
Egyesült Királyság	7,0	5,5	2,6	1,5	14,2	12,8
<b>EU 15</b>	<b>10,6</b>	<b>8,2</b>	<b>5,2</b>	<b>3,6</b>	<b>21,1</b>	<b>16,1</b>

\*A munkavállalási korú (15-64 éves) népesség arányában.

Forrás: Employment in Europe 2001

Nem túl magas arányú, de azért meglévő különbségek figyelhetők meg a két nem között a munka világától távol töltött időt illetően. A férfiak körében 1-2%-kal kevesebb a tartós munkanélküliek aránya, mint a nők körében. Kivétel ez alól Finnország, Írország, Svédország és az Egyesült Királyság, ahol ez az arány pont fordított. Bár ez a különbség nem kirívóan magas, de felhívja a figyelmet arra, hogy ezen a téren is oda kell figyelni a nemek közti különbségek csökkentésére.

A 2. irányvonal alapvető kötelezettségként írja elő, hogy **minden felnőtt korú munkanélkülinek** (akárcsak a fiatal munkanélkülinek) **újrakezdési lehetőséget kell adni**, még mielőtt elérné a 12 hónapos munkanélküliséget. Ez lehet munkahely, képzés vagy a munkaerőpiacra való tényleges visszatéréshez vezető bármilyen foglalkoztatási támogatás. Különösen nagy figyelmet kell fordítani a hátrányos helyzetű csoportok támogatására. Az eddigi eredmények alapján csak két ország Svédország és az Egyesült Királyság tett eredményeket is hozó lépéseket a probléma megoldásában.

### 3. Időskorú dolgozók foglalkoztatottsága

Egyre súlyosbodó problémát jelent az időskorú dolgozók foglalkoztatottsága, illetve igen magas számuk a tartósan munka nélkül lévők között, nemcsak hazánkban, hanem az Unió tagállamaiban is. **Az 50-64 éves korcsoport foglalkoztatási rátája 1997-hez képest 1-2%-os romlást mutat Németországban, Görögországban és Olaszországban, a többi tagországban azonban minimális növekedés mutatható ki.** Kivétel ez alól Hollandia, ahol 8%-os és Finnország ahol 6%-os növekedés volt az elmúlt időszakban, és kicsit marad csak el ettől Dánia (4%).

Összevetve az 55-64 évesek és a fiatalok (15-24) foglalkoztatási rátáját, szembevetve, hogy 1997 óta az országok többségében növekvő különbség figyelhető meg az idősödő korosztály hátrányára, ami elsősorban annak tudható be, hogy a fiatalok foglalkoztatási aránya gyorsabb ütemben javul. Az Unió célkitűzése 2010-re az 50%-os foglalkoztatási ráta elérése az idősödő korosztály körében.

Az időskorúak alacsony foglalkoztatottságának hátterében elsősorban a korai nyugdíjazás ösztönzése áll. Ez nemcsak súlyosan megterheli a szociális kiadásokat, de a demográfiai előrejelzések tükrében, az eltartottak számának fokozatos növekedésével, fenyegeti a nyugdíjrendszer hosszú távú fenntarthatóságát is. Néhány tagországban (Belgium, Luxemburg, Ausztria, Hollandia, Németország) 30%-ot is meghaladó különbség van az általános foglalkoztatási ráta és az 55-64 évesek foglalkoztatási rátája között. Az időskorúak foglalkoztatása Dániában Portugáliában és Írországban (45-50% körüli) a legmagasabb.

A tapasztalatok minden tagállamban azt mutatják, hogy **a kor előrehaladtával csökken a népesség megjelenése a munkaerőpiacon.** Általános - és veszélyes jelenség -, hogy aki 50 éves kora felett munkanélkülivé válik, sokkal nehezebben tud újra elhelyezkedni, mint a fiatalabbak. **A foglalkoztatók részéről is tapasztalható, hogy szívesebben veszik fel két hasonló adottságú jelentkező közül azt, aki még 50 éves kor alatti.** Az idősödő korosztályon belül is kifejezetten az alulképzettek helyzete kedvezőtlen, mivel az ő elhelyezkedési esélyeik sokkal rosszabbak. **Az Unió átlagát tekintve a 25 - 54 éves korosztály 76,6%-a dolgozik, míg ez az arány az 55-64 éveseknél 37,7%** (38. táblázat).

Mindezek következményeként az idősödő korosztály problémájának megoldása fokozott nyomást jelent, nemcsak a foglalkoztatáspolitikára, hanem a biztosítási és nyugdíjrendszerre is. A megoldás mind a munkaadók, mind a munkavállalók oldaláról erőfeszítéseket igényel.

38. táblázat

**Az Unió tagországok foglalkoztatási aránya a népesség egyes korcsoportjaiban**

Megnevezés	1997				2000			
	15-24	25-54	55-64	Össze- sen, %	15-24	25-54	55-64	Össze- sen, %
	éves, %				éves, %			
Belgium	26,4	74,1	22,1	56,9	29,1	77,4	26,3	60,5
Dánia	66,6	82,4	51,7	74,9	66,0	84,2	55,7	76,3
Németország*	44,6	76,6	38,1	63,7	46,1	79,5	37,3	65,4
Görögország*	25,3	69,7	41,0	55,1	26,8	69,5	39,2	55,6
Spanyolország	26,7	61,6	33,5	48,5	32,7	67,8	36,8	55,0
Franciaország*	24,6	76,7	28,7	59,6	29,0	78,8	29,7	62,2
Írország	41,4	68,1	40,3	57,5	50,6	75,4	45,3	65,1
Olaszország	24,7	65,6	28,1	51,0	25,9	67,9	27,8	53,5
Luxemburg*	34,5	74,4	23,9	59,9	31,9	78,4	27,4	62,9
Hollandia*	57,8	78,2	31,8	68,0	69,2	81,8	38,3	73,2
Ausztria	54,9	80,6	28,5	67,7	53,1	82,2	28,9	68,3
Portugália	38,7	78,6	47,3	64,1	43,5	81,9	51,0	68,3
Finnország	33,7	78,3	36,3	63,7	40,2	81,5	42,7	67,5
Svédország	35,9	80,6	62,7	69,4	41,6	83,8	65,1	73,0
Egyesült Királyság	57,9	78,6	48,3	70,2	56,2	80,4	50,8	71,2
<b>EU 15</b>	<b>37,2</b>	<b>73,8</b>	<b>36,3</b>	<b>60,5</b>	<b>40,3</b>	<b>76,6</b>	<b>37,7</b>	<b>63,3</b>

\*A 2000-es adatok Eurostat becslésen alapulnak

Forrás: Employment in Europe 2001

Egyfelől a munkaadóknak figyelni kell arra, hogy **létszámleépítéskor automatikusan ne az idősödő korosztályba tartozókat bocsássák el**, másfelől a munkavállalók oldaláról kívánatos **a nyugdíjkorhatár fokozatos kitolása**, és a munkával töltött aktív kor vállalása. Különböző próbálkozások vannak az idősebb korosztály foglalkoztatási **gondjának megoldására, mint például az adó- és juttatási rendszerekbe épített ösztönzők**, az előrehozott nyugdíjkorhatár emelése. Néhány tagországban **pénzügyi szankciókkal sújtják az idős korú dolgozók elbocsátását**, de emellett egyéb jogi szigorításokat is terveznek az idősödő korosztályhoz tartozó dolgozók elbocsátásának csökkentése érdekében.

A vállalatok számára a kormány javasolja, hogy az idősebb korú dolgozókat az **elbocsátás helyett vagy rövidített munkahéten foglalkoztassák**, vagy **helyezzék át más munkakörbe**. Ezzel kapcsolatosan hozták azt az intézkedést, hogy azoknak az 55 év feletti dolgozóknak, akiknek a jövedelme a fenti okok miatt csökkent, a későbbi juttatásokat (munkanélküli járadék) a korábbi jövedelmük alapján kapják. Hasonló kezdeményezés van Dániában, ahol a kereskedelmi szervezettel érvényben lévő megállapodás szerint, az a foglalkoztatott, aki betöltötte az 52 évet, részmunkaidőben dolgozhat, de a teljes nyugdíjra jogot tarthat.

Az **idősödő korosztály** elhelyezkedését nehezíti, hogy ők már **kevésbé aktívan keresnek munkát**, sőt egyes országokban az 57,5 év feletti munkanélküliek mentesülnek az aktív munkakeresés kötelezettsége alól. Ezért Hollandiában például bizonyos ösztönzők bevezetését tervezik ezen korosztály munkakeresésének

előmozdítására. Azoknak az idős korú munkanélkülieknek, **akik a korábbi jövedelmükhöz képest alacsonyabb bérért találnak munkát, garantálják, hogy ha újra munkanélkülivé válnának, a nekik járó juttatások (munkanélküli járadék) szintjét a korábbi magasabb jövedelmük alapján állapítják meg.** Számukra a korábbi 6 hónap helyett 1 év áll rendelkezésre, hogy másik munkát találjanak.

### **4.3. Az aktív munkaerő-piaci eszközök alkalmazásának fontosabb tapasztalatai**

A tapasztalatok szerint **a 45 év alatti foglalkoztatottak kétszer nagyobb mértékben vesznek részt a képzésekben, mint a 45-60 év közöttiek.** EU átlagban a cégek 60%-a ajánl valamilyen képzést dolgozóinak, de még magasabb az arány Dániában, ahol ez eléri a 80%-ot. Általános tapasztalat, hogy az idősebb korosztály kevésbé motivált a képzéseken való részvételben, illetve nehezebben lehet őket bekapcsolni az egész életen át tartó tanulás programjába. Dániában a képzésben résztvevők 3%-a idősebb 50 évnél, az 50-55 évesek 7%-a, a 60 év feletti 1%-a vesz részt valamilyen képzési formában.

Munkahelyük megtartása érdekében **a foglalkoztatottak nagyobb arányban vesznek részt képzésben, mint azok, akik már munkanélkülivé váltak,** és képzések által juthatnának munkához. Ezért hazánkban is célszerű nagyobb hangsúlyt helyezni a munka melletti képzésre, átképzésre, mert a munkahely elvesztése után sokkal kisebb az esélye a munkanélkülinek egy új állást találnia, mint esetleg megfelelő képzéssel a meglévőt megtartania.

**A munkanélküliség csökkentéséhez kívánnak hozzájárulni a munka adóterheinek mérséklésével is,** mivel az Unióban az elmúlt évek elemzése az azt mutatták, hogy 1996-ig folyamatosan nőtt az alkalmazotti munka adóterhelése (jövedelemadók, társadalombiztosítási járulékok részaránya a bruttó béren belül). Ezt a tagállamok adóreformmal, **a munkára nehezedő adóterhek más adóalapokra történő áthelyezésével** (energia, környezet) és az általános fogyasztási adók növekedésével próbálják megoldani.

További eszköz a munkanélküliség elleni küzdelemben **a vállalkozóvá válás ösztönzése, a vállalkozói készség fejlesztése,** ezért ezt a tagállamok igyekeznek **a vállalkozások indításának, működtetésének megkönnyítésével és az adminisztratív terhek csökkentésével elősegíteni.** Ilyen kezdeményezés az egyablakos rendszer (az egyszerre történő ügyintézés) bevezetése, a társadalombiztosítási és adóterhek csökkentése, az első alkalmazott felvételének támogatása anyagilag stb.

Az aktív munkaerő-piaci eszközök között egyre nagyobb szerephez jut **az élethosszig tartó tanulás** és az **állásrotáció** szorgalmazása. Napjainkban a felgyorsult technikai fejlődés komoly kihívás elé állítja a munkavállalót, hiszen az a tudás amivel pályakezdésekor rendelkezett néhány év alatt elavulhat. Ezt támasztják

alá azok az előrejelzések amelyek szerint 2005-re a munkaerő 80%-a tíz évnél régebbi képzettséggel fog rendelkezni, miközben a technológiák 80%-a tíz évesnél fiatalabb lesz.

Az a cég, amelyik a jelenlegi piaci viszonyok között eredményesen helyt akar állni gyakran kényszerül új termék, új technika, eljárás, technológia bevezetésére. Erre a munkavállalóknak rövid idő alatt kell felkészülniük, és aki meg akar felelni az elvárásoknak, annak el kell sajátítani az új elemeket, képzettséget. Ezek a követelmények előreláthatólag – és a gyakorlatban is – egyre rövidebb időközönként változnak. Ezért a mai munkavállalónak fel kell készülnie arra, hogy élete során többször (akár hatszor is) képzésben kell részt vennie, ha meg akar felelni az elvárásoknak.

Ma már a szakképzettség vagy diploma megszerzésével nem zárulhat le a tanulás folyamata, mert a gyors fejlődés a tudás állandó felfrissítését követeli meg. Fontos azonban megjegyezni a fogalommal kapcsolatban, hogy az az összes iskolán kívüli képzési forma kifejezésére szolgál (és nemcsak a szakképzést értik alatta), így beletartozik a hagyományos felnőttképzés, a családi-közösségi művelődés, a tovább- és felsőfokú képzés és persze a folyamatos szakmai fejlesztés. Az élethosszig tartó tanulás elsősorban az egyén tanulási tapasztalataira helyezi a hangsúlyt.

Az **állásrotáció**, aktív munkaerő-piaci eszközként lehetőséget ad arra, hogy a munkavállaló megszerezze a számára az állás megtartásához elengedhetetlenül szükséges képzést anélkül, hogy elvesztené emiatt munkahelyét, és ezzel egy időben munkanélküliek kapnak lehetőséget, hogy ne essenek ki a munka világából.

A munkavállaló munkaviszonya és fizetése megtartása mellett elvégzi a munkájához szükséges képzést – amit természetesen előre egyeztetett a cégével. Ez idő alatt munkanélküliek kapnak lehetőséget arra, hogy munkaviszonyban foglalkoztassák őket, általában munkaügyi szervezetek által támogatva.

Ez a megoldás mindkét fél számára előnyös lehet, mivel a cég dolgozói meg tudják szerezni a szükséges tudást, képzést, eközben a munkanélküli munkatapasztalatot szerezhethet, nem esik ki, illetve alkalma van visszatérni a munka világába és ez későbbi elhelyezkedése során növeli esélyeit.

Ez azonban nagyon szoros együttműködést követel a cégektől, munkaügyi hivataloktól, a képző intézményektől és a társadalombiztosítási hivataloktól is. Sikeres működése esetén azonban mind a cég, mind a munkavállaló, mind az ideiglenesen alkalmazott munkanélküli nyer.

A tagországok közül sokan még nem felelnek meg maradéktalanul az irányelveknek, de néhány tagország már számottevő sikereket ért el a feszítő foglalkoztatási gondok mérséklésében. Mint az eredmények és a tapasztalatok mutatják ezek az intézkedések azonban egyelőre még nem elégségesek, ezért az Unió további megoldások kidolgozására és működtetésére ösztönzi a tagországokat.

#### 4.4. A rugalmas foglalkoztatás helyzete az Európai Unióban

Az Unió területén az 1990-es évtized elején jelentkezett súlyos foglalkoztatási gondok, 1997-1998-ra mérséklődtek, a korábbi évekhez képest felgyorsult az álláshelyek számának növekedése. A teljes munkaidős foglalkoztatási arány Dániában (69,3%), Portugáliában (66,6%), Svédországban (65,1%) és Finnországban (64,9%) volt a legkedvezőbb 2000-ben, míg ugyanez a mutató Olaszországban 51,7% és Spanyolországban 52,5%.

**A növekvő munkanélküliség egyik meghatározó tényezőjének a hagyományos munkaviszonyon alapuló foglalkoztatás magas arányát és ennek következtében a munkaerő-piac rugalmatlanságát tekintették.** Ezt a korlátozó tényezőt még élesebb megvilágításba helyezte az EU versenytársának számító Egyesült Államok és Japán gazdasági növekedése és igen kedvező foglalkoztatási helyzete. Az alacsony (3-5%-os) munkanélküliség ugyanis, a szakértők véleménye szerint az egyre rugalmasabbá váló munkaerőpiac pozitív hatásának eredménye.

A munkanélküliek és a szociális támogatásra szorulóknak száma a gazdaság és a társadalom számára egyre nagyobb terhet jelentő mértékben gyarapodott az Unió területén. Egyértelművé vált tehát, hogy a gazdaság társadalmat szabályozó szerepe önmagában korántsem elég. **A piac önmozgása nyomán kialakuló feszültségek mérsékléséhez – társadalmi egyetértésen alapuló – állami beavatkozás, koordináció szükséges.** A gazdaságilag dinamikusan fejlődő, de szociális szempontból is érzékeny társadalmak fokozódó tényeresét szorgalmazzák az EU amszterdami és luxemburgi tanácskozásain elfogadott foglalkoztatás-politikai irányelvek.

**A munkahelyteremtés egyik sikeres módja az Unióban a rugalmas foglalkoztatási formák terjedése.** Ezek a foglalkoztatást növelő, de a hagyományos munkaviszonytól eltérő formák egyre inkább kezdenek meghonosodni az EU-ban. A legelterjedtebb úgynevezett **rugalmas (atipikus) foglalkoztatási formák: az önfoglalkoztatás, a részmunkaidős foglalkoztatás és a határozott idejű foglalkoztatás.** Ezeken kívül szinte valamennyi országban létezik az **időszaki, alkalmi munkavállalás, a bedolgozás és a távfoglalkoztatás is,** de ezeknek országonként igen eltérő a szabályozása és legkevésbé megoldott a megfigyelése. Ez az oka annak, hogy ezek az utóbbi formák nem szerepelnek az EU statisztikai adatközlésében.

Az ilyen foglalkoztatási formát választóknál, az esetek többségében, a teljes munkaidős állások hiánya a kényszerítő erő. E három foglalkoztatási forma együttes aránya tagországonként eltérő, de mindenhol növekvő arányt mutat és az EU-15 átlagában 2000-ben együttes arányuk 43,9% volt (39. táblázat).

A statisztikailag megfigyelt három rugalmas foglalkoztatási forma együttes aránya legmagasabb Hollandiában (67,3%), Görögországban (55,3%) és Portugáliában (53,1%), legalacsonyabb Luxemburgban (22,2%) és Írországban (37,2%).



39. táblázat

**A főbb foglalkoztatási formák aránya az EU tagországokban**

(%)

Megnevezés	Teljes munkaidős foglalkoztatás		Önfoglalkoztatás		Részmunkaidős foglalkoztatás		Határozott idejű szerződéses	
	1997	2000	1997	2000	1997	2000	1997	2000
	Belgium	53,8	60,5	18,6	17,7	17,2	20,8	5,3
Dánia	68,1	69,3	7,8	6,9	22,5	21,3	9,8	9,1
Németország	57,9	58,6	10,5	10,2	17,6	19,4	10,5	11,4
Görögország	54,4	55,3	45,4	*44,0	4,8	*4,3	5,6	*7,0
Spanyolország	46,0	52,5	18,1	16,6	8,0	8,0	27,5	26,7
Franciaország	56,4	58,7	8,1	7,4	17,0	16,9	12,3	13,8
Írország	53,2	60,6	19,1	17,0	13,6	16,4	7,3	3,8
Olaszország	49,3	51,7	26,7	26,2	6,8	8,4	5,8	7,5
Luxemburg	58,3	60,4	7,5	*6,8	8,2	*10,5	3,8	*4,9
Hollandia	54,1	57,2	15,7	14,3	38,2	41,1	9,9	11,9
Ausztria	63,5	63,5	19,7	18,9	14,7	16,3	6,3	6,4
Portugália	62,5	66,6	29,4	27,5	10,7	10,8	11,1	14,8
Finnország	59,5	64,9	12,6	11,5	11,0	12,3	15,9	14,4
Svédország	61,9	65,1	5,6	5,6	24,4	22,6	11,3	13,1
Egyesült Királyság	60,2	61,7	13,0	11,8	24,9	25,0	6,7	6,2
<b>EU 15</b>	<b>55,5</b>	<b>57,9</b>	<b>15,6</b>	<b>*14,8</b>	<b>16,9</b>	<b>*17,7</b>	<b>10,6</b>	<b>*11,4</b>

\* Eurostat becslésen alapuló adatok

Forrás: Employment in Europe 2001

Ezeket a foglalkoztatási formákat nagyon sikeresen ültette át a gyakorlatba Hollandia (Frey, 2000). Az 1980-as évek elején igen rövid idő alatt magasba szökő munkanélküliséggel, a szociális támogatásra szoruló tömegeivel és ebből adódóan magas munkaerő költséggel, társadalombiztosítási járulékkal küszködött. A növekvő feszültségek oldása érdekében a **munkaadók és a munkavállalókat képviselő szakszervezetek megállapodást kötöttek**, amelyben célként a munkahelyteremtés, a **munka újra elosztása**, illetve az állam részéről a **költségvetési fegyelem betartatása és a járulékok csökkentése** szerepelt. Később ez a megállapodás kiegészült a munkaerőpiac és munkaviszonyok rugalmassá tételével, amelynek eredményeként a munkaadók a gazdasági igényekhez jobban igazodó (igazítható) rugalmas formákban foglalkoztatják a munkaerőt.

A munkavállalók pedig továbbtanulással, gondozási és más szociális feladatok ellátásával egészítik ki a teljesnél rövidebb munkaidejüket és természetesen jövedelmüket is. Ezzel a gyakorlattal a **szociális, vagy a munkanélküli segély passzív jellegét aktív, társadalmilag is hasznos tevékenység váltotta fel**, amely a munkavállalót megkíméli a jövedelem erőteljes csökkenésétől, vagy elvesztésétől. A rugalmas foglalkoztatási formák eredményeként az 1985-ös 8,3%-os munkanélküliségi rátát, mára 3,3%-osra csökkentették. Hollandia tapasztalatait a 90-es évek közepétől a többi tagországban is hasznosítják.

## 1. Önfoglalkoztatás

Elsősorban a jelentős mezőgazdasággal rendelkező országokra jellemző – a korábban is fontos szerepet játszó – **önfoglalkoztatás**. Az EU-ban 2000-ben a keresők 14,8%-a az önfoglalkoztatók körébe tartozott, és közülük csaknem minden ötödik mezőgazdasági foglalkozású volt. Az önfoglalkoztatók aránya különösen a déli tagországokban – Görögország (44,0%), Portugália (27,5%), és Olaszország (26,2%) - számottevő. Hozzá kell azonban tenni, hogy ezekben az országokban az önfoglalkoztatás elsősorban otthon végzett bedolgozást vagy alvállalkozást takar, ami azért nem ugyanaz, mint az „igazi” önfoglalkoztatás és itt elsősorban a nők részvétele nagyobb ezekben az otthon végezhető munkákban.

Ezek az arányok arra is rávilágítanak, hogy minél magasabb egy országban az egy főre jutó GDP annál alacsonyabb az önfoglalkoztatás aránya (és fordítva). Úgy is fogalmazhatunk, hogy az alacsonyabb gazdasági fejlettségű országokban és a fejlettebbekben is, gazdasági recesszió esetén az önfoglalkoztatás jelentős foglalkoztatást javító szerepet tölthet be.

A nemek közti arányt tekintve a férfiak önfoglalkoztatási aránya 2000-ben mintegy 7%-al volt magasabb a nők ugyanezen mutatójánál. Ez a különbség a korábbi évekre is jellemző volt és ezért az Unióban számos törekvés irányult és irányul arra, hogy elősegítsék a nők önfoglalkoztatóvá válását.

Az önfoglalkoztatókkal kapcsolatban az Unióban számos ajánlás született, de ezek nem kellően részletesek, a kidolgozás a tagállamok feladata és hatásköre. A jogharmonizáció során Magyarországnak is meg kell tennie a szükséges lépéseket hiszen számos nyitott kérdés van még e területen. Ilyen például, hogy az Unióban, a vállalkozó segítő családtagja is jogosult a társadalombiztosítási és szociális ellátásokra. Ez különösen előnyös lenne a segítő házastársak esetében – akik a családi tevékenységek ellátása mellett, a családfő vállalkozásában segítenek – mivel így számukra is meglenne a társadalombiztosítási rendszer nyújtotta biztonság, amiről eddig le kellett mondaniuk.

## 2. A részmunkaidős foglalkoztatás jellemzői

A rugalmas foglalkoztatási formák közül **fokozott növekedés figyelhető meg a részmunkaidős<sup>21</sup> terjedésében**, ami azonban magával vonja a munkavállalónkénti átlagos munkaórák csökkenését. Legmagasabb a részmunkaidős foglalkoztatás aránya Hollandiában (41,0%), és a többi tagországhoz viszonyítva még szintén magas, de a hollandiai aránynak majdnem fele az Egyesült Királyságban (25,0%) és Svédországban (22,6%). Arányuk a Magyarországhoz igen hasonló gazdasági (mezőgazdasági) adottságú országokban - így Görögországban (4,3%), Spanyolországban (8,0%) és Olaszországban (8,4%) - a legalacsonyabb, ezekben az országokban terjedt el egyelőre a legkevésbé.

<sup>21</sup> A részmunkaidős a törvényesnél, vagy kötelezőnél rövidebb ideig tartó munkavégzést jelent.

Jelentős különbségek figyelhetők meg a férfiak és nők részmunkaidős foglalkoztatásában. Az EU-15 átlagát tekintve 2000-ben a nők 33,3%-a, míg a férfiak mindössze 6,2%-a választotta ezt a foglalkoztatási formát. A részmunkaidőben foglalkoztatott nők aránya Hollandiában és az Egyesült Királyságban a legmagasabb, Görögországban és Olaszországban viszont csekély a foglalkoztatási szerepe. A fejlett piacgazdaságú országokban tehát a nők részmunkaidős foglalkoztatásában folyamatos növekedés figyelhető meg. Itt azonban figyelembe kell azt venni, hogy sok esetben a nők kényszerűségből – a teljes foglalkoztatás hiánya, vagy a családi kötelezettségek ellátása miatt – választják ezt a foglalkoztatási formát. Ez kétirányú folyamathoz vezet, egyrészt egy jobb életminőséget és a munkahelyen kívüli és belüli feladatok igazságosabb elosztását, a családi kötelezettségeknek is eleget tevő nők számára, másrészt azonban mind a férfiakat, mind a nőket megfosztja a hagyományos garanciáktól, jogaitól (kivétel ez alól Hollandia, Németország, illetve a Skandináv országok, ahol a munkaerőpiac a leginkább formalizált.)

A statisztikák időnként különbséget tesznek az **önként** és a **kényszerűségből**, a teljes munkaidős állás hiánya miatt **vállalt részmunkaidős foglalkoztatás** között. Ez utóbbiak aránya **az EU valamennyi tagországában növekszik**, mivel ez a foglalkoztatási forma főként a munkanélküliség elkerülésére, vagy a már munkanélkülivé váltak elhelyezkedésére kínál esélyt.

A részmunkaidős foglalkoztatás **előnye, hogy lehetővé teszi a munkavégzés összehangolását más tevékenységekkel**, például munka melletti tanulmányok folytatása, kisgyermeket nevelő szülő munkavállalása stb. Ezenkívül **átmenetet jelenthet a munka világába történő belépésre**, valamint **az idősebb korosztály nyugdíjba vonulásának megkönnyítésére**. Kétségbe vonhatatlanok e foglalkoztatási forma kedvező hatásai, de mindemellett **negatív kísérőjelenségei** is vannak. Ilyen a **részmunkaidővel járó keresetsökkenés, az elérhető keresethez képest a magasabb idő- és költségráfordítás**, a részmunkaidős munkavállalók **munkaerő-piaci pozíciója kedvezőtlenebb, és az alacsony munkabérből származtatott juttatások összege is alacsony (nyugdíj)**. A részmunkaidős foglalkoztatás hátrányainak kiküszöbölésére és a részmunka ösztönzésére Hollandiában különböző intézkedéseket vezettek be. **Azok, akik részmunkaidőben dolgoznak, azonos elbírálás alá kell, hogy essenek a teljes munkaidős foglalkoztatottakkal**. Vagyis ugyanazt a munkát végzők, ugyanazt az órabért kell hogy kapják, ami vonatkozik (időarányosan) a szabadságpénzre, a 13. havi fizetésre, a műszakpótlékra, a nyereségrészesedésre stb. Ezen kívül a korengedményes nyugdíj, a továbbképzés, a gyermekgondozási pótszabadság stb. igénybevételére is meg kell adni számukra a lehetőséget.

### 3. Határozott idejű, szerződéses foglalkoztatás

A határozott idejű szerződéssel alkalmazott munkaerő aránya mérsékelten növekszik az Unió tagországaiban, átlagos részaránya 2000-ben 11,4% volt. Kiemelkedően magas e foglalkoztatási forma aránya Spanyolországban (26,7%), Portugáliában (14,8%) és Finnországban (14,4%). **A három rugalmas**

**foglalkoztatási forma közül, ez az amelyik a legnagyobb „bizonytalanságban” tartja a munkavállalót.** Éppen ezért a határozott idejű szerződésekre az EU-ban keretszabályok vonatkoznak. A szabályozás egységesítését a munkavállalók védelme motiválta, ugyanis **a munkaadók a szerződések többszöri meghosszabbításával tartják folyamatosan ebben a státuszban a munkavállalókat, akik így lényegében foglalkoztatottá válnak az ezzel járó kedvezmények (fizetett szabadság, felmondási idő) nélkül.** A szabályozás megtiltja az ismételt szerződéskötést, illetve munkavállalói kedvezményekhez köti az „összegyűjtött” szerződéses időt.

A rugalmas foglalkoztatási formák közül mezőgazdasági alkalmazásával kapcsolatban megállapítható, hogy a tevékenységjellegéből adódóan, a többi szektorhoz képest **sokkal nagyobb szerepet játszik az önfoglalkoztatás** (40. táblázat).

Néhány országban, így Görögországban (93,6%), Ausztriában (82,3%) és Portugáliában (81,7%) igen magas arányt ér el az önfoglalkoztatók száma a fizetett foglalkoztatottakhoz képest. (Ezekben az országokban a mezőgazdaság jelentős szerepet játszik nemcsak a foglalkoztatásban, de a nemzetgazdaságban is.)

A mezőgazdaságban részmunkaidőben foglalkoztatott népesség aránya Hollandiában (32,8%) és Portugáliában (35,6%) a legnagyobb a teljes munkaidős foglalkoztatáshoz viszonyítva. Ebben valószínűleg nagy szerepet játszik, hogy Hollandia elsőként alkalmazta széles körben a részmunkaidős foglalkoztatást. Az ágazat jellege miatt (szezonáltság, munkacsúcsok) nagyobb szerepet kap a határozott idejű szerződéses foglalkoztatás alkalmazása és a töredék munkaidőt jobban tudják hasznosítani azok, akiknek lehetőségük van a családi gazdaságba besegíteni.

40. táblázat

**A mezőgazdaságban foglalkoztatottak megoszlása a munkavégzés jellege szerint 1998-ban**

Megnevezés	Mezőgazdaságban foglalkoztatottak összesen	Ebből: teljes munkaidős foglalkoztatás		Részmunkaidős foglalkoztatás		Önfoglalkoztatás		Fizetett foglalkoztatott	
		ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Belgium	86	79,4	92,3	6,6	7,7	63,8	74,2	22,2	25,8
Dánia	99	84,0	84,8	15,0	15,2	51,2	51,7	47,8	48,3
Németország	988	832,9	84,3	155,1	15,7	373,5	37,8	614,5	62,2
Görögország	704	616,0	87,5	88,0	12,5	658,9	93,6	45,1	6,4
Spanyolország	1041	971,3	93,3	69,7	6,7	595,5	57,2	445,5	42,8
Franciaország	994	836,9	84,2	157,1	15,8	646,1	65,0	347,9	35,0
Írország	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Olaszország	1293	1140,4	88,2	152,6	11,8	740,9	57,3	552,1	42,7
Luxemburg	5	4,7	93,7	0,3	6,3	3,5	69,4	1,5	30,6
Hollandia	246	165,3	67,2	80,7	32,8	131,6	53,5	114,4	46,5
Ausztria	235	197,2	83,9	37,8	16,1	193,4	82,3	41,6	17,7
Portugália	655	421,8	64,4	233,2	35,6	535,1	81,7	119,9	18,3
Finnország	155	127,9	82,5	27,1	17,5	114,9	74,1	40,1	25,9
Svédország	121	94,7	78,3	26,3	21,7	81,4	67,3	39,6	32,7
Egyesült Királyság	463	377,8	81,6	85,2	18,4	238,0	51,4	225,0	48,6

Megjegyzés: Az hivatkozott adatbázis Írországra nem tartalmaz adatot.

Forrás: The Agricultural Situation in the European Union 1999. Report, European Commission Brussels, Luxembourg, 1999

#### 4.5. A rugalmas foglalkoztatási formák alkalmazásának eredményei, hazai teendők

A foglalkoztatási helyzet javítására az előzőekben alkalmazott formák kezdetben úgy tűnt megoldást jelentenek a gondokra. Az új foglalkoztatási formák kedvezően hatottak a gazdaság versenyképességére, növelték a fiatalok és más hátrányos helyzetű rétegek, illetve a munkaerő-piactól korábban tömegesen távol maradó nők foglalkoztatási esélyeit. A jóléti államokban ezen túlmenően ezek a foglalkoztatási formák alkalmasak voltak a szabadidő és a különféle szolgáltatások iránti igények kielégítésére is.

Vitathatatlanok a rugalmas foglalkoztatási formák alkalmazásának fentebb említett sikerei, azonban mára kiderült, hogy nem ennyire pozitívan értékelhetők a kezdeményezések, mivel számos megoldandó kérdés, probléma merült fel időközben. A legfontosabbak az alábbiak:

- nőtt a munkahelyek száma, de összességében nem növelték a teljesíthető munkaórák számát és a kifizetett munkabért sem,
- a rugalmas foglalkoztatási formát, általában a teljes munkaidős állások hiánya miatt választják a munkavállalók,
- számos jogi garanciát és társadalombiztosítási járandóságot elveszítettek, illetve nem vehetnek igénybe,

- nőtt a kiszolgáltatottságuk a munkaadóval szemben,
- sok esetben úgy látják, hogy aki kényszerűségből választja a rugalmas foglalkoztatási formát - itt nem elsősorban a jóléti államokra gondolunk - azok számára inkább csak a létminimumhoz szükséges feltételeket biztosítja ez a lehetőség. (Hozzá kell tenni azonban, hogy ez még mindig kedvezőbb helyzet számukra, mint a munkanélküliség.)

A 2001. évi foglalkoztatási irányvonalakban célként fogalmazódik meg a 70%-os foglalkoztatási szint elérése 2010-re. (A nők foglalkoztatási rátájának felemelése 60%-ra.) Ha Magyarország is csatlakozni kíván az Unióhoz, akkor ez a kitűzött cél rá is vonatkozni fog, ezért a csatlakozási törekvések tükrében Magyarország is igyekszik foglalkoztatáspolitikájában közeledni az Unió törekvésekhez, célkitűzéseikhez. Az 1999. évi magyar foglalkoztatáspolitikai irányelvekben számos feladat megfelel az Unió által lefektetett irányvonalaknak. Így célul tűzi ki többek között a tartós munkanélküliek visszatérését a munkaerőpiacra, a pályakezdekők foglalkoztatási tanácsadási szolgálatának fejlesztését, a helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatását, az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök kifejlesztését, és a megváltozott munkaképességűek számára nyújtandó speciális szolgáltatások biztosítását. A magyarországi foglalkoztatáspolitikai EU-s törekvésekhez való közeledését segíti az Európai Bizottsággal közösen készített értékelés, az éves akcióterv, valamint a foglalkoztatási stratégia elkészítése.

**Az elmúlt időszakban már több kísérlet is történt a rugalmas foglalkoztatási formák elterjesztésére hazánkban, ezek közül is a részmunkaidős foglalkoztatást támogatták a hazai lehetőségekre tekintettel. Ezek a próbálkozások azonban még egyelőre nem váltották be a hozzá fűzött reményeket. Ennek legfőbb oka az érdekeltség és ismeretek hiányában keresendő, de nagy szerepet játszik az is, hogy ez a fajta foglalkoztatási forma kevesebb keresettel jár a költségekhez, és a fekete gazdaságban elérhető jövedelmekhez képest. Fontos szem előtt tartani, hogy míg az Európai Unió családmódellek általában egy keresős modellek, addig Magyarországon a kétkeresős családmódell az elterjedt, és szükség is van mindkét fél keresetére a megélhetéshez. Ezért a részmunkaidős vállalása visszalépést és keresetkiesést jelent a teljes munkaidős állásokhoz képest. (Azok számára azonban, akik ezáltal jutnak munkához vitathatatlan a pozitív hatása.)**

A fentiek alapján látható, hogy számos területen akad még teendő a foglalkoztatáspolitikát illetően. Ha azonban a fenti problémákat sikeresen tudjuk kezelni, abban az esetben már nagyon közel kerülünk az Unió foglalkoztatási irányvonalaknak való megfeleléshez. Szem előtt kell azonban tartani, hogy hazánk eltérő gazdasági adottságai és teljesítő képessége miatt, a fenti eszközöket milyen módon alkalmazzuk.

Ahhoz, hogy az Unió gondolkodást és működést megfelelően, a hazai adottságokra átültetve képesek legyünk átvenni, feltétlenül szükséges az érintett intézmények munkájának jobb összehangolása is. Sok olyan területe van a hazai foglalkoztatásnak, ahol van még tennivaló, de ezekre a problémákra az Unió csatlakozás nélkül is minél hamarabb megoldást kell találni.

## Összefoglalás

Az agrárágazat átalakuló foglalkoztatási szerepét – a témakörben korábban végzett vizsgálataink eredményét is felhasználva – a kilencvenes évek utolsó harmadában erősödő gazdasági konszolidáció, a még napjainkban sem csituló változások és az EU csatlakozásra való felkészülés szintjének és követelményének tükrében elemezzük.

Alapvető fontosságúnak tekintjük a vidék állapotával, az agrárfoglalkoztatással szoros kölcsönhatásban lévő, jelenleg is formálódó fontosabb tényezők (szervezeti rendszer, gazdálkodási formák, földhasználat) hatásának feltárását. Ezen túlmenően választ keresünk arra, a hosszú idő óta csak hozzávetőleges pontossággal megválaszolható kérdésre is, hogy hányan, milyen formákat és megoldásokat választva (vállalva) dolgoznak az ágazatban, illetve élnek meg (vagy, megélnék-e) a mezőgazdasági tevékenységből. Az agrárfoglalkoztatás valóságú helyzetét szándékozunk közvetíteni az elérhető források legszélesebb körét átfogó, legújabb adatok és más információk, illetve helyszíni felmérések, interjúk összegző értékelésével. Vizsgálatunkban mindvégig törekedtünk a hazai és az Uniós foglalkoztatás jellemzőinek összehasonlítására, az uniós foglalkoztatáspolitikai irányelveinek, gyakorlatának és a mezőgazdaságban hasznosítható tapasztalatainak megismerésére is.

A hazai agrárfoglalkoztatás helyzetét és kilátásait abból az általános érvényű felfogásból közelítettük meg, hogy az agrárágazathoz, illetve a mezőgazdasági tevékenységhez köthető megélhetés különböző megoldásai miként tehetők a vidékfejlesztés olyan tényezőjévé, amely tartósan, az EU csatlakozás tükrében is fontos szerepet játszik a mezőgazdasági termelés fenntartásában, az átlagosnál jóval kedvezőbb adottságok kiaknázásában, a vidék népességmegtartó képességének megőrzésében. A kérdéskör sokrétű kapcsolódásának és hatásának érzékeltetésével hangsúlyosan **szeretnénk a döntéshozók figyelmét felhívni, hogy az emberi erőforrás**, az ésszerű foglalkoztatás más termelési tényezőkhöz hasonlóan (illetve azoktól lényegesen eltérő, **nehezebben formálható sajátossága miatt** talán még inkább) **hosszútávra érvényes, megalapozott döntéseket igényel.**

A tanulmány fontosabb megállapításai, következtetései és az agrárfoglalkoztatás javításának javasolható irányai és megoldásai a következőkben összegezhetők:

- Annak ellenére, hogy **az agrárágazat szerepe** nemzetgazdasági teljesítményéhez való hozzájárulást és az erőforrásokból való részesedést illetően, egyaránt **felére-harmadára zsugorodott** az elmúlt bő egy évtized alatt, **jelentősége jóval túlmutat** a tevékenység elsődlegesen **gazdasági keretein**. Jelentős szerepet játszik a vidék tágabb értelmű megőrzésében, fejlesztésben, a vidéki társadalom formálásában, a vidéken élő, nem mezőgazdasági foglalkozású népesség megélhetésében, a szociális problémák, a területi különbségek tompításában.

- Az agrárágazat a gazdasági-társadalmi-tulajdoni változások hatására **sokszínűbb, rugalmasabb gazdálkodású, kis létszámú gazdasági szervezetek**, vállalkozások színterévé vált, amelyek döntő hányada (95,8%-a) a húsz, ezen belül pedig, 93%-uk 10 fő alatti létszám-kategóriába sorolható. A szervezetek ma még kiforratlan formagazdagsága nehezíti a foglalkoztatás pontos megítélését, mivel közöttük kizárólag **csak a szervezetet**, illetve **a szervezetet** (gazdálkodási formát) **és az egyént** (a termelőt) **egyaránt jelölő meghatározások** is vannak. A gazdálkodási formák és a mezőgazdasági tevékenységet végző személyek között a tisztánlátást tompító, a gazdálkodási és a szociális (megélhetési) funkciókat összemosó átfedések tapasztalhatók. A kisméretű szervezetek munkaerő-lekötése erőteljesen korlátozott és költségérzékenységük miatt növelik a foglalkoztatottak kiszolgáltatottságát is.
- A legutóbbi teljes körű mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ 2000) szerint a mezőgazdaságban működő 37 ezer vállalkozás mellett jelen van még **958, 3 ezer** statisztikai szempontból gazdaságméretű **egyéni gazdaság**, amelyekhez különböző erősséggel, céllal és indíttatással munkavégzési időtartammal, közel **2 millió fő családi munkaerő** (a népesség 20,3%-a) tartozik.
- Az **egyéni gazdaságok** jelentős hányada (**60,4%-a**) csak **önellátási céllal** foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, tehát a család megélhetésében betöltött szerepe nem elhanyagolható, de korántsem meghatározó. Valamivel **több mint 30%-uk** jelezte, hogy a megtermelt **termékek saját szükségleten felüli részét értékesíti**, tehát jövedelem-kiegészítéshez jut. Az **árutermelő gazdaságok aránya mindössze 8%** (76,6 ezer gazdaság). A mezőgazdasági összeírás termelési célokat is érintő információi a **támogatási, adózási rendszer, a munkajogi és a társadalombiztosítási szabályozás átgondolására** figyelmeztetnek.
- A földtulajdon és a földhasználat gyökeres átrendeződésével (amely a magántulajdon (86%-os arányát jelzi) a **gazdasági szervezetek** szinte elhanyagolható hányada (0,5%-a) **műveli a termőterület közel 60%-át**, a **958,3 ezer egyéni gazdasághoz** pedig a **föld 40,5%-a tartozik**. Ezek az arányok is jelzik az egyéni gazdaságok földhasználatának **erőteljes szétaprózottságát**. Átlagos területük 2,7 hektár, az öt hektárnál kisebb gazdaságok 90,4%-os aránya miatt a méret-kategória átlagos területe az egy hektárt sem éri el. Az egyéni gazdaságok száma és területi hányada a kisebb területi kategóriák felé „lejt”, a gazdasági szervezetek pedig a méretszála felső részénél csoportosulnak, jelezve a **két pólus, a két forma jelentős gazdálkodási és eltartó képességben mutatkozó eltéréseit**.
- A gazdaság utóbbi néhány évben mutatkozó élénkülése elindította a gazdasági aktivitás mérsékelt növekedését, a munkanélküliségi ráta csökkenését, de ennek ellenére nyugtalanítóan magas, és a korábbival egyező irányú **a munkavállalási korú, inaktív népesség számának gyarapodása**. Létszámuk 1990-2000 között **1,7-szeresre** nőtt, meghaladta a 2,3 millió főt. Ez a folyamat a **munkaerő-kapacitás kihasználatlanságát** az 1990. évi **22,8%-ról** 2000-ben **38,3%-ra emelte**. A foglalkoztatási arány azonos tartalmú, tehát az érintettek 15-64 éves korosztályában mért mutatója az



EU-15 átlagától (63,3%) 6,6%-ponttal marad el, amely annak fényében figyelmeztető, hogy az Unióban, 2010-ig ezt az arányt 70%-ra tervezik növelni.

- A **nemzetgazdaságban 1997-2001 között közel 250 ezer új munkahely létesült**, amely az ipar és építőipar, valamint a szolgáltatások növekvő munkaerő-lekötésének következménye, miközben a **mezőgazdaság munkaerő kibocsátása folytatódott**. A mezőgazdaság 1997-2000 közötti, 12,5%-os (36 ezer fős) munkaerő-kibocsátása, **az ágazat foglalkoztatási részesedését 6,5%-ra mérsékelte**. Minden térségre jellemző a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepvesztése, de még mindig határozottan körvonalazódnak azok a területek, ahol a mezőgazdasági termelés a kedvező adottságok, a termelési hagyományok és a viszonylagos gazdasági előnyök miatt még napjainkban is jelentős (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld, Észak- Alföld). A községekben élők mezőgazdasághoz való kötődése három-négyszerese a városokban megfigyelhetőnek.
- A nemzetközi tendenciákkal megegyezően hazánkban is megfigyelhető az **agrárágazatban foglalkoztatottak előregedése**, sőt a népszámlálás legújabb adatai a folyamat erősödését jelzik. Két évtized elteltével (1980-tól), 10%-pontos növekedést mutatva **a középkorú és az idősödő korosztályokhoz tartozik a mezőgazdasági munkaerő 59%-a**. A „fiatalodás” tartalékai pedig nem látszanak. A munkaerő **képzettség** szerinti összetételében viszont **pozitív irányú** változás következett be. Jelenleg a foglalkoztatottak közel **60%-a középfokú végzettséggel** rendelkezik és 1980-hoz mérten (3,6%) több mint **kétszeresre nőtt a felsőfokú végzettségű szakemberek aránya (7,7%)**. A képzettség színvonalának emelkedése a mezőgazdaság szervezeti és tulajdoni átalakulásával együtt járó, **erőteljes munkaerő-kibocsátással függ össze**, amely már önmagában is a képzettségi szint emelkedését idézte elő.
- A mezőgazdasági foglalkoztatottak **többszörösét teszik ki azok, akik nem főállásban**, nem teljes munkaidőben **foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel**. Az egyéni gazdaságokban tevékenykedő, közel **2 millió fős népesség csaknem fele (48,3%-a) gazdaságvezetőként**, ennél valamivel nagyobb hányada (51,7%-a) pedig családtagként dolgozik. Gazdasági aktivitását tekintve, a családi munkaerőnek mindössze 24,3%-a tartozik (vagy tartozott korábban) **a mezőgazdasághoz**. A gazdaságokban dolgozók többsége (67,9%-a) pedig nem mezőgazdasági kötődésű, néhány százalékuk (7,8%) pedig eltartott. A kedvezőtlen korösszetételre utal, hogy **az egyéni gazdálkodók csaknem fele 50 éven felüli**. A legidősebb (**60 éven felüli**) **korosztály részvétele a mezőgazdasági munkavégzésben 1,7-szer haladja meg a legfiatalabbakét**.
- Az egyéni gazdaságokban dolgozók **94,2%-ának egyáltalán nincs (38,8%), vagy csupán alapfokú mezőgazdasági végzettsége (55,4%) van. Közép-, illetve felsőfokú szakirányú végzettséggel a termelők mindössze 5,5%-a rendelkezik**. A szakképzett munkaerő részvételi hányada az árutermelői profil erősödésével fokozódik.

- Az **egyéni gazdaságokban munkát végzők 56,6%-ának nincs** a mezőgazdasági termelésen kívül **más jövedelemszerző tevékenysége**, megélhetésében tehát a mezőgazdasági tevékenység alapvető fontosságú. Döntő többségük (**58,3%-uk**) – amelyben a kis gazdaságméret és az idős kor egyaránt szerepet játszhat – **kizárólag önellátásra termel**, egyharmaduk pedig a megtermelt felesleg értékesítésével jut jövedelemhez. Mindössze **8,1%-uk él kifejezetten árutermelésből és gazdasági szolgáltatásokból**.
- A mezőgazdasági munkát végző családi munkaerő aránya a nagyobb lélekszámú település csoportok felé haladva mérséklődik. Az ország népességének egyötödét alkotó, az 1000 főnél kisebb településeken élők közül minden második lakos folytat mezőgazdasági tevékenységet. Az 1000-4999 fő közötti lélekszámú településeken a lakosság valamivel, több mint egyharmada (38%-a), az ennél népesebb településeken pedig 18%-, illetve 2%-uk képezi az egyéni gazdaságok családi munkaerőjét.
- Az ÁMÖ 2000 szerint az egyéni gazdaságokban dolgozók létszáma **554 ezer fő teljes munkaidőben foglalkoztatott munkaerő** teljesítményének felel meg. A mezőgazdasági munkát végzők közül azokat soroljuk a **mezőgazdaságból élők** közé, akik az egyéni gazdaságokban, évenként **180 munkanapnál többet** töltenek el. Ide sorolható a **családi munkaerő 6,1%-a**, amely összesen **121366 fő** olyan teljes munkaidős, árutermelő mezőgazdasági munkaerőt jelent, aki gyarapítja az éves munkaügyi statisztika szerint, 2000-ben kimutatott 251,7 ezer fő mezőgazdasági foglalkoztatott létszámát. Ezek alapján tehát **373 ezer főfoglalkozású**, illetve döntően **mezőgazdaságból élő munkaerővel számolhatunk**, amely a **mezőgazdaság hivatalosan kimutatott foglalkoztatási arányát 9,7%-ra emeli**.
- Az EU-hoz való csatlakozás egyik sarkalatos pontja a **bérek, a lakossági jövedelmek közelítése a fejlett országok szintjéhez**. Az átlagkeresetek valutaparitáson **11%-át**, vásárlóerő- paritáson pedig **30%-át teszik ki az EU átlagnak**. A **jövedelem-egyenlőtlenség** növekedése a kilencvenes évtized első harmadához képest csökkenő ütemben ugyan, de folytatódott. A jövedelem különbség (az egy főre vetített bruttó jövedelem alapján ) mértéke 1993-2000 között **5,3-szeresről 6,5-szeresre** nőtt. A jövedelemskála két szélén elhelyezkedő háztartások **munkajövedelem szerinti decilisei között** 2000-ben **12,5-szeres különbség** mutatkozott. A jövedelemkülönbségek növekedése a **régiók között** is fennáll, ami jól tükröződik a jövedelmi források arányának alakulásában is. Az **északi régiókban** a legalacsonyabb a munkajövedelem és **legmagasabb a társadalmi jövedelmek aránya**. A három mezőgazdasági dominanciájú térségben (Dél-Alföld, Észak-Alföld és Dél-Dunántúl) a legmagasabb az agrár ágazatból származó jövedelem részesedése.
- Csökkenő **munkanélküliség** mellett a **térségi differenciáltság mélyül**, az északi, észak-keleti megyék helyzete változatlanul a legkritikusabb. Az **idős korú és alacsony képzettségű fizikai foglalkozásúak** csoportjában a **legnagyobb a munkahelyvesztés veszélye**, és ez a réteg tud legnehezebben visszatérni a munka világába.

- A **munkanélküli ellátásban részesülők száma** a regisztráltakénál erőteljesebben **csökken**, ami a jövedelempótló támogatás megszüntetésével, illetve a járadékfolyósítás időtartamának csökkentésével magyarázható. Az utóbbi években a munkanélküliek és a szociálisan rászorulókat ellátásával kapcsolatos **feladatok jelentős része – a teendők és a források összehangolása nélkül – az önkormányzatok hatáskörébe került**. A gazdasági és szociális vonatkozásban is legkritikusabb helyzetű megyékben az önkormányzatokra jóval nagyobb teher hárul, mint az ország fejlettebb vidékein.
- A gazdasági és a társadalmi fejlődés közötti összhang hiánya jut kifejezésre abban, hogy **1999-ben** az egy főre vetített **létminimum szintje** (22-33 ezer Ft) **alatt a lakosság 25-30%-a élt**, és a magyar háztartások 58,5%-ában van jelen valamilyen szegénységre utaló körülmény. Erősödő jövedelemkülönbségek mutatkoznak az egyes régiók, országrészek között is, miközben a több mutatóval jelzett **gazdasági fejlettség regionális sorrendje a kilencvenes évek eleje óta változatlan**.
- A mezőgazdaság rovására növekvő (20-35%-os) jövedelem-diszparitást a 2001. január 1-től **57%-kal megnövelt garantált minimálbér bevezetése 2-3%-pontos mérsékelte**. Így az agrárágazatban dolgozók bruttó átlagkeresete a gazdasági átlag több mint kétharmadát (69,6%-át), a nettó kereseteknek pedig háromnegyedét érte el.
- **Országos szinten** a 40000 Ft-ra történő minimálbéremelés az **alkalmazottak 25%-át** érintette, az 50000 Ft bevezetése pedig **33%-uknak** jelent több bért. A minimálbér alatti besorolású alkalmazottak létszamaránya a **mezőgazdaságban** rendre meghaladja a többi ágazatcsoportban megfigyelhetőét. A 40000 Ft-ra történő emelés 2001-ben az **alkalmazottak közel 41%-át** érintette, a 2002-től érvényes 50000 Ft pedig a foglalkoztatottak **felénél** (50,7%-nál) jelent béremelést.
- A **minimálbéremelés többlet bérigénye a mezőgazdaságban a legnagyobb**. Az agrárágazat alaphétközének növekedését a 2001. évi előrejelzés 6,1%-ra, 2002-re pedig 4,8%-ra becsülte, amely a 2%-os TB járulékcsökkentés hatását figyelembe véve, nettó 3,7-2,7% költség-növekményt jelent. Az ágazat átlagos jövedelmezősége 2000-ben 2-3% volt!
- A minimálbér bevezetésének többlet terheit legkevésbé tudják kitermelni a néhány főt foglalkoztató mikro-vállalkozások, amelyek aránya a mezőgazdaságban 93-94%. Általában igaz, hogy a minimálbér szintje alatt dolgozó munkaerő aránya az **alacsony hatékonyságú és a kis létszámú szervezetek sokaságából álló ágazatokra** is jellemző. Tehát a béremelés igénye, terhe és a megvalósítás lehetőségének korlátozó tényezői itt is nehézségeket okoznak.
- Az egyéni gazdaságok termelési értékkel, valamint a regisztrációban szereplő östermelők és egyéni vállalkozók árbevétellel mért gazdálkodási eredményei igazolják a mezőgazdasági termelés közgazdasági feltételeinek kedvezőtlen hatásait. Az **egyéni gazdaságok 81%-ában a termelés értéke 0,5 millió**

**forint alatt van, ötmillió feletti értéket pedig mindössze 1,3%-uk állít elő.** Az **őstermelők** közel **háromnegyede egymillió forint**, vagy az alatti árbevételét ér el, ötmillió forintot meghaladó árbevétellel kevesebb, mint 0,5%-uk rendelkezik. Ezek alapján könnyen belátható, hogy **az egyénileg gazdálkodók zöme a mezőgazdasági termelésből igen szerény jövedelemhez jut.** Igazán nehéz helyzetben azok vannak, akiknek ez a tevékenység az egyetlen jövedelemforrásuk.

A statisztikai adatok elemzését kiegészítő helyszíni konzultációk és interjúk tanulságai, tapasztalatai röviden az alábbiakban összegezhetők:

- a **mezőgazdasági tevékenység** az ágazat utóbbi évtizedben megrendült teljesítménye ellenére, a kritikus foglalkoztatási helyzetű térségekben és a kistelepüléseken igen **fontos** és növekvő **szerepet játszik** az ott élők megélhetésében, a **szociális problémáik tompításában**. Az igényként és legkézenfekvőbb lehetőségként kínáló, önálló tevékenységként végzett mezőgazdasági termelés segíti a munkanélküliségből adódó hátrányok elviselését, növeli az érintettek „tűrőképességét”;
- a mezőgazdaságnak ez a többnyire rövidtávú előnyökkel és alacsony életszínvonallal járó, kiegyenlítő szerepe azonban – más lehetőségek híján – **konzerválja a vidék feszültségekkel terhes foglalkoztatási helyzetét**, elodázza a megoldás sürgető teendőit;
- a tartós munkanélküliséggel küzdő, „többforrású” családi jövedelemszerzésre berendezkedett családok adózatlan, vagy adót kímélő bevétele **rövid távon a szerény megélhetés forrása** ugyan, de **nem nyújt fedezetet** és nem jelent **jogosultságot** a később fontossá váló **nyugellátásra, egészségügyi gondoskodásra és juttatásra**;
- a kényszer szülte **gazdaságok többsége** megfelelő ösztönzéssel, támogatással, a szétesett termelési integrációk szerepének átvételével – új integrációk létrehozásával, vagy a régiók újrászervezésével – **fejleszthető, a legális jövedelemszerzés színtereivé tehető**, amely az érintettek számára még akkor is előnyös lehet, ha a későbbiek során ez a tevékenység a vidéki életforma részeként, a fő tevékenységből származó **jövedelem kiegészítő forrásává** válik;
- fentiek alapján a gazdaság egészében és a vidék életében **három szerepet vállaló mezőgazdaság** van jelen: a **kifejezetten árutermelő**, a piaci versenynek kitett nemzetgazdasági ág, a részben ehhez, a vidéki életforma részeként kapcsolódó, **jövedelemkiegészítő tevékenység**, valamint az **elsődlegesen szociális funkciót ellátó**, a megélhetés alapvető bázisát adó termelés. Önmagában egyik termelési cél sem homogén, és a köztük kialakult arányok, amelyek az utóbbi két változat túlzott jelenlétét jelzik, nem megfelelőek, tudatos változtatásuk, ösztönző befolyásolásuk, tehát elkerülhetetlen.

Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikájával kapcsolatosan a legfontosabb irányelveket, célkitűzéseket és a számunkra is irányt mutató eredményeket emeljük ki, előrebocsátva, hogy **az Európai Unióban a foglalkoztatáspolitikai** elsősorban rendeletekre és **irányelvekre támaszkodik**. Ezek közül **munkahelyteremtés – foglalkoztatási szint emelése; a vállalkozóvá válás ösztönzése; alkalmazkodó készség fejlesztése; és az egyenlő munkaerő-piaci esélyek megteremtése** tekinthető a négy alappillérnek.

Az alapvető célkitűzésekhez igazodva az Unió foglalkoztatási törekvések, gondok és az elért eredmények az alábbiakkal jellemezhetők, amelyeket hazánkban is célszerű szem előtt tartani:

- Az Európai Unió foglalkoztatási törekvése szerint a foglalkoztatási arányt a 2000 évi 63,3%-ról 2010-re 70%-ra szándékoznak emelni,
- 1995 óta az új munkahelyek mintegy 60%-a a nők számára jött létre (bár ezek egy része részmunkaidős állás);
- A munkahelyteremtés pillérének köszönhetően 2000-re 3,1%-os növekedés következett be a 15-24 éves korosztály foglalkoztatási rájában,
- Az igen fontosnak tartott felnőttkori tartós munkanélküliség kezelésében (Luxemburg, Hollandia, Dánia, Ausztria kivételével) még nem sikerült érzékelhető eredményt elérni.
- Az Unióban kiemelt figyelmet fordítanak az idősödő korosztály foglalkoztatására, mivel a kor előrehaladtával jelentősen csökken a népesség részvétele a munkaerőpiacon. Ezt szolgálják azok a foglalkoztatáspolitikai törekvések, hogy létszámleépítéskor ne elsősorban az idősebbeket bocsássák el, az adó- és juttatási rendszerbe különböző ösztönzőket építenek be, próbálják kitolni a nyugdíjkorhatárt, és bérük változatlanul hagyásával más munkakörbe helyezik őket. Mindezek ellenére a tagországok többségében egyelőre csak minimális növekedés tapasztalható az idősök foglalkoztatási rátájában.
- Jelentős eredményeket értek el az Unió tagországaiban a rugalmas foglalkoztatási formák alkalmazásával. Ezek közül is elsősorban az önfoglalkoztatást, a részmunkaidős munkavállalást és a határozott idejű szerződéses foglalkoztatást részesítik előnyben (együttes arányuk 2000-ben 43,9% volt), miközben állami szerepvállalással a meglévő munkajogi, társadalombiztosítási, nyugellátási különbségek csökkentésére törekednek. A felsoroltak mellett a bedolgozás és a távfoglalkoztatás fokozatos térnyerése is megfigyelhető.
- Fontos megjegyezni azonban, hogy a rugalmas foglalkoztatási formát választóknál, az esetek többségében a teljes munkaidős állások hiánya a kényszerítő erő.
- Az utóbbi években igen hangsúlyosan jelenik meg az élethosszig tartó tanulás szükségessége a foglalkoztatáspolitikában. Az előrejelzések szerint 2005-re a

munkaerő 80%-a tíz évnél régebbi képzettséggel fog rendelkezni, miközben a technológiák 80%-a tíz évesnél fiatalabb lesz. Ezt nemcsak az Unióban, hanem hazánkban is szem előtt kell tartani, mert a mai felgyorsult fejlődés következtében az a munkavállaló, aki nem képzi magát folyamatosan – élete során akár négyszer is váltásra kényszerül – nem tud megfelelni a munkaerőpiaci igényeknek.

A jövőt illetően alapvető fontosságúnak tartjuk és az elemzés eredményei alapján, megfontolásra javasoljuk az alábbiakat:

- A mezőgazdasági szervezetek formájuktól, méretüktől függetlenül fontos szerepet töltenek be a vidéki népesség megélhetésében, foglalkoztatásában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a mezőgazdaság jelentősége, különösen a kritikus foglalkoztatási helyzetű térségekben felértékelődött, tehát a **működőképesség megőrzése, a tevékenységek diverzifikálása**, más ágazatokhoz kötődő és **a mezőgazdasághoz – akár fő, akár kiegészítő jelleggel társítható, új munkahelyek** létesítése, a vidék népességmegtartó, foglalkoztatási szerepvesztésének mérséklése, megállítása rendkívül fontos.
- Az agrárfoglalkoztatás korábbiaktól lényegesen eltérő és még napjainkban is formálódó foglalkoztatási helyzete határozott agrárpolitikát, az **új körülményekhez igazodó**, az EU csatlakozást késedelem nélkül előkészítő **foglalkoztatáspolitikai döntéseket** igényel. A **bizonytalanság, a halogatás negatív hatásai** ugyanis egymást erősítve, **halmozottan jelentkezhetnek**.
- A gazdálkodás szervezeti, tulajdoni, közgazdasági változása, átalakulása miatt a körülményekhez rugalmasan alkalmazkodni képes, korszerű, konvertálható tudásra alapozott **szakműveltség képzési hátterének** és az **ismeretek késedelem nélküli, gyakorlati alkalmazásának megteremtése** – a munkavégzés valamennyi fázisában – nagyon **sürgető feladat**. Jelenleg ugyanis hiányzik a piacgazdaság igényeinek megfelelő, intézményesített képzési rendszer hazánkban. Ebben az **előremutató hazai, és külföldi példák** elterjesztése, követése, az igényes gazdálkodás természetessé válása kiemelt szerepet játszhat.
- A vidéki foglalkoztatás anomáliáinak tompítása érdekében célszerű **gazdasági előnyhöz juttatni azokat** a (nem csak mezőgazdasági) munkaadókat (munkahely teremtőket), akik a **legális foglalkoztatásban**, (az önfoglalkoztatásban) különösen a kritikus helyzetű térségekben **hajlandók szerepet vállalni**.
- Mérlegelni, valamilyen **megoldás** felé szükséges terelni azoknak a helyzetét – és az **egyéni gazdálkodók zöme** ilyen – akik **tőke, vállalkozókészség, megfelelő képzettség hiányában nem tehetők ki a piacgazdaság hatásainak**, és helyzetük az EU csatlakozást követően a jelenleginél is kritikusabbá válhat.
- Változatlanul időszerű az elsődlegesen **szociális funkciójú**, valamint a **piaci hatásoknak kitehető mezőgazdaság eltérő kezelése**. A hangsúly azonban

nem azon, vagy nem csak azon van, hogy ki segítse a vidéken élők egy részének, szinte kizárólagosan a mezőgazdaságra alapozott megélhetését, hanem azon, hogy számukra is adott legyen a **méltányos életszínvonal elérése**, illetve a kritikus helyzetből való **kilábalás lehetősége**, amelynek finanszírozásához – **a társadalmi szolidaritás jegyében** – **állami eszközök** szükségesek.

- A kedvezőtlen hatások „kivédése” érdekében **a földterület koncentrációját**, a kisebb termelők gazdálkodását az értékesítéssel bezárólag **integrálni képes szervezetek, az agrárvertikum** kialakítását, kiszámítható működését segítő szabályozó rendszer mielőbbi kidolgozása halaszthatatlan feladat.
- A hazai érdekekkel nagyon is összeegyeztethető **az Uniós foglalkoztatáspolitikai irányelveinek és gyakorlatának mielőbbi átvétele**, amely elsődlegesen a **társadalmi munkaidőalap megosztására** irányul, azzal, hogy a hagyományos, teljes munkaidős foglalkoztatási formák helyett a **rugalmas, társítható megoldásokat** (önfoglalkoztatás, részmunkaidős foglalkoztatás, határozott idejű munkaszerződések) részesíti előnyben, miközben állami szerepvállalással mérsékli a köztük lévő munkajogi, társadalombiztosítási különbségeket. Ilyen irányú változások, próbálkozások szép számmal már nálunk is elindultak. Elterjedésüket több ellentmondás, ellenérdekeltség, valamint a munkajogi szabályozás elégtelensége, be nem tartása korlátozza.





## Summary

### The changing role of agriculture in rural employment with special regard to Hungary' EU-accession

In the paper we analyse the role of the agricultural sector in employment based on the results of our earlier analyses in the subject and in the light of the economic consolidation strengthened during the last third of the nineties and the changes in process even today as well as the level and requirements of the preparations made for the EU-accession.

We think it is especially important to reveal the effects of the most important factors (organisational structure, legal status and land use) which are in close interaction with the development of the rural area and rural employment and are under development even today. In addition to this we would like to answer the question that for a long time could only be answered approximately. That is, the number of agricultural employees, the legal status chosen (undertaken) by the employees and the number of persons making (or whether it is possible to make) a living in agriculture. We would like to present the real situation of agricultural employment by providing a summarising evaluation of the comprehensive data and other information of the widest scale of available sources based on in-situ surveys and interviews. In our analysis we tried to compare the Hungarian and EU characteristics of employment and collect information on the directives and practice of the employment policy of the Union and the experience gained in the field and to be used in the field agriculture.

Based on our general approach of presenting the present situation and perspectives of the Hungarian employment we investigated the various agricultural forms of living and the activities, which might become a factor of rural development and in the light of the EU accession will play permanently an important role. The sector contributes to sustaining agricultural production, making us of the advantageous characteristics, which are over the averages and maintaining the population retaining capacities of rural areas. By presenting the manifold connecting points and effects of the related questions **we would like to call the decision makers' attention to the fact that for rational employment long-term and thorough decisions** are required. Since **human resources** - which are on one hand, similar to the other factors of employment, but on the other hand due to the specific characteristics also different - **are even more difficult to change than the other resource.**

The most important statements and conclusions concerning the directions of the improvement of rural development presented in this paper can be summarised as follows:

- In spite of the fact that concerning the contribution to the national economy and the share in the resources **the role of the agricultural sector shrank** in

the last decade **to its half and third**, respectively. Its significance is much beyond the primary **economic benefit** of the activity. It plays an important role in retaining and development of the rural areas, in the development of the rural society and in providing a living for the rural population of non-agricultural activities. In addition it weakens the social problems and regional differences.

- Owing to the economic and social transition and to the ownership restructuration the participating economic **organisations and enterprises of the agricultural sector are more varied, flexible and of small staff members**. The majority (95.8%) of them can be classified into the size class of 20 employees and within these 93% have less than 10 employees. The precise analysis of the employment is difficult due not only to the definition problems but also to the wide scale of organisations still in restructuration. Among the definitions there are some, which identify only the organisation, and some, which identify **both the organisation (legal status) and the individual (producer)**. Between the legal status and the agricultural producers there are overlapping by mixing the economic and social (subsistence) function. Thus the picture obtained is be clear. The employment generating capacity of small-scale organisations is considerably limited and due to their cost sensitivity the defenceless of the employees is increased.
- Based on the most recent Basic Agricultural Census of 2000 in addition to the 37 thousand enterprises there are **958.3 thousand private (individual) holdings**, which are considered farms by statistics. Almost **2 million family members** (20.3% of the population) are involved in this; the strength of their connection to the farm, their purpose, motivation and working hours vary a lot.
- A significant part (**60.4%**) of the **private (individual) holdings** are dealing with agricultural production only because of **self supply**; therefore, its role in subsistence cannot be ignored, however, it is not determinant at all. A little more than 30% of them announced to produce **for selling the surplus quantities exceeding the amount required for self-supply** by generating this way an additional income. **The share of commercial holdings is only 8%** (76.6 thousand holdings). The information of the Basic Agricultural Census collected to serve production purposes warn us to reconsider the **subsidy schemes, the tax system and the law of the labour and social security**.
- As a result of the radical restructuration of the land ownership and land use (80% is in private ownership) only a minor part (0.5%) of **economic organisations cultivate almost 60% of the crop land and 40.5% of the land belong to 958.3 thousand private (individual) holding**. These ratios demonstrate well that the land use of private (individual) holdings is **significantly scattered**. The average area is 2.7 hectares and due to the 90.4-% proportion of holdings with less than 5 hectares the area of the size class on average is less than 1 hectare. The number of private (individual) holdings

and their share in the area are gathering in the smaller size classes. The economic organisations can be found in the upper classes of the size scale by illustrating the **significant differences between the two poles and two legal statuses concerning management and supporting capacities**.

- In the last few years the speeding up of the economy generated a moderate growth and a decrease in the unemployment rate, however, it is still disquietingly high and at the same time the **inactive proportion of the population in active age is also increasing**. Between 1990-2000 its number increased by **1.7 times**. This process **increased the unused labour capacities** from **22.8%** of 1990 to **38.3%** in 2000. The content of the employment rate is the same in the EU and Hungary, that is, a rate measured in the age group of 15-64. It is by 6.6% less than the average of the EU-15 (63.3%). This is a warning sign in the light of the fact that the EU is planning to raise it to 70% by 2010.
- Between 1997-2001 as a result of the increasing labour requirement of the industry, building and construction and services **250 thousand new employment were generated in the national economy**, however, in the meantime **the labour output of agriculture continued**. Between 1997-2000 the 12.5-% labour output of agriculture (36 thousand persons) **reduced the share of agricultural employment to 65%**. The decreasing role of agriculture is characteristic for all the regions, however, it can well be seen which are the regions where agriculture— due to the favourable conditions, traditions and relative economic advantages - is still significant (South Transdanubia, South and North parts of the Great Plain). The population of the communities is 3-4 times more strongly bound to agriculture than of towns.
- Similar to international tendencies the **ageing of the agricultural employees** can also be seen in Hungary. The most recent data of the Census show that this tendency is increasing. After two decades (from 1980 on) there was a 10-% increase and today **59% of agricultural workers are of middle age or old**. The reserves of "rejuvenation" cannot be seen. However, concerning the qualifications **the tendency is positive**. At present about 60% of the employees have medium-level qualification and the **proportion of the experts with a degree has doubled and reached the 7.7%** compared to the data of 1980. The increasing level of the qualification is a result of the significant labour output of agriculture generated by the restructuration of the organisations and ownership. This in itself might explain the rising level of qualifications.
- The employees engaged in agricultural production and who are not working in full time are several times more than the full time employees. Almost half (48,3%) of the 2 million workers of private (individual) holdings are employed as managing directors and a little more as family members (51,7%). Concerning the economic activity only 24.3% of family labour is engaged (or was engaged earlier) in agriculture. The majority of the

employees of the holdings (67,9%) are not connected to agriculture and a few percent of them (7,8%) are dependent. Almost half of private entrepreneurs are over 50 which indicates an unfavourable age structure. The participation of the oldest age group (over 60) in agricultural activities is 1.7 times more than that of the youngest.

- **94.2%** of the employees of private (individual) holdings has no (38,8%), or only of basic level (55,4%) agricultural qualification. Only 5.5% of the producers have a qualification of medium level or a degree. The proportion of qualified workers is increasing by strengthening the commercial types of farming.
- **56.6% of the worker of private (individual) holdings has no other income** than the agricultural. Therefore, agriculture is of basic significance in making a living. The majority of them (58.3%) - which is partly due to the small sizes and to the old age – produce **only for self supply**, one third of them sells the excess quantity and generates this way some income. Only **8.1% of them make a living by selling the products and by providing economic services**.
- The proportion of family members engaged in agricultural activities is decreasing by approaching the communities of largest populations. In the settlements with a population less than 1000 – accounting for one fifth of the population of the whole country – every second inhabitant is engaged in agricultural activity. In settlements with a population between 1000-4999 a little more than one third (38%), while in larger settlements only 18% and 2%, respectively, work as family members in the private (individual) holdings.
- Based on the Agricultural Census the performance of the employees working in private (individual) holdings corresponds to **554 thousand full time workers**. The agricultural workers who work **more than 180 days** a year in private (individual) holdings are considered to **make a living out of agriculture**. 6.1% of family labour belong to this group; that is, 121366 persons working in full time and engaged in commercial agricultural activities, whose number has to be added to the number of agricultural employees which is - based on the labour statistics of 2000 - 251.7 thousand persons. Based on this there are **373 thousand full time workers making a living in agriculture by increasing the official employment rate of agriculture to 9.7%**.
- Crucial question of the EU accession is **the wage and income rise of the population to the level of the developed countries**. Based on currency parity the **average wages** account for **11%** and on purchasing power parity for **30%** of the **EU averages**. **The growth of the income differences** is decreasing continuously, however the rate of the decrease is smaller compared to the first decade of the nineties. The extent of the income-difference (based on the gross income per capita) increased between 1993-2000 from **5.3% to 6.5 %**. The difference between the deciles of the labour

income of households located at the two extremes of the scale was of 12.5 folds in 2000. The increasing income differences can also be seen **between the regions**, which is reflected also by the development of the proportions of the various sources of income. In the **northern regions** rates of income originating from labour are the lowest while that from **social incomes are the highest**. In the regions of agricultural dominance (South and North part of the Great Plain and the South Transdanubia) the shares of agricultural incomes are the highest.

- Besides the decreasing **unemployment** the **regional differences are increasing**. The situation in the Northern and North-Eastern counties are the most critical. **Unemployment threatens most the olds and the physical workers with low qualification** and the return to work of this group is the most difficult.
- **The number** of those **who are granted unemployment benefit** is **decreasing** more significantly than those who are registered. This can be explained by the cancellation of the income compensatory payments and the shortened period of providing the benefits. During the last years **the considerable part of the tasks** relating to unemployment and social supports were transferred – **without harmonising the tasks and the resources - to the authority of the local governments**. In the counties of the most critical social and economic situation the workload of the local governments are much larger than in the more developed counties of Hungary.
- The lacking harmony between the economic and social development is reflected by the fact that in 1999 **25-30% of the population lived under the minimum of existence** (HUF 22-23 thousand) and in 58.55 of the Hungarian households there is some sign referring to poverty. The income differences between the regions and the parts of the country, are strengthening while **the regional sequence of economic development has not changed since the beginning of the nineties**.
- The income disparity increasing on the account of agriculture (20-35%) was **moderated by 2-3% due to the introduction of the guaranteed minimal wages increased by 57%** on 1 January 2001. This way the average gross income of agricultural employees has reached more than two third (68,6%), of the average national income and three fourth of the net incomes.
- **At national level** the subsistence wage raise to HUF 40000 covered more than **25% of the employees** and the introduction of the wage of HUF 50000 will mean higher wages for **33%**. **In agriculture** the number of employees with wages less than the subsistence wage exceeds that in the other sectors. The wage rise to HUF 40000 executed in 2001 affected more than **41% of the employees** and to HUF 50000 in 2002 brought higher wages for **half of them** (50.7%).
- **The subsistence wage raise required most surplus costs in agriculture**. The basic wage volume increase was forecasted by the 2001 projections to be

of 6.1% and for 2002 of 4.8%. By considering the decrease of the social security charges this lead to a cost increase of 3.7-2.7%. The average productivity of the sector was 2-3% in 2000!

- Micro enterprises - the proportion of which is agriculture is 93-94% - are the ones, which can hardly cover the surplus costs resulting from the subsistence wage raise. It is true in general that the proportion of employees with less wages than the subsistence wage is also **characteristic for other sectors including organisations with low efficiency and small staff**. Therefore, the requirement, load and obstacles of the implementation of the wage raise can lead to difficulties also here.
- The profit measured based on the production value in the case of private (individual) holdings and on revenue in the case of primary producers and individual entrepreneurs justifies the unfavourable economic conditions of agricultural production. **In 81% of private (individual) holdings the production value is less than HUF 0.5 million and only 1.3% of the holdings could generate a value more than HUF 5 million. Almost three fourth of primary producers reached a revenue of HUF 1 million or less.** Based on the above it can clearly be seen that the majority of the **individual farmers can only general a very small income form agricultural activity**. The situation is really very difficult for those who have no other sources of income.

The in-situ consultations and interviews supplementing the analysis of the statistical data can be summarised as follows:

- In spite of the fact that **agricultural activity** due to the decreased performance of the sector plays an **important** and increasing **role** in the regions of critical employment position, in providing a living for the residents and in **lightening the social problems**. The agricultural production carried out as individual activity based on requirements and the opportunity offered might help in the endurance of the disadvantages of unemployment and increases the “tolerance” of the population involved.
- By offering short-term advantages and ensuring a low standard of living agriculture has a compensating role which, however, by lacking other opportunities **preserves the present employment situation with full of tensions** and delays the steps to be taken for finding a solution.
- The tax-free or taxation avoiding incomes of families struggling with permanent unemployment and prepared to make a living from various sources might **provide a modest level of existence** on the short term. However, it **does not include** and will not provide eligibility for **retirement, health services and subsidies** that will later become important.
- By providing incentives, subsidies and by taking over the role of the demolished production integration the **majority of the holdings** established by constraints, **could be developed and become the legal platform of**

**income generation.** This could also be advantageous for the employees even if later this activity becoming only part of the main activity will become a **compensatory income source.**

- Based on the above **agriculture plays three different roles** in the national economy and in rural life: It is a sector of the national economy **producing for sales on the markets** and is exposed to competition. Consequently, this is an **income compensatory activity**, which is connected to rural life style, and at the same time is a production of primary social function providing a base for subsistence. None of the above production objectives are homogeneous and the ratios between them – which indicate the dominance of the latter – cannot be accepted. Therefore, it cannot be avoided to change them on purpose and influence them in order to provide incentives.

Concerning the employment policy of the EU we will present the most important objectives and the results providing guidelines also for Hungary. We have to mention that the **employment policy of the EU is based on regulations and directives.** The four pillars of this policy are as follows: **employment generation — raising the level of employment, encouraging the new entrepreneurs, developing the adaptation capacity and establishing equal chances on the labour market.**

Based on the fundamental objectives the efforts the difficulties and the results of the EU employment achieved and which it would be reasonable to take into account can be characterised as follows:

- It is planned that the employment policy of the EU will increase the employment rate from 63.3% of 2000 to 70% by 2010.
- Since 1995 60% of the new jobs were generated for women (however, part of them are part-time jobs).
- Due to the employment generation the employment rate of the age group between 15-24 increased by 3.1 % by 2000.
- No significant result could be achieved in managing the permanent unemployment of adults (with the exception of Luxembourg, The Netherlands, Denmark and Austria).
- In the Union special attention is paid to the employment of the upper middle age group. Due to ageing the participation of this age group in the labour market is decreasing. The various efforts of the employment policy try to help that at staff cuts not the upper middle aged employees be dismissed and to incorporate incentives in the tax and grant systems, to postpone the age of retirement and to displace them into other positions by maintaining the salaries. In spite of all these efforts in the majority of the Member States concerning the employment rate of the older generation only a minor increase can be seen.

- Considerable results were achieved in the Member States of the EU by applying flexible employment forms. On one hand, particularly the self-employment, the part-time work and the contracts for a certain period of time are the preferred ones (the total rate of these in 2000 was 43,9%). On the other hand, by government subsidies the present differences between the law of labour and social security and pension are planned to be reduced. In addition to the above the share of out-side workers and distance work are also increasing.
- It is important to note here that in the great majority of flexible employment the pressing forces are the lacking full time jobs.
- Recently, the requirement of the ‘life-long learning’ is becoming more and more significant in the EU employment policy. According to the forecasts by 2005 80% of the employees will have a qualification of more than 10 years old while 80% of the technologies applied will be less than 10 years old. This has to be taken into consideration not only in the Union but also in Hungary. As a consequence of the speeded up development those employees who are not trained continuously and had not change profession at least four times during a live time will not be able to meet the requirements of the labour market.

As for the future, we think that the following are of fundamental importance and worth considering based on our results of the analysis obtained:

- The agricultural organisations independently of their legal status and size play an important role in the subsistence and employment of the rural population. We can also state that the position of agriculture – especially in the regions in critical situation – has been up graded. Therefore, it is particularly important to **retain its operation, to diversify the activities, to generate new employment related to agriculture of full time or part time** and to slow down the decrease of the population retaining and employment capacity of the rural areas.
- The present rural employment which is different from the earlier and is still under development requires a definite agricultural policy and **an employment policy which corresponds to the new conditions** and will facilitate the EU accession without any delays. The negative influences of **uncertainty and delays will have a synergetic and aggregated effect.**
- Owing to the organisational, ownership and economic changes and restructuration of farming the **establishment of the qualification background and the practical application of new information without any delays** in all phases of the working process are **pressing tasks**. At present the institutional training system meeting the requirements of the market economy is lacking in Hungary. In the establishment the dissemination and following of the **positive Hungarian and foreign examples** and the general practice of high-level farming might play a role.



- In order to ease the anomalies of the rural employment it would be reasonable to **provide economic advantages** for those (not only agricultural) employers (employment generators) who in the regions of critical **situation are willing to offer legal employment** (in self-employment).
- The situation has to be considered and solutions have to be found for those – and the majority of private farmers are like that – who are **lacking capital, entrepreneurial skills and appropriate qualifications cannot be exposed to the effects of the market economy**. After the EU accession their position might become even more critical.
- It is constantly timely to manage **differently the agriculture of social function and the agriculture that can be exposed to the effects of the market economy**. However, the emphasis is not laid on, or rather not only on how to assist a part of the rural population based on an exclusively agricultural subsistence but also on how to provide a **fair standard of living** for them and an opportunity to get out of the critical situation. For the financing this **government subsidies based on social solidarity are required**.
- In order to avoid the unfavourable effects the elaboration of a regulating system facilitating the **land consolidation**, the establishment of **organisations able to integrate** the farming and sales of small farmers and the reliable operation of **agricultural sector** are pressing tasks.
- The **earliest possible adaptation of the directives and practice of the EU employment policy** can well be harmonised with the Hungarian interests. Its primary objective is to distribute the social work time base. The **flexible work times providing opportunities to supplement the activities** (self-employment, part-time employment, and contracts of fixed duration) are the preferred solutions instead of the traditional full time employment. At the same the differences in labour and social security will be decreased by government subsidies. In Hungary the changes and attempts have already been started. Their distribution is restricted by several contradictions, conflicts of interests and by the inappropriate law of labour.



## Kivonat

A tanulmány a kilencvenes évtized utolsó harmadában, nemzetgazdasági szinten megfigyelhető foglalkoztatási konszolidáció mezőgazdasági, vidékfejlesztési hatásait elemzi. Áttekinti az agrárfoglalkoztatást befolyásoló szervezeti változások és a földhasználat legfontosabb jellemzőit és következményeit. A vizsgálat kísérletet tesz a mezőgazdasági foglalkoztatás mértékének, minőségi sajátosságainak meghatározására is egyrészt, a rendszeres statisztikai adatközlés, valamint az ennél lényegesen bővebb általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ 2000) információinak tükrében. A kutatás feltárja a foglalkoztatás regionális különbségeit, a mezőgazdasági munkanélküliség munkaerő-piaci feszültségeit és ezek mérséklésének gyakorlati tapasztalatait, eredményeit. A tanulmány összegzi az Európai Unió foglalkoztatáspolitikai irányelveit és hazánkban is alkalmazható megoldásait.

A vizsgálatok meggyőzően igazolják, hogy az agrárágazathoz, a mezőgazdasági tevékenységhez köthető megélhetés különböző megoldásai az EU csatlakozás tükrében is fontos szerepet töltenek be a mezőgazdasági termelés fenntartásában, az átlagosnál jóval kedvezőbb adottságok kiaknázásában, a vidék népességmegtartó képességének megőrzésében.

## Abstract

The present paper analyses the agricultural and rural development effects of the employment consolidation of the last third of the nineties. It provides an overview on the most important characteristics and consequences of organisational and ownership restructuring influencing the rural employment. The analysis attempts to determine the extent and quality characteristics of agricultural employment on one hand, based on the regular data publications of statistics and, on the other hand, on the data of the Basic Agricultural Census of 2000. The research reveals the regional differences of employment and the tensions of the labour market due to agricultural unemployment; it provides the results of practical experience gained in the managing these problems. The paper summarises directives of the EU employment policy and includes the solution to be applied also in Hungary.

The analyses justify and convince the various forms of subsistence of agricultural activities and with regard to the EU accession might also have an important role in maintaining the agricultural production, in making use of the conditions much over the averages and the population retaining capacity of the rural areas.

## Irodalomjegyzék

1. 1999. 'Older workers on the labour market', *Employment Observatory SYSDÉM Trends* no. 33. Winter, Employment and social affairs, European Commission
2. Albert Levente – Gyulavári Tamás. 1999. 'Az Európai Szociális Alap', Szociális ügyek és foglalkoztatáspolitikai az Európai Unióban, Szociális és Családügyi Minisztérium Budapest, pp. 7-151.
3. Barcs Lajosné – Benkő Béla – Biczó András. 2000. 'A regisztrált mezőgazdasági, erdőgazdasági, valamint halászati tevékenységet folytató termelők és gazdálkodó szervezetek főbb adatai 2000', AKII, Informatikai Igazgatóság, Budapest.
4. Bóday Pál – Kaposi Lajos – Konrád Antal – Szabó Péter. 2001. 'Az egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználása 2000', ÁMÖ, KSH.
5. Commission of the European Communities. 2001. 'Joint employment report 2001', vol. 1, Brussels: CEC
6. Demkó Olivér. 1999, 2002. 'A munkanélküliségi nyilvántartás idősorai' 1993-1998, 1996-2001. OMKMK, Foglalkoztatási Hivatal, Budapest.
7. Dorgai László – Miskó Krisztina. 1999. 'A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban', *Agrárgazdasági Tanulmányok*, no. 12, Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
8. Dorgai László – Stauder Márta – Tóth Erzsébet – Varga Gyula (ed.). 1999. 'Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatok tükrében', *Agrárgazdasági Tanulmányok*, no. 8. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
9. Dorgai László. 1990. 'A föld jelenlegi használati- és tulajdonviszonyai Magyarországon', in *A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása című tanulmánykötet*, Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
10. European Commission. 2001. 'Employment in Europe', *Report of the European Commission 2001*. Luxemburg: EC Publications.
11. Fóti János - Lakatos Miklós. 1998. 'A mezőgazdaság jelentősége a foglalkoztatásban', *Statisztikai Szemle*, no. 12.
12. Fóti Klára – Görbe Angéla – Kardos Gábor – Szívós Péter. 1998. 'Életkörülmények Magyarországon', *United Nations, Development Programme*, Budapest.
13. Frey Mária. 2000. 'A részmunkaidős foglalkoztatás lehetőségei és korlátai Magyarországon', Budapest.
14. Garzó Lilla 2001. 'A munkanélküliség ára', Szociális Szakmai Szövetség, Budapest.
15. Gyulavári Tamás – Könczei György. 2000. 'Európai Szociális Jog', Osiris Kiadó
16. Hamza Eszter – Miskó Krisztina – Székely Erika – Tóth Erzsébet (ed.). 2001. 'A mezőgazdasági szektor munkaerő-piaci helyzetének felmérése, a mezőgazdasági szektorból kikerült, vagy a jelenleg még foglalkoztatott középkorú és idősödő korosztályok foglalkoztatási helyzetének javítását elősegítő 2001. évi OFA támogatási program megalapozása' OFA pályázatként kiírt kutatás zárótanulmánya, Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.

17. Hamza Eszter – Miskó Krisztina – Tóth Erzsébet (ed.). 2001. 'Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkaerő-piaci helyzetére (1990-2000)', *Agrárgazdasági Tanulmányok*, no. 2. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
18. Havasi Éva. 2001. 'Jövedelmek, fogyasztás, megélhetés és szegénység Magyarországon', *INFO-Társadalomtudomány*, november, pp. 17-31.
19. Keszthelyi Szilárd – Kovács Gábor. 2001. 'A tesztüzemek 2000. évi gazdálkodásának eredményei', *Agrárgazdasági Információk*, Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
20. Kovács Teréz 2001 'A mezőgazdaság üzemi szerkezete tíz évvel a rendszerváltás után', *Gazdálkodás*, no. 6. pp. 44-58.
21. Laczka Sándorné. 1998. 'A földterület és a földhasználat alakulása 1945 és 1994 között', *Statisztikai Szemle*, no. 2.
22. Laky Teréz. 1997, 1999. 'A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok' Munkaügyi Kutató Intézet
23. Laky Teréz. 1997. 'Atipikus foglalkoztatási formák Magyarországon' ISM, *Európai Tükör*, no. 25.
24. Máhr András. 2002. 'Az agrárgazdaság kilátásainak jellemzői, a kedvezőtlen hatások mérséklésének lehetőségei', in *Körkérdés a gazdasági kilátások elbizonytalanodásáról – II. rész. Külgazdaság*, no. 2.
25. Nagy Katalin. 2000. 'Foglalkoztatáspolitikai az EU-ban', *Munkaügyi Szemle*, no. 2.
26. Székely Judit. 2000. 'Rövidtávú munkaerő-piaci prognózis 2000. II. félév'. Országos Munkaügyi Módszertani Központ és a Gazdasági Minisztérium kiadványa
27. Szijjártó András – Lévai Péter. 1998. 'Mezőgazdasági programok a cigányság körében', *Agrárgazdasági Tanulmányok*, no. 6. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
28. Szociális és Családügyi Minisztérium. 1999. 'Szociális ügyek és foglalkoztatáspolitikai az Európai Unióban - Az Európai Szociális Alap', Budapest, SZCSM Kiadvány
29. Tóth Erzsébet – Varga Gyula. 2000. 'A mezőgazdaság üzemi rendszere a hazai és az EU agrárpolitika tükrében', *Statisztikai Szemle*, no. 4.
30. Tóth Erzsébet. 1998. 'A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek', *Agrárgazdasági Tanulmányok*, no. 8. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
31. Tóth Erzsébet. 1999. 'A szociális (megélhetést segítő) mezőgazdaság Magyarországon', *Gazdálkodás*, no. 5.
32. Tóth István György. 'Szociális helyzetkép az ezredforduló Magyarországon', *Utak és lehetőségek a szegénység visszaszorítására*, (ed. Osztvics Ágnes), Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.

## Táblázatok jegyzéke

1. A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepének néhány mutatója .....	3
2. A mező- és erdőgazdaságban működő vállalkozások száma, aránya és létszám szerinti megoszlása 1990-2001 között .....	3
3. A mezőgazdaságban működő jogi személyiségű gazdálkodó szervezetek száma létszám-kategóriák szerint (2000).....	3
4. A gazdaságok számának alakulása .....	3
5. A mezőgazdaságban működő vállalkozások száma és regisztrációs aránya (2000) .....	3
6. Az egyéni gazdaságok száma és megoszlása gazdálkodási cél szerint megyénként és régióként (2000).....	3
7. A mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok száma és területi megoszlása (2000) .....	3
8. Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok által használt földterület megoszlása régióként (2000).....	3
9. Az egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek száma és földterülete birtokméret szerint, 2000 .....	3
10. Az egyéni gazdaságok száma és földterülete birtokméret szerint .....	3
11. A különböző méretű gazdaságok számának és területének megoszlása az EU tagországokban (1997).....	3
12. A gazdasági aktivitás változása .....	3
13. A munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség összetétele, 1990-2000 .....	3
14. A foglalkoztatottak számának változása a nemzetgazdaság főbb ágazatcsoportjaiban (1997-2001).....	3
15. A munkaerő nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása régióként .....	3
16. A foglalkoztatottság alakulása a mezőgazdaságban .....	3
17. A munkaerő korcsoportok szerinti összetétele (1980-2001) .....	3
18. Az aktív keresők iskolai végzettség szerinti összetétele (1990-2001).....	3
19. Az aktív korú összes és a mezőgazdasággal foglalkozó népesség korösszetétele régiók és megyék szerint (2000) .....	3
20. A családi munkaerő gazdasági aktivitása a gazdálkodási cél szerint elkülönülő gazdaságcsoportokban (2000) .....	3
21. A családi munkaerő gazdasági aktivitása a gazdálkodási cél szerint elkülönülő gazdaságcsoportokban (2000) .....	3
22. Az általános és a szakirányú végzettség helyzete a családi munkaerő két csoportjában, régióként (2000) .....	3
23. A családi munkaerő összetétele a jövedelemszerzés lehetőségei és a gazdálkodás formái szerint (2000).....	3
24. A családi munkaerő korstruktúrája településnagyság szerint, 2000.....	3
25. A családi munkaerő megoszlása az éves munkavégzés időtartama szerint, régióként (2000).....	3
26. A munkanélküliségi ráta változása régióként .....	3

27. A regisztrált munkanélküliek megoszlása és létszámváltozása korábbi munkahelyük nemzetgazdasági ága szerint (1994-2000).....	3
28. A regisztrált összes és a mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek kor és képzettség szerinti megoszlása és létszámváltozása (1994-2000).....	3
29. A mezőgazdaságban dolgozók bruttó és nettó keresete a nemzetgazdaság más ágazatcsoportjaihoz viszonyítva .....	3
30. A minimálbérhez közeli keresetű alkalmazottak létszámaránya a nemzetgazdaság főbb ágazatcsoportjaiban.....	3
31. Az 50000 Ft-os minimálbér bevezetésének hatása a létszám-kategória szerinti vállalkozáscsoportokban (2001. augusztus) .....	3
32. Az egyéni vállalkozók és az őstermelők száma és megoszlása (2000).....	3
33. A regisztrált gazdaságok szántóterületének átlagos mérete gazdasági formák szerint (2000) .....	3
34. A regisztrált egyéni gazdaságok megoszlása árbevételük nagysága szerint (2000).....	3
35. Az egyéni gazdaságok megoszlása az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék értéke szerint 1994, 2000 .....	3
36. Az egyéni gazdaságok átlagos területi és állatállomány-adatai az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék érték szerinti csoportosításban (2000).....	3
37. A munkanélküliek aránya az Európai Unióban.....	3
38. Az Uniós tagországok foglalkoztatási aránya a népesség egyes korcsoportjaiban .....	3
39. A főbb foglalkoztatási formák aránya az EU tagországaiban.....	3
40. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak megoszlása a munkavégzés jellege szerint 1998-ban.....	3



## MELLÉKLETEK

## Mellékletek jegyzéke

1. Az egyéni gazdaságok száma és megoszlása gazdálkodási cél szerint megyénként és régióként (2000).....	3
2. Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok száma és aránya területi egységenként (2000).....	3
3. Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok által használt földterület megoszlása területi egységenként (2000) .....	3
4. Az EU tagországok átlagos üzemi területe és rangsora 1997-ben.....	3
5. A gazdasági aktivitás változása az EU tagországokban .....	3
6. A munkaerő-felhasználás és a gazdasági aktivitás változása, 1990-2000 .....	3
7. A mezőgazdasági földhasználat és foglalkoztatás és néhány fontosabb mutatója nemzetközi összehasonlításban (2000).....	3
8. Az aktív korú összes és a mezőgazdasággal foglalkozó népesség korösszetétele régiók és megyék szerint (2000) .....	3
9. Az aktív korú összes és a mezőgazdasággal foglalkozó népesség kor szerinti összetétele nemenként és régióként (2000) .....	3
10. Az egyéni gazdaságok megoszlása a háztartások és a személyek száma szerint régióként (2000) .....	3
11. Egyéni gazdálkodók és a gazdaságban dolgozók jogállása, nemenként (2000).....	3
12. Az állandó és az időszakos alkalmazottak nemek szerinti megoszlása régióként (2000).....	3
13. Az aktív keresők, a munkanélküliek száma és aránya régióként, településtípusonként (1998. június) .....	3
14. A háztartások egy főre jutó évi átlagos jövedelmének összetétele jövedelmi tized szerint 1996-2000.....	3
15. A nyugdíjak és keresetek reálértékének változása 1990-2000.....	3
16. A bruttó és nettó átlagkeresetek változása a nemzetgazdaság főbb csoportjaiban.....	3
17. A mezőgazdaságban dolgozók bruttó keresete <sup>1)</sup> a nemzetgazdaság más ágazatcsoportjaihoz viszonyítva (1990-1999).....	3
18. Az alkalmazásban állók bruttó átlagkeresetének területi különbségei a nemzetgazdaság főbb ágazatcsoportjaiban (1992-1999).....	3
19. A minimálbérhez közeli keresetű alkalmazottak létszámarányának alakulása régiók szerint.....	3

## 1. melléklet

**Az egyéni gazdaságok száma és megoszlása gazdálkodási cél szerint  
megyéenként és régióként (2000)**

Megyék, régiók	Egyéni gazdaságok száma összesen	Ebből:			
		csak saját fogyasztásra termelő	a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő	főként értékesítésre termelő	főként gazdasági szolgáltatást végző
		gazdaságok aránya, %			
Budapest	4424	22,8	35,3	41,4	0,5
Pest	76688	72,0	23,1	4,6	0,2
<b>Közép-Magyarország</b>	<b>81112</b>	<b>69,3</b>	<b>23,8</b>	<b>6,6</b>	<b>0,3</b>
Fejér	40906	76,9	19,2	3,7	0,2
Komárom-Esztergom	18990	79,9	16,7	3,2	0,2
Veszprém	29907	68,0	27,2	4,5	0,2
<b>Közép-Dunántúl</b>	<b>89803</b>	<b>74,6</b>	<b>21,4</b>	<b>3,9</b>	<b>0,2</b>
Győr-Moson-Sopron	35083	32,6	48,5	18,6	0,3
Vas	28076	70,6	24,0	5,2	0,2
Zala	37647	79,8	16,9	3,1	0,2
<b>Nyugat-Dunántúl</b>	<b>100806</b>	<b>60,8</b>	<b>29,9</b>	<b>9,1</b>	<b>0,2</b>
Baranya	37714	70,7	23,5	5,6	0,2
Somogy	52389	65,8	27,6	6,4	0,2
Tolna	32721	62,9	30,9	6,0	0,2
<b>Dél-Dunántúl</b>	<b>122824</b>	<b>66,5</b>	<b>27,3</b>	<b>6,0</b>	<b>0,2</b>
Borsod-Abaúj-Zemplén	71697	76,6	18,9	4,3	0,2
Heves	36479	50,0	29,1	20,6	0,3
Nógrád	26479	71,3	24,9	3,6	0,1
<b>Észak-Magyarország</b>	<b>134655</b>	<b>68,4</b>	<b>22,9</b>	<b>8,6</b>	<b>0,2</b>
Hajdú-Bihar	72410	58,7	33,6	7,3	0,3
Jász-Nagykun-Szolnok	48599	53,2	34,8	11,7	0,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	99182	47,4	46,2	6,2	0,2
<b>Észak-Alföld</b>	<b>220191</b>	<b>52,4</b>	<b>39,5</b>	<b>7,8</b>	<b>0,2</b>
Bács-Kiskun	95139	50,6	38,9	10,2	0,2
Békés	62604	53,0	36,6	10,0	0,4
Csongrád	51400	45,7	42,0	12,0	0,3
<b>Dél-Alföld</b>	<b>209143</b>	<b>50,1</b>	<b>39,0</b>	<b>10,6</b>	<b>0,3</b>
<b>Ország összesen</b>	<b>958534</b>	<b>60,4</b>	<b>31,5</b>	<b>8,0</b>	<b>0,2</b>

Forrás: AMÖ 2000. KSH, 2001.

## 2. melléklet

**Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok száma és aránya területi egységenként (2000)**

Megyék, régiók	Mezőgazdasági tevékenységet folytató					
	gazdasági szervezet	egyéni gazdaság	nem gazdaság	gazdasági szervezet	egyéni gazdaság	nem gazdaság
	száma			megoszlása, %		
Budapest	257	4424	6875	2,2	38,3	59,5
Pest	562	76688	149140	0,2	33,9	65,9
<b>Közép-Magyarország</b>	<b>819</b>	<b>81112</b>	<b>156015</b>	<b>0,3</b>	<b>34,1</b>	<b>65,6</b>
Fejér	344	40906	43242	0,4	48,4	51,2
Komárom-Esztergom	243	18990	24101	0,6	43,8	55,6
Veszprém	452	29907	40952	0,6	41,9	57,4
<b>Közép-Dunántúl</b>	<b>1039</b>	<b>89803</b>	<b>108295</b>	<b>0,5</b>	<b>45,1</b>	<b>54,4</b>
Győr-Moson-Sopron	392	35083	40141	0,5	46,4	53,1
Vas	315	28076	23509	0,6	54,1	45,3
Zala	366	37647	19017	0,6	66,0	33,3
<b>Nyugat-Dunántúl</b>	<b>1073</b>	<b>100806</b>	<b>82667</b>	<b>0,6</b>	<b>54,6</b>	<b>44,8</b>
Baranya	470	37714	18625	0,8	66,4	32,8
Somogy	623	52389	24334	0,8	67,7	31,5
Tolna	324	32721	26318	0,5	55,1	44,3
<b>Dél-Dunántúl</b>	<b>1417</b>	<b>122824</b>	<b>69277</b>	<b>0,7</b>	<b>63,5</b>	<b>35,8</b>
Borsod-Abaúj-Zemplén	503	71697	70438	0,4	50,3	49,4
Heves	313	36479	45221	0,4	44,5	55,1
Nógrád	154	26479	28571	0,3	48,0	51,8
<b>Észak-Magyarország</b>	<b>970</b>	<b>134655</b>	<b>144230</b>	<b>0,3</b>	<b>48,1</b>	<b>51,5</b>
Hajdú-Bihar	678	72410	47009	0,6	60,3	39,1
Jász-Nagykun-Szolnok	364	48599	54551	0,4	46,9	52,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	505	99182	48793	0,3	66,8	32,9
<b>Észak-Alföld</b>	<b>1547</b>	<b>220191</b>	<b>150353</b>	<b>0,4</b>	<b>59,2</b>	<b>40,4</b>
Bács-Kiskun	587	95139	46304	0,4	67,0	32,6
Békés	511	62604	40211	0,5	60,6	38,9
Csongrád	419	51400	38265	0,5	57,1	42,5
<b>Dél-Alföld</b>	<b>1517</b>	<b>209143</b>	<b>124780</b>	<b>0,5</b>	<b>62,3</b>	<b>37,2</b>
<b>Ország összesen</b>	<b>8382</b>	<b>958534</b>	<b>835617</b>	<b>0,5</b>	<b>53,2</b>	<b>46,4</b>

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000 – Területi Adatok, KSH 2000

## 3. melléklet

**Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok által használt földterület megoszlása területi egységenként (2000)**

Megyék, régiók	Mezőgazdasági tevékenységet folytató					
	összes gazdaság	gazdasági szervezet	egyéni gazdaság	összes gazdaság	gazdasági szervezet	egyéni gazdaság
	földterülete, ezer ha			területi aránya, %		
Budapest	127,0	94,6	32,3	100,0	74,5	25,4
Pest	376,1	219,6	156,5	100,0	58,4	41,6
<b>Közép-Magyarország</b>	<b>503,1</b>	<b>314,2</b>	<b>188,9</b>	<b>100,0</b>	<b>62,5</b>	<b>37,5</b>
Fejér	293,9	181,1	112,8	100,0	61,6	38,4
Komárom-Esztergom	175,9	132,0	43,9	100,0	75,0	25,0
Veszprém	249,3	173,1	76,2	100,0	69,4	30,6
<b>Közép-Dunántúl</b>	<b>719,2</b>	<b>486,2</b>	<b>232,9</b>	<b>100,0</b>	<b>67,6</b>	<b>32,4</b>
Győr-Moson-Sopron	314,3	203,8	110,5	100,0	64,8	35,2
Vas	239,5	166,3	73,2	100,0	69,4	30,6
Zala	287,7	209,2	78,5	100,0	72,7	27,3
<b>Nyugat-Dunántúl</b>	<b>841,4</b>	<b>579,4</b>	<b>262,1</b>	<b>100,0</b>	<b>68,9</b>	<b>31,2</b>
Baranya	306,4	218,8	87,6	100,0	71,4	28,6
Somogy	425,4	312,9	112,5	100,0	73,6	26,4
Tolna	266,7	144,3	122,4	100,0	54,1	45,9
<b>Dél-Dunántúl</b>	<b>998,5</b>	<b>676,0</b>	<b>322,5</b>	<b>100,0</b>	<b>67,7</b>	<b>32,3</b>
Borsod-Abaúj-Zemplén	425,0	283,1	141,9	100,0	66,6	33,4
Heves	253,8	164,1	89,7	100,0	64,7	35,3
Nógrád	154,5	106,8	47,8	100,0	69,1	30,9
<b>Észak-Magyarország</b>	<b>833,4</b>	<b>553,9</b>	<b>279,4</b>	<b>100,0</b>	<b>66,5</b>	<b>33,5</b>
Hajdú-Bihar	385,6	176,4	209,3	100,0	45,7	54,3
Jász-Nagykun-Szolnok	441,9	281,3	160,5	100,0	63,7	36,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	403,0	137,5	265,5	100,0	34,1	65,9
<b>Észak-Alföld</b>	<b>1230,4</b>	<b>595,2</b>	<b>635,3</b>	<b>100,0</b>	<b>48,4</b>	<b>51,6</b>
Bács-Kiskun	612,0	287,0	325,0	100,0	46,9	53,1
Békés	398,0	181,8	216,1	100,0	45,7	54,3
Csongrád	312,4	160,2	152,2	100,0	51,3	48,7
<b>Dél-Alföld</b>	<b>1322,3</b>	<b>628,9</b>	<b>693,3</b>	<b>100,0</b>	<b>47,6</b>	<b>52,4</b>
<b>Ország összesen</b>	<b>6448,0</b>	<b>3834,0</b>	<b>2614,0</b>	<b>100,0</b>	<b>59,5</b>	<b>40,5</b>

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000 – Területi Adatok, KSH 2000

## 4. melléklet

## Az EU tagországok átlagos üzemi területe és rangsora 1997-ben

Megnevezés	Átlagos üzemméret, ha			Változás: 1980=100%
	1990	1995	1997 <sup>1)</sup>	
Görögország	4,3	4,5	4,3	100,0
Olaszország	5,6	5,9	6,4	114,3
Portugália	6,7	8,7	9,2	137,3
Ausztria	-	15,4	16,3	-
Hollandia	16,1	17,7	18,6	115,5
Belgium	15,8	19,1	20,6	130,4
Spanyolország	15,4	19,7	21,2	137,7
Finnország	20,7	21,7	23,7	114,5
Írország	26,0	28,2	29,4	113,1
Németország	26,1	30,3	32,1	123,0
Svédország	32,9	34,5	34,7	105,5
Franciaország	30,5	38,5	41,7	136,7
Luxemburg	31,7	39,7	42,5	134,1
Dánia	34,2	39,6	42,6	124,6
Egyesült Királyság	67,9	70,1	69,3	102,1
<b>EU-15</b>	-	<b>17,5</b>	<b>18,4</b>	-

<sup>1)</sup> A tagországok üzemméret szerinti rangsora az 1997. évi adatok alapján készült  
 Forrás: Agricultural Statistical Yearbook, EUROSTAT

## 5. melléklet

**A gazdasági aktivitás változása az EU tagországokban**

Megnevezés	Foglalkoztatási arány <sup>1)</sup> , %			Aktivitási ráta <sup>2)</sup> , %		
	1996	1998	2000	1996	1998	2000
Belgium	56,3	57,5	60,5	62,3	63,5	65,1
Dánia	60,1	75,1	76,3	67,5	79,7	80,0
Németország	64,1	63,9	65,4	70,4	70,8	71,0
Görögország	55,0	55,5	55,6	61,0	62,6	62,9
Spanyolország	47,1	50,2	55,0	60,5	61,8	64,0
Franciaország	59,6	60,1	62,2	68,1	68,4	68,9
Írország	55,4	60,5	65,1	62,5	65,6	68,1
Olaszország	50,9	51,7	53,5	57,7	58,7	59,9
Luxemburg	59,2	60,5	62,9	61,2	62,1	64,4
Hollandia	65,9	69,8	73,2	70,3	72,8	75,2
Ausztria	67,7	67,8	68,3	70,7	70,8	70,8
Portugália	62,8	66,6	68,3	68,0	70,3	71,3
Finnország	62,8	64,8	67,5	73,4	73,1	74,8
Svédország	70,3	70,3	73,0	78,1	76,8	77,5
Egyesült Királyság	69,3	70,8	71,2	75,5	75,6	75,4
<b>EU-15</b>	<b>60,1</b>	<b>61,3</b>	<b>63,3</b>	<b>67,5</b>	<b>68,2</b>	<b>69,0</b>
<b>Magyarország</b>	<b>52,4</b>	<b>53,7</b>	<b>56,3</b>	<b>58,2</b>	<b>58,2</b>	<b>60,1</b>

<sup>1)</sup> Foglalkoztatási arány: a munkavállalási korú foglalkoztatottak aránya a munkavállalási (15-64 éves) korú népességből

<sup>2)</sup> Aktivitási ráta: a munkavállalási korú foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes aránya a munkavállalási (15-64 éves) korú népességből

Forrás: Employment in Europe 2001, European Commission, Luxembourg 2001.

A munkaerő felmérés regionális idősorai, 1992-2000, KSH, 2001.

**A munkaerő-felhasználás és a gazdasági aktivitás változása<sup>1)</sup>, 1990-2000**

ezer fő

Megnevezés	1990	1996	1997	1998	1999	2000	A változás mértéke	
							ezer fő	%
<b>Népesség összesen</b>	<b>10374,8</b>	<b>10212,3</b>	<b>10174,4</b>	<b>10135,4</b>	<b>10091,8</b>	<b>10043,2</b>	<b>-331,6</b>	<b>96,8</b>
Munkavállalási korú népesség <sup>2)</sup>	5956,8	6080,7	6144,8	6136,9	6116,9	6207,5	250,7	104,2
Munkavállalási koron felüli, gazdaságilag aktív népesség	488,4	134,1	108,4	101,2	72,9	74,0	-414,4	15,2
<b>Munkaerő-forrás összesen</b>	<b>6445,2</b>	<b>6214,8</b>	<b>6253,2</b>	<b>6238,1</b>	<b>6189,8</b>	<b>6281,5</b>	<b>-163,7</b>	<b>97,5</b>
<b>Foglalkoztatottak</b>	<b>5084,1</b>	<b>3743,7</b>	<b>3728,0</b>	<b>3747,0</b>	<b>3798,9</b>	<b>3877,0</b>	<b>-1207,1</b>	<b>76,3</b>
- Munkavállalási korúak	4595,7	3609,6	3619,6	3645,8	3726,0	3803,0	-792,7	82,8
- Munkavállalási koron felüliek	488,4	134,1	108,4	101,2	72,9	74,0	-414,4	15,2
Regisztrált munkanélküliek	24,2	495,9	477,5	464,0	404,1	404,5	380,3	1671,5
<b>Gazdaságilag aktív népesség</b>	<b>5108,3</b>	<b>4239,6</b>	<b>4205,5</b>	<b>4211,0</b>	<b>4203,0</b>	<b>4281,5</b>	<b>-826,8</b>	<b>83,8</b>
Munkavállalási korú, nem aktív népesség	1357,6	2448,1	2501,2	2464,1	2362,9	2374,5	1016,9	174,9
Munkanélküliségi ráta <sup>3)</sup> , %	0,5	11,7	11,4	11,0	9,6	9,4	-	-

<sup>1)</sup> Az 1998-tól, visszamenőleg is érvényes, új számítási mód szerint.

<sup>2)</sup> Munkavállalási korú népesség: a férfiaknál 1999-ig a 15-59 éves, 2000-től a 15-60 éves népesség, a nőknél pedig 1996-ig a 15-54 éves 1997-1999 között a 15-55 éves, 2000-től pedig a 15-56 éves népesség.

<sup>3)</sup> Az OMKMK (a jelenleg Foglalkoztatási Hivatal közlése szerint)

Forrás: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 2000. január 1. KSH. 2000.



## 7. melléklet

**A mezőgazdasági földhasználat és foglalkoztatás és néhány fontosabb mutatója nemzetközi összehasonlításban (2000)**

Megnevezés	Népsűrűség, fő/km <sup>2</sup>	A mezőgazdasági		Földellátottság, ha/fő	Munkaerő- sűrűség, fő/100ha
		hasznosítású földterület	foglalkoztatottak		
		aránya, %			
Belgium	334,7	45,7	2,2	14,7	6,8
Dánia	123,3	66,1	3,5	31,6	3,2
Németország	229,8	47,8	2,5	16,5	6,1
Görögország	79,7	29,6	18,7	5,8	17,1
Spanyolország	77,9	50,6	6,6	25,1	4,0
Franciaország	108,4	54,2	4,4	30,8	3,3
Írország	53,1	62,8	7,2	32,5	3,1
Olaszország	191,2	51,1	4,8	13,8	7,3
Luxemburg	166,9	52,3	1,8	45,0	2,2
Hollandia	379,5	55,6	3,4	8,6	11,7
Ausztria	96,4	40,6	..	14,9	6,7
Portugália	108,6	42,5	10,8	6,4	15,6
Finnország	15,3	6,5	6,3	14,9	6,7
Svédország	19,7	6,0	2,7	22,2	4,5
Egyesült Királyság	242,9	64,4	1,5	37,1	2,7
<b>EU-15</b>	<b>116,0</b>	<b>40,3</b>	<b>4,4</b>	<b>18,9</b>	<b>5,3</b>
<b>Magyarország</b>	<b>107,9</b>	<b>66,5</b>	<b>6,5</b>	<b>23,2</b>	<b>4,3</b>

Forrás: EUROSTAT 2000, KSH 2001

Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2000, KSH 2001

## 8. melléklet

**Az aktív korú összes és a mezőgazdasággal foglalkozó népesség\* korösszetétele  
régiók és megyék szerint (2000)**

Megyék, régiók	Aktív korú népesség						A mezőgazdasággal foglalkozók aránya, %
	összesen, fő	ebből:		mezőgazdasággal foglalkozó népesség, fő	ebből:		
		15-59 éves, %	60- éves, %		15-59 éves, %	60- éves, %	
Budapest	1557891	74,8	25,2	8080	68,7	31,3	0,5
Pest	845294	78,9	21,1	150307	70,6	29,4	17,8
<b>Közép-Magyarország</b>	<b>2403185</b>	<b>76,3</b>	<b>23,7</b>	<b>158387</b>	<b>70,5</b>	<b>29,5</b>	<b>6,6</b>
Fejér	348830	78,4	21,6	84176	71,8	28,2	24,1
Komárom-Esztergom	257784	77,7	22,3	39697	71,1	28,9	15,4
Veszprém	308104	77,6	22,4	64300	70,1	29,9	20,9
<b>Közép-Dunántúl</b>	<b>914718</b>	<b>77,9</b>	<b>22,1</b>	<b>188173</b>	<b>71,1</b>	<b>28,9</b>	<b>20,6</b>
Győr-Moson-Sopron	354466	77,2	22,8	75591	70,7	29,3	21,3
Vas	222722	76,1	23,9	59879	68,5	31,5	26,9
Zala	246182	75,6	24,4	87125	68,7	31,3	35,4
<b>Nyugat-Dunántúl</b>	<b>823370</b>	<b>76,4</b>	<b>23,6</b>	<b>222595</b>	<b>69,3</b>	<b>30,7</b>	<b>27,0</b>
Baranya	333300	76,2	23,8	76770	71,3	28,7	23,0
Somogy	273634	75,7	24,3	115460	71,2	28,8	42,2
Tolna	201483	76,0	24,0	66904	70,3	29,7	33,2
<b>Dél-Dunántúl</b>	<b>808417</b>	<b>76,0</b>	<b>24,0</b>	<b>259134</b>	<b>71,0</b>	<b>29,0</b>	<b>32,1</b>
Borsod-Abaúj-Zemplén	588507	76,1	23,9	149105	70,0	30,0	25,3
Heves	269148	74,0	26,0	77708	68,7	31,3	28,9
Nógrád	179950	74,5	25,5	60959	68,9	31,1	33,9
<b>Észak-Magyarország</b>	<b>1037605</b>	<b>75,3</b>	<b>24,7</b>	<b>287772</b>	<b>69,4</b>	<b>30,6</b>	<b>27,7</b>
Hajdú-Bihar	437337	77,7	22,3	138471	71,1	28,9	31,7
Jász-Nagykun-Szolnok	337093	75,0	25,0	92960	69,3	30,7	27,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	451688	78,4	21,6	219055	74,7	25,3	48,5
<b>Észak-Alföld</b>	<b>1226118</b>	<b>77,2</b>	<b>22,8</b>	<b>450486</b>	<b>72,5</b>	<b>27,5</b>	<b>36,7</b>
Bács-Kiskun	438574	75,6	24,4	189932	72,0	28,0	43,3
Békés	326305	73,9	26,1	117345	69,3	30,7	36,0
Csongrád	347689	75,3	24,7	101949	70,8	29,2	29,3
<b>Dél-Alföld</b>	<b>1112568</b>	<b>75,0</b>	<b>25,0</b>	<b>409226</b>	<b>70,9</b>	<b>29,1</b>	<b>36,8</b>
<b>Ország összesen</b>	<b>8325981</b>	<b>76,3</b>	<b>23,7</b>	<b>1975773</b>	<b>70,9</b>	<b>29,1</b>	<b>23,7</b>

\*nem alkalmazott

Forrás: ÁMÖ 2000, KSH, 2001

## 9. melléklet

**Az aktív korú összes és a mezőgazdasággal foglalkozó népesség kor szerinti összetétele nemenként és régióként**

Megnevezés	Aktív korú népesség						A mezőgazdasággal foglalkozók aránya, %
	összesen, fő	ebből:		mezőgazdasággal foglalkozó népesség, fő	ebből:		
		15-59 éves, %	60- éves, %		15-59 éves, %	60- éves, %	
<b>Férfiak</b>							
Közép-Magyarország	1095190	80,6	19,4	80180	72,0	28,0	7,3
Közép-Dunántúl	438850	81,8	18,2	96149	72,9	27,1	21,9
Nyugat-Dunántúl	392918	80,7	19,3	112984	72,1	27,9	28,8
Dél-Dunántúl	381109	80,3	19,7	128199	73,6	26,4	33,6
Észak-Magyarország	490328	79,9	20,1	141362	71,5	28,5	28,8
Észak-Alföld	588097	81,4	18,6	227087	74,3	25,7	38,6
Dél-Alföld	525340	79,3	20,7	207414	72,3	27,7	39,5
Ország összesen	3911832	80,6	19,4	993375	72,8	27,2	25,4
<b>Nők</b>							
Közép-Magyarország	1307995	72,6	27,4	78207	68,9	31,1	6,0
Közép-Dunántúl	475868	74,4	25,6	92024	69,1	30,9	19,3
Nyugat-Dunántúl	430452	72,5	27,5	109611	66,5	33,5	25,5
Dél-Dunántúl	427308	72,1	27,9	130935	68,5	31,5	30,6
Észak-Magyarország	547277	71,1	28,9	146410	67,4	32,6	26,8
Észak-Alföld	638021	73,4	26,6	223399	70,7	29,3	35,0
Dél-Alföld	587228	71,2	28,8	201812	69,5	30,5	34,4
Ország összesen	4414149	72,5	27,5	982398	68,9	31,1	22,3
<b>Összesen</b>							
Közép-Magyarország	2403185	76,3	23,7	158387	70,5	29,5	6,6
Közép-Dunántúl	914718	77,9	22,1	188173	71,1	28,9	20,6
Nyugat-Dunántúl	823370	76,4	23,6	222595	69,3	30,7	27,0
Dél-Dunántúl	808417	76,0	24,0	259134	71,0	29,0	32,1
Észak-Magyarország	1037605	75,3	24,7	287772	69,4	30,6	27,7
Észak-Alföld	1226118	77,2	22,8	450486	72,5	27,5	36,7
Dél-Alföld	1112568	75,0	25,0	409226	70,9	29,1	36,8
Ország összesen	8325981	76,3	23,7	1975773	70,9	29,1	23,7

Forrás: AMŐ 2000, KSH, 2001.

## 10. melléklet

**Az egyéni gazdaságok megoszlása a háztartások és a személyek száma szerint régióként**

Megnevezés	Egy háztartásból	Több háztartásból	Egy személyből	Több személyből
	álló gazdaságok aránya az összes egyéni gazdaságból, %			
Közép-Magyarország	75,9	2,6	21,0	0,4
Közép-Dunántúl	80,3	2,2	17,2	0,3
Nyugat-Dunántúl	81,1	2,0	16,7	0,2
Dél-Dunántúl	80,0	2,1	17,7	0,1
Észak-Magyarország	79,1	2,6	18,1	0,2
Észak-Alföld	80,3	1,5	18,1	0,2
Dél-Alföld	76,6	1,3	21,9	0,2
Ország összesen	79,0	1,9	18,9	0,2

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználása 2000. KSH. AMÖ 2000 kiadvány

## 11. melléklet

**Egyéni gazdálkodók és a gazdaságban dolgozók jogállása, nemenként**

Megnevezés	Gazdálkodók				A gazdaságban dolgozó családtagok			
	összesen, fő	megoszlása, %	férfiak	nők	összesen, fő	megoszlása, %	férfiak	nők
			aránya, %	aránya, %			aránya, %	aránya, %
Családi munkaerő	958534	100,0	76,1	23,9	1024145	100,0	26,1	73,9
- ebből:								
- őstermelő	431684	45,0	79,1	20,9	267197	26,1	19,5	80,5
- mg-i vállalkozó	11054	1,2	89,3	10,7	2653	0,3	37,5	62,5
- mindkettő	2500	0,3	90,8	9,2	896	0,1	28,3	71,7
- egyik sem	513296	53,6	73,2	26,8	753399	73,6	28,4	71,6

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználása 2000. KSH. AMÖ 2000 kiadvány

## 12. melléklet

**Az állandó és az időszakos alkalmazottak nemek szerinti megoszlása régióként**

Megnevezés	Állandó alkalmazottak				Időszakos alkalmazottak			
	száma, fő	megoszlása, %	férfiak	nők	száma, fő	megoszlása, %	férfiak	nők
			aránya, %	aránya, %			aránya, %	aránya, %
Közép-Magyarország	555	10,0	72,8	27,2	2599	5,5	61,2	38,8
Közép-Dunántúl	628	11,3	78,3	21,7	1238	2,6	61,8	38,2
Nyugat-Dunántúl	674	12,1	77,9	22,1	3089	6,5	53,6	46,4
Dél-Dunántúl	654	11,8	81,7	18,3	3516	7,4	49,6	50,4
Észak-Magyarország	493	8,9	76,9	23,1	12505	26,5	45,0	55,0
Észak-Alföld	1042	18,8	87,3	12,7	12606	26,7	60,4	39,6
Dél-Alföld	1505	27,1	73,9	26,1	11724	24,8	57,0	43,0
Ország összesen	5551	100,0	78,5	21,5	47277	100,0	54,3	45,7

Forrás: Az egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználása 2000. KSH. AMÖ 2000 kiadvány

## 13. melléklet

**Az aktív keresők, a munkanélküliek száma és aránya régióként,  
településtípusonként (1998. június)**

Régió, településtípus	Aktív keresők		Munkanélküliek		Munkanélküli- ségi ráta*, %
	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %	
Közép-Magyarország	1066859	30,6	59973	14,7	5,3
Közép-Dunántúl	400458	11,5	40186	9,9	9,1
Nyugat-Dunántúl	396195	11,4	27284	6,7	6,4
Dél-Dunántúl	325375	9,3	47774	11,8	12,8
Észak-Magyarország	379906	10,9	82817	20,4	17,9
Észak-Alföld	449153	12,9	90205	22,2	16,7
Dél-Alföld	466879	13,4	57971	14,3	11,0
<b>Országosan</b>	<b>3484825</b>	<b>100,0</b>	<b>406210</b>	<b>100,0</b>	<b>10,4</b>
Ebből: Budapest	708893	20,4	32967	8,1	4,4
<i>vidéki városok</i>	<i>1624393</i>	<i>46,6</i>	<i>188847</i>	<i>46,5</i>	<i>10,4</i>
<i>községek</i>	<i>1151539</i>	<i>33,0</i>	<i>184396</i>	<i>45,4</i>	<i>13,8</i>
ebből: 499 fő alatti	63926	5,5	16327	8,8	20,3
500-999 fő	129881	11,3	27788	15,1	17,6
1000-2999 fő	539578	46,9	82360	44,7	13,2
3000-4999 fő	198247	17,2	32158	17,4	14,0
5000 fő feletti	219907	19,1	25763	14,0	10,5

\* A régi számítási mód szerint, az aktív keresők létszámához viszonyított ráta

Forrás: Az Országos Munkaügyi Módszertani Központ adatain alapuló számítás

14. melléklet

**A háztartások egy főre jutó évi átlagos jövedelmének összetétele  
jövedelmi tized szerint 1993-2000**

Megnevezés	Alsó jövedelmi tizedben	Felső jövedelmi tizedben	Jövedelemkülönbség mértéke a felső és alsó jövedelmi tizedben		
			Felső/alsó jövedelmi tized	Alsó jövedelmi tized/átlag	Felső jövedelmi tized /átlag
Munkajövedelem					
1993	27591	296263	10,7	0,3	2,8
1996	43956	506833	11,5	0,2	2,8
2000	83595	1033791	12,4	0,2	2,9
Mezőgazdaságból származó jövedelem					
1993	1339	11977	8,9	0,3	2,5
1996	4492	48994	9,5	0,2	2,1
2000	9207	58888	6,4	0,3	2,2
Társadalmi jövedelem					
1993	37548	50478	1,3	0,7	0,9
1996	51434	90847	1,8	0,6	1,1
2000	102369	139238	1,4	0,7	0,9
Bruttó jövedelem					
1993	72660	386671	5,3	0,4	2,2
1996	99587	628275	6,3	0,4	2,3
2000	186250	1205653	6,5	0,4	2,3
Nettó jövedelem					
1993	61818	277051	4,5	0,4	2,0
1996	86682	440150	5,1	0,4	2,1
2000	167210	938083	5,6	0,4	2,2

Forrás: Családi költségvetés 1993, 1996, KSH 1995, 1997., Szociális Statisztikai Évkönyv 2000. KSH, 2001.

15. melléklet

**A nyugdíjak és keresetek reálértékének változása 1990-2000**

Év	Egy ellátottra jutó nyugdíj havi		Nyugdíjminimum		Egy keresőre jutó reálkereset, %	Egy főre jutó reáljövedelem, %
	nominál összege, Ft	összegének reálértéke, %	összege, Ft <sup>1)</sup>	reálértéke, %		
1990	6683	100,0	4300	100,0	100,0	100,0
1995	16030	77,5	8400	63,1	82,9	87,9
1996	18113	70,8	9600	58,3	78,8	87,5
1997	21473	70,9	11500	59,0	82,7	88,5
1998	26105	75,4	13700	61,5	85,6	91,9
1999	29639	77,9	15350	62,7	87,7	95,9
2000	32986	78,9	16600	61,7	..	..

<sup>1)</sup> Az adatok év januárjában

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2000, KSH 2001, Szociális Statisztikai Évkönyv 2000, KSH 2001.

**A bruttó és nettó átlagkeresetek változása a nemzetgazdaság főbb csoportjaiban**

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
<b>Bruttó átlagkereset, Ft/fő/hó</b>											
- mezőgazdaságban	11268	13131	15317	19230	24609	29897	34992	42230	48520	52664	59538
- iparban	13700	17472	22038	27535	33422	41217	50223	61224	71533	79020	91533
- a gazdasági ágak átlagában	13446	17934	22294	27173	33309	39854	47491	58259	68718	76973	87566
<b>A bruttó átlagkereset változása, előző év=100%</b>											
- mezőgazdaságban	-	116,5	116,6	125,5	128,0	121,5	117,0	120,7	114,9	108,5	113,1
- iparban	-	127,5	126,1	124,9	121,4	123,3	121,9	121,9	116,8	110,5	115,8
- a gazdasági ágak átlagában	-	133,4	124,3	121,9	122,6	119,6	119,2	122,7	118,0	112,0	113,8
<b>Nettó átlagkereset, Ft/fő/hó</b>											
- mezőgazdaságban	8817	10217	11710	14127	18236	21481	24809	30126	34938	36952	40905
- iparban	10273	12701	15495	18579	23078	27319	32402	40232	47125	50908	57668
- a gazdasági ágak átlagában	10108	12948	15628	18397	23049	26637	31086	38690	45675	49858	55650
<b>A nettó átlagkereset változása, előző év=100%</b>											
- mezőgazdaságban	-	115,9	114,6	120,6	129,1	117,8	115,5	121,4	116,0	105,8	110,7
- iparban	-	123,6	122,0	119,9	124,2	118,4	118,6	124,2	117,1	108,0	113,3
- a gazdasági ágak átlagában	-	128,1	120,7	117,7	125,3	115,6	116,7	124,5	118,1	109,2	111,6

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1990-2000 évi kötetei, KSH Budapest

17. melléklet

**A mezőgazdaságban dolgozók bruttó keresete<sup>1)</sup> a nemzetgazdaság más ágazatcsoportjaihoz viszonyítva (1990-1999)**

Megyék, régiók	Mezőgazdasági keresetek az					
	ipari	ország-	ipari	ország-	ipari	ország-
	átlagkeresetek %-ában					
	1990		1996		1999	
<b>Közép-Magyarország</b>	..	..	<b>64,8</b>	<b>70,0</b>	..	..
Budapest	109,9	105,6	76,7	84,6	62,3	62,3
Pest	91,7	96,6	68,5	79,0	68,6	77,2
<b>Közép-Dunántúl</b>	..	..	<b>72,0</b>	<b>81,1</b>	..	..
Fejér	80,1	87,6	67,6	77,1	64,8	76,5
Komárom-Esztergom	95,9	101,6	79,1	88,7	73,8	83,8
Veszprém	72,6	80,3	72,4	79,4	73,1	83,5
<b>Nyugat-Dunántúl</b>	..	..	<b>72,7</b>	<b>79,1</b>	..	..
Győr-Moson-Sopron	91,3	92,1	71,6	77,9	63,8	73,8
Vas	94,6	94,9	74,5	79,3	70,8	78,7
Zala	79,3	86,4	72,5	81,0	83,5	87,8
<b>Dél-Dunántúl</b>	..	..	<b>76,5</b>	<b>85,4</b>	..	..
Baranya	87,4	93,1	83,3	90,0	86,1	94,5
Somogy	96,4	94,5	83,5	85,6	82,0	82,4
Tolna	85,3	94,0	66,6	81,0	65,9	79,5
<b>Észak-Magyarország</b>	..	..	<b>67,3</b>	<b>77,1</b>	..	..
Borsod-Abaúj-Zemplén	70,4	77,2	65,9	77,0	66,0	79,7
Heves	88,5	92,2	65,9	75,9	62,3	72,8
Nógrád	82,2	87,1	76,4	78,8	76,0	78,2
<b>Észak-Alföld</b>	..	..	<b>78,7</b>	<b>84,1</b>	..	..
Hajdú-Bihar	89,3	92,2	86,7	91,0	78,8	85,4
Jász-Nagykun-Szolnok	92,7	95,1	77,6	84,2	79,0	85,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	74,5	79,8	78,1	82,0	79,2	85,2
<b>Dél-Alföld</b>	..	..	<b>78,3</b>	<b>83,6</b>	..	..
Bács-Kiskun	91,2	95,1	78,5	82,5	89,9	90,6
Békés	99,5	100,9	84,4	89,7	88,0	92,4
Csongrád	87,7	90,3	73,0	80,1	73,4	81,0
<b>Országosan</b>	<b>82,2</b>	<b>83,8</b>	<b>69,7</b>	<b>73,7</b>	<b>66,6</b>	<b>68,4</b>

<sup>1)</sup> 1990-1996 között a 20 fő feletti, 1999-től pedig a 4 fő feletti gazdálkodó szervezetek teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozóinak adatai.

Forrás: Megyei Statisztikai Évkönyvek, KSH, 1990., 1996., 1999. évi kötetei  
Magyar Statisztikai Évkönyv, KSH, 1990., 1996., 1999. évi kötetei



## 18. melléklet

**Az alkalmazásban állók bruttó átlagkeresetének területi különbségei a  
nemzetgazdaság főbb ágazatcsoportjaiban  
(1996-1999)**

(az adott ágazatcsoport országos átlaga=100%)

Megyék, régiók	Mező- gazdaság	Ipar	Gazdasági ágak átlaga	Mező- gazdaság	Ipar	Gazdasági ágak átlaga
	1996			1999		
<b>Közép-Magyarország</b>	<b>116,9</b>	<b>125,7</b>	<b>123,1</b>	..	..	<b>126,4</b>
Budapest	147,9	134,3	128,7	119,3	127,6	131,0
Pest	102,9	104,7	95,9	100,8	97,8	89,3
<b>Közép-Dunántúl</b>	<b>106,1</b>	<b>102,8</b>	<b>96,4</b>	..	..	<b>93,9</b>
Fejér	108,4	111,7	103,5	109,2	112,3	97,7
Komárom-Esztergom	113,4	100,0	94,2	111,3	100,5	90,9
Veszprém	96,7	93,1	89,8	105,7	96,4	86,6
<b>Nyugat-Dunántúl</b>	<b>98,1</b>	<b>94,0</b>	<b>91,4</b>	..	..	<b>91,2</b>
Győr-Moson-Sopron	100,5	97,8	95,0	101,6	106,1	94,2
Vas	94,9	88,7	88,2	99,0	93,2	86,0
Zala	98,3	94,4	89,4	103,2	82,4	80,5
<b>Dél-Dunántúl</b>	<b>102,2</b>	<b>93,0</b>	<b>88,2</b>	..	..	<b>83,8</b>
Baranya	110,0	92,0	90,0	114,3	88,4	82,7
Somogy	97,3	81,3	83,8	92,1	74,8	76,4
Tolna	99,9	104,5	90,8	101,8	102,9	87,6
<b>Észak-Magyarország</b>	<b>90,8</b>	<b>94,0</b>	<b>86,8</b>	..	..	<b>85,1</b>
Borsod-Abaúj-Zemplén	91,3	96,5	87,3	97,2	98,1	83,5
Heves	92,6	98,0	89,9	93,4	99,9	87,7
Nógrád	84,8	77,3	79,3	88,9	77,9	77,8
<b>Észak-Alföld</b>	<b>95,3</b>	<b>84,3</b>	<b>83,5</b>	..	..	<b>80,1</b>
Hajdú-Bihar	118,0	94,8	95,5	101,5	85,8	81,3
Jász-Nagykun-Szolnok	96,3	86,5	84,2	97,8	82,4	78,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	88,1	78,6	79,1	92,4	77,8	74,2
<b>Dél-Alföld</b>	<b>97,7</b>	<b>87,0</b>	<b>86,1</b>	..	..	<b>80,9</b>
Bács-Kiskun	93,4	82,9	83,5	99,6	73,9	75,2
Békés	103,4	85,4	84,9	101,9	77,2	75,5
Csongrád	97,9	93,4	90,1	100,3	91,1	84,8
<b>Országosan</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>

Forrás: Megyei Statisztikai Évkönyvek és a Magyar Statisztikai Évkönyv megfelelő kötetei, KSH.

**A minimálbérhez közeli keresetű alkalmazottak létszamarányának alakulása régiók szerint**

Megnevezés	Érintett létszám összesen fő	30000	34000	38000	40000	Érintett létszám összesen fő	46000	48000	50000	55000
		Ft-ot	Ft-ot	Ft-ot	Ft-ot		Ft-ot	Ft-ot	Ft-ot	Ft-ot
	vagy ennél kevesebb munkabért kereső alkalmazottak aránya, %					vagy ennél kevesebb munkabért kereső alkalmazottak aránya, %				
2000. októberi előrejelzés						2001. augusztusi előrejelzés				
Közép Magyarország	910000	6,9	10,4	15,1	17,2	589800	21,3	23,1	25,5	31,1
Közép-Dunántúl	297400	7,5	13	20,3	23,2	238600	22	25	28,4	36,4
Nyugat-Dunántúl	325300	6,7	11,7	18,2	21,2	236500	20,3	23,2	26,1	34,8
Dél-Dunántúl	239100	9,9	18	27	30,7	169000	34	39,2	42,7	51,6
Észak-Magyarország	276900	9,5	17,7	26,3	30,1	182100	30,7	34,5	38	46,5
Észak-Alföld	322500	11,9	20,6	29,8	33,8	229500	35,6	38,6	42,8	51,4
Dél-Alföld	321300	12	20	29,9	33,1	220500	35,7	40,3	44,3	52,3
<b>Ország összesen, átlagosan</b>	<b>2692500</b>	<b>8,7</b>	<b>14,6</b>	<b>21,8</b>	<b>24,7</b>	<b>1866000</b>	<b>26,8</b>	<b>29,9</b>	<b>33,1</b>	<b>40,6</b>

Megjegyzés: Az adatok az 5 főnél több munkaerőt foglalkoztató gazdasági szervezetekre vonatkoznak

Forrás: a Gazdasági Minisztérium felmérésén alapuló számítás

## A sorozatban eddig megjelent tanulmányok

### 1997

1997. 1. Dorgai László, Horváth Imre, Kissné Bársony Erzsébet, Tóth Erzsébet:  
Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra
1997. 2. Glattfelder Béla, Ráki Zoltán, Guba Mária, Janowszky Zsolt:  
Piacvédelmi lehetőségeink az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig
1997. 3. Janowszky Zsolt:  
A vetőmagtermelés helyzete és a piaci egyensúlyt befolyásoló főbb tényező
1997. 4. Alvincz József, Szabó Márton, Wagner Hartmut:  
Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában
1997. 5. Gábor Judit:  
Az importvédelem nemzetközi tapasztalata

### 1998

1998. 1. Wagner Hartmut:  
A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete 1991-1996
1998. 2. Alvincz József, Borszéki Éva, Harza Lajos, Tanka Endre:  
Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése (Az AGENDA 2000)
1998. 3. Ángyán József, Dorgai László, Halász Tibor, Janowszky János, Makovényi Ferenc, Ónodi Gábor, Podmaniczky László, Szenci Győző, Szepesi András, Veöreös György:  
Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak megalapozása
1998. 4. Kissné Bársony Erzsébet:  
A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai
1998. 5. Balogh Ádám, Harza Lajos:  
A vagyon-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban
1998. 6. Lévai Péter, Szijjártó András  
Mezőgazdasági programok a cigányság körében
1998. 7. Visszné Takács Mara:  
A fontosabb iparinövény ágazatok helyzete és feladatai az EU szabályozás tükrében
1998. 8. Tóth Erzsébet:  
A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek
1998. 9. Dorgai László, Hinora Ferenc, Tassy Sándor:  
Területfejlesztés – vidékfejlesztés
1998. 10. Szőke Gyula:  
A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában

1998. 11. Csillag István:  
A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai
1998. 12. Szabó Márton:  
A hazai élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a 90-es években és a várható jövőbeli tendenciák
1998. 13. Guba Mária, Ráki Zoltán:  
Az Európai Unió marhahús-termelésének közös piacsabályai és várható hatásuk a magyar marhahús-ágazatra
1998. 14. Alvincz József, Szűcs István:  
Az élelmiszergazdaság szerkezete
1998. 15. Tanka Endre:  
Agrár-finanszírozás a fejlett piacgazdaságokban (Adalékok és tanulságok)
1998. 16. Szűcs István, Udovecz Gábor (szerk):  
Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyesélyei
1998. 17. Kukovics Sándor:  
A tulajdoni, a vállalati és a termelési szerkezet, valamint a foglalkoztatási viszonyok átalakulása a magyar mezőgazdaságban
1998. 18. Erdész Ferencné:  
Az almaágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei a csatlakozási felkészülésben
1998. 19. Kartali János:  
Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években

## 1999

1999. 1. Gábor Judit, Stauder Márta:  
A kereskedelmi láncok és az élelmiszertermelők kapcsolatának változásai
1999. 2. Kürthy Gyöngyi, Szűcs István:  
Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének fejlesztési forrásigénye
1999. 3. Harza Lajos, Tanka Endre:  
A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere
1999. 4. Wagner Hartmut:  
Az exportfinanszírozás és exporthitel-biztosítás helyzete és szerepe a magyar agrárexportban
1999. 5. Guba Mária, Ráki Zoltán:  
Az Európai Unióhoz való csatlakozás felkészülési tennivalói és fejlesztési-forrás igénye a baromfiágazatban
1999. 6. Orbánné Nagy Mária:  
Az állati eredetű termékek külkereskedelmének lehetőségei és korlátai az EU-csatlakozásig

1999. 7. Vissyné Takács Mara:  
A dohány ágazat vertikális integrációja Magyarországon és az EU-ban
1999. 8. Dorgai László, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula:  
Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a követelmények és az EU tapasztalatainak tükrében
1999. 9. Szabó Márton:  
Vertikális koordináció és integráció az EU és Magyarország tejgazdaságában
1999. 10. Juhász Anikó:  
Vertikális koordináció és integráció a zöldség-gyümölcs szektorban
1999. 11. Ráki Zoltán, Guba Mária:  
Az AGENDA 2000-ben előirányozott szabályozás várható hatása a szarvasmarha-ágazatban
1999. 12. Dorgai László, Miskó Krisztina:  
A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban
1999. 13. Burgerné Gimes Anna, Kovács Csaba, Tóth Krisztina:  
A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete
1999. 14. Alvincz József, Harza Lajos, Illés Róbert, Szűcs István, Tanka Endre:  
Változások a gazdálkodás földviszonyaiban - Egy mikrofelvétel tanulságai
1999. 15. Kartali János, Juhász Anikó, Gábor Judit, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Szabó Márton, Orbánné Nagy Mária, Vissyné Takács Mara:  
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai

## 2000

2000. 1. Udovecz Gábor (szerk.):  
Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban
2000. 2. Kissné Bársony Erzsébet:  
Az ökogazdálkodás szabályozási rendszerének EU-konform továbbfejlesztése az AGENDA 2000 tükrében
2000. 3. Tanka Endre:  
A földhaszonbérlet korszerűsítési igényei és lehetőségei
2000. 4. Guba Mária, Janowszky Zsolt, Ráki Zoltán:  
A magyar juhászat hatékonyság-növelési esélyei és a szabályozás EU-konform továbbfejlesztése
2000. 5. Gábor Judit, Wagner Hartmut:  
Élelmiszergazdaságunk rövid távú piaci kilátásai
2000. 6. Laczkó András, Szőke Gyula:  
Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra

2000. 7. Kartali János:  
A magyar agrárkülpiacokra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények) alakulása
2000. 8. Stauder Márta:  
Az élelmiszerek disztribúciós rendszerének fejlődése, különös tekintettel a kereskedelmi logisztikára
2000. 9. Popp József (szerk.):  
Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2000. 10. Popp József (szerk.):  
Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 11. Tóth Erzsébet:  
Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998)
2000. 12. Szabó Márton:  
Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra
2000. 13. Tóth Erzsébet (szerk.):  
A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei
2000. 14. Erdész Ferencné, Radócné Kocsis Teréz:  
A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 15. Alvincz József, Varga Tibor:  
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei

## 2001

2001. 1. Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária:  
A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire
2001. 2. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Tóth Erzsébet:  
Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkkerő-piaci helyzetére (1990-2000)
2001. 3. Stauder Márta, Wagner Hartmut:  
A takarmány termékpálya problémái
2001. 4. Juhász Anikó, Szabó Márton:  
Az EU és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai
2001. 5. Erdész Ferencné, Laczkó András, Popp József (szerk.), Potori Norbert, Radócné Kocsis Teréz:  
Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re

2001. 6. Kürthy Gyöngyi, Popp József (szerk.), Potori Norbert:  
Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján – különös tekintettel Magyarországra
2001. 7. Alvincz József (szerk.), Antal Katalin, Harza Lajos, Mészáros Sándor, Péter Krisztina, Spitalszky Márta, Varga Tibor:  
A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők
2001. 8. Nyárs Levente:  
A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei

## 2002

2002. 1. Orbánné Nagy Mária:  
A magyar élelmiszergazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében
2002. 2. Gábor Judit, Stauder Márta:  
Az agrártermékek kereskedelmének új irányzatai, különös tekintettel az elektronikus kereskedelemre
2002. 3. Mészáros Sándor:  
A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival
2002. 4. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet:  
Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra

## Előkészületben:

2002. 5. Radóczné Kocsis Teréz:  
Az Európai Unió új közös borpiaci rendtartásának termelési potenciált befolyásoló elemei és azok várható hatása a hazai termelőalapok változására

A kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a következő telefonszámon: Kamarásné Hegedűs Nóra: 06-1-476-3064